T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

(DOKTORA TEZİ)

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA TEVBE SÛRESİNİN GETİRDİĞİ HÜKÜMLER

Bekir ÖZKIZIL

ŞANLIURFA-2022

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

(DOKTORA TEZİ)

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA TEVBE SÛRESİNİN GETİRDİĞİ HÜKÜMLER

Bekir ÖZKIZIL

Danışman

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

ŞANLIURFA-2022

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK'ün danışmanlığında, Bekir ÖZKIZIL'ın hazırladığı **"**Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Tevbe Sûresinin Getirdiği Hükümler**"** konulu bu çalışma 23/06/2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler Tefsir Ana Bilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

☑ Oybirliğiyle ☐ Oy çokluğu ile

		İmza
Danışman	: Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	……...
Üye	: Prof. Dr. Atilla YARGICI	……...
Üye	: Prof Dr. Murat AKGÜNDÜZ	……...
Üye	: Doç. Dr. Ahmet ÖZ	……...
Üye	: Doç. Dr. Abdurrahman ENSARİ	……...

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ……. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

DOKTORA ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	125261101
Adı / Soyadı	Bekir ÖZKIZIL
Anabilim Dalı/Programı	Temel İslam Bilimleri Tefsîr Ana Bilim Dalı /Doktora
Tez Konusu	Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Tevbe Sûresinin Getirdiği Hükümler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Esbâb-ı nüzûl Bağlamında Tevbe Sûresinin Getirdiği Hükümler çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 178 sayfalık kısmına ilişkin, 10/05/2022 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 24'tür. Ayrıca Esbâb-ı Nüzûl Bağlamında Tevbe Sûresinin Getirdiği Hükümler çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,

2- Kaynakça hariç

3- Alıntılar hariç/dâhil

4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

11/05/2022

Bekir ÖZKIZIL

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım.11/05/2022

Doç. Dr Mahmut ÖZTÜRK

(Danışman)

ÖZET

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA TEVBE SÛRESİNİN GETİRDİĞİ HÜKÜMLER

ÖZKIZIL, Bekir

Doktora Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK

Haziran, 2022, 178 sayfa

Bu çalışmada Medine döneminin sonlarına doğru nâzil olan Tevbe sûresinde geçen ahkâmın sebeb-i nüzûl ile ilişkisi incelenmiştir. Bir giriş ve üç böümden oluşan bu çalışmayla ilgili özet olarak şunlar söylenebilir. Giriş bölümünde çalışmanın temel ölçüleri, araştırmanın konusu, önemi, amacı, bu konuyla ilgili diğer çalışma ve eserler hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde sebeb-i nüzûlün tarifi, mahiyeti, tarihi, sebeb-i nüzûlle ilgili önemli ilkeler ve konuyla ilgili tartışmalı alanlarla sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisi ele alınmıştır. Bunlara ek olarak Tevbe sûresi hakkında temel bilgiler verilmiştir. Bu minvalde sûrenin isimleri, bölümleri, indiriliş tarihi ve tarihsel ortamı, başında besmele bulunmaması ile ilgili tartışmalar, Tevbe sûresinin öncesi ve sonrası ile ilişkisi ve münasebeti konu edilmiştir. İkinci bölümde Tevbe sûresinin omurgasını oluşturan konulardan cihâd ve münâfıklar konusu işlenmiştir. Bu vesileyle genel olarak cihâdın tanımı, çeşitleri, kapsamı, Hz. Peygamber zamanındaki aşamaları ve fiili olarak farz olduğu zamanı incelenmiştir. Bunun yanında fiilî cihâdın örneklerinden sayılan ve sûrede geniş bir şekilde değerlendirmesi yapılan Tebûk ve Huneyn cihadı işlenmiştir.

Cihâdın yanında önemli bir yer tutan münâfıklar konusu da bu bölümde incelenmiştir. Nifâk ve münâfık kavramlarının semantik tahlilleri ele alınarak, münâfık kavramının Kur'an'da ilk kez kullanılmasıyla ilgili âyetler ve Kur'an'da münâfıkların özelliklerinin yanında, özel olarak Tevbe sûresinde geçen özellikleri sebeb-i nüzûl rivâyetleri ve ahkâm âyetleri bağlamında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise cihâdla irtibatlı olan ve İslâmî literatürde önemli yer tutan infâk ve diğer bazı konular hakkında bilgi verilmiştir. Bu minvalde infâk,

zekât ve sadaka kavramlarının tanımları, önemleri ve nübüvvet dönemindeki aşamalarıyla infâkın yapılacağı kişiler ve yerler, özel olarak Tevbe sûresinde infâkla ilgili âyetler sebeb-i nüzûl rivâyetleri ve sözkonusu âyetlerin getirdiği hükümler çerçevesinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde infâk kavramının yanısıra, tevbe konusu ve tevbeleri kabul edilen üç kişinin kıssaları ile tevbelerinin kabul edilmesi için kendilerini mescidin sütunlarına bağlayan diğer kişilerin durumları, münâfıklar ve müşrikler için istiğfâr konuları ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise mescidler ve antlaşmalarla ilgili âyetler ve sûrede geçen diğer bazı konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Sebep, Ahkâm, Tevbe Sûresi, Cihâd, İnfâk, Nifâk,

ABSTRACT

PROVISIONS BROUGHT BY THE SURAH AT-TAWBAH IN THE CONTEXT OF REVELATION REASONS

ÖZKIZIL, Bekir

Ph.D. Dissertation

Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Assoc. Prof. Mahmut ÖZTÜRK

June, 2022, 178 pages

In this study, the relationship between the decrees in the Surah at-Tawbah, which was sent down towards the end of the Madinah period, and the reasons of revelation was examined. The following can be said in summary about this study, which consists of an introduction and three parts. In the introduction, basic issues that need to be known about the reasons for revelation are discussed. In this context, the description, nature, history of the reasons for revelation, important principles about the reasons for revelation and its controversial areas related to the subject are discussed. In the first part, basic information about Surah at-Tawbah is given. In this regard, names, chapters of the sûrah, date of its revelation, and the discussions about the absence of basmalah at the beginning of the surah, the relationship with the Surah al-Anfal, which is the sûrah before it, and the next chapter, the Surah Yûnus, are discussed. In the second part, issues related to jihad and hypocrites, which are the main themes of the Surah at Tawbah, are discussed. On this occasion, the definition, types, scope of jihad and its de facto fardh time were examined. In addition, the jihads of Tabuk and Huneyn, which are considered as examples of actual jihads and are widely evaluated in the surah are mentioned.

In addition to jihad, issue of hypocrites, which has an important place is also examined in this section. The semantic analyzes of the concepts of nifâk (discord) and hypocrites were handled, and the verses related to the first use of the concept of hypocrite in the Quran and the characteristics of the hypocrites in the Quran were examined in detail in the context of the narrations of revelation reasons and the verses of judgment due to their special features in the Sûrah at-Tawbah. In the third

part, information has been given on some subjects such as infâk (aid) and some other subjects that have important place in Islamic literature and related to Jihad. In this regard, the definition, importance and stages of the concepts of aid, zakât and relief in the period of prophethood and people and places to whom aid will be made; in particular, the verses related to aid in the Surah at-Tawbah, the reasons for their revelations, their rumors and the provisions brought by the said verses were examined in detail. In this part, besides the concept of aid, the subject of repentance (Tawbah) and the stories of three people whose repentance is accepted and the situations of other people who tied themselves to the pillars of the mosque for their repentance to be accepted; the issues that cannot be forgiven for hypocrites and polytheists were discussed. At the end of the section, the provisions regarding mosques and some other issues mentioned in the sûrah are examined.

Keywords: Jihâd, Nifâk, Hypocrite, Aid, Reason, Provisions, Surah at-Tawbah

ESBÂB-I NÜZÛL BAĞLAMINDA TEVBE SÛRESİNİN GETİRDİĞİ HÜKÜMLER

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZ ONAY SAYFASI II
DOKTORA ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU III
ÖZET IV
ABSTRACT VI
İÇİNDEKİLER VIII
KISALTMALAR XI
GİRİŞ 1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ 1
C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 2
D. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR 2
E. SEBEB-İ NÜZÛLLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR 3

BİRİNCİ BÖLÜM

SEBEB-İNÜZÛL İLMİ VE TEVBE SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. 1. SEBEB-İ NÜZÛL 7
1. 1. 1. Sebeb-i Nüzûlün Tarifi 7
1. 1. 2. Sebeb-i Nüzûlü Bilme Yolları 10
1. 1. 3. Sebeb-i Nüzûlün Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkıları 11
1. 1. 4. Taaddüd-i Nüzûl 15
1. 1. 5. Sebeb-i Nüzûlü Olan Âyet Sayısı 17
1. 1. 6. Sebeb-i Nüzûl ve Ahkâm İlişkisi 18
1. 2. TEVBE SÛRESİ 20
1. 2. 1. Tevbe Sûresinin İsimleri ve Âyet Sayısı 21
1. 2. 2. Sûrenin Besmele ile Başlamamasının Sebepleri 23
1. 2. 3. Tevbe Sûresinin İniş Zamanı 26
1. 2. 4. Tevbe Sûresinin Öncesi ve Sonrası ile Münasebeti 28
1. 2. 5. Tevbe Sûresinin Nüzûl Ortamı ve Tarihsel Arkaplanı 31

İKİNCİ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNİN TEMEL KONULARIYLA İLGİLİ ÂYETLER VE NÜZÛL SEBEPLERİ

2.1. CİHÂD 34

2. 1. 1. Cihâdla İlgili Genel Bilgiler 34

2. 1. 2. Tevbe Sûresi Bağlamında Cihâd 43

2. 2. MÜNÂFIKLAR 73

2. 2. 1. Nifâk ve Münâfıklar Hakkında Temel Konular 74

2. 2. 2. Tevbe Sûresi Bağlamında Münâfıkların Özellikleri 78

2. 2. 3. Münâfıklara Karşı Cihâdın Tarzlarıyla İlgili Hükümler 97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNDEKİ MUHTELİF KONULARLA İLGİLİ SEBEB-İ NÜZÛLLER VE HÜKÜMLER

3. 1. İNFÂK 100

3. 1. 1. İnfâkın Manası ve Zekâtla İlişkisi 100

3. 1. 2. Tevbe Sûresinin İnfâkla İlgili Âyetleri 102

3. 2. TEVBE 122

3. 2. 1. Tevbeleri Kabul Edilenler 122

3. 2. 2. Hatalarını İtiraf Edenler 126

3. 2. 3. Durumları Belirsizliğini Koruyanlar 131

3. 3. İSTİĞFÂR 132

3. 3. 1. Münâfıklar İçin İstiğfâr Etmek 133

3. 3. 2. Müşrikler İçin İstiğfâr Etmek 135

3. 4. MÜNÂFIKLARIN CENAZE NAMAZINI KILMAK 138

3. 5. MESCİDLER 142

3. 5. 1. Mescidlerin İ'mârı 142

3. 5. 2. Müşriklerin Mescid-i Harâma Yaklaşmaları 145

3. 5. 3. Mescid-i Dırâr ve Mescid-i Kubâ 147

3. 6. İMÂN KARDEŞLİĞİ 152

3. 7. EHL-İ KİTAB'IN SAPKINLIKLARI 154

3. 8. NESÎ 155

3. 9. ANTLAŞMALAR 157

3. 9. 1. Antlaşmaların Feshiyle İlgili Âyetler 160

3. 9. 2. Antlaşmayı Bozanlar 163

3. 10. TEVBE SÛRESİNDE SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETİ OLMAYAN ÂYETLER 165
SONUÇ 166
KAYNAKÇA 170

KISALTMALAR

a.s. : aleyhi’s-selâm

b. : Bin/İbn (oğlu)

b.y. : Basım yeri yok

Bkz. : Bakınız

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

m. : Miladi

s.a.s. : Sallalahu Aleyhi ve Sellem

Thk. : Tahkîk eden

Trc. : Tercüme eden

ts. : Basım tarihi yok/Tarihsiz

v. : Vefat tarihi

Vb. : Ve benzeri

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi

r.a. : radiyallahu anhu

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu çalışmada Medine döneminin sonlarına doğru nâzil olan Tevbe sûresinde geçen ahkâmın sebeb-i nüzûl ile ilişkisi incelenecektir. Uzunlukta yedinci sırada olan Tevbe sûresinin nübüvvetin Medîne döneminin sonlarına doğru inmiş olması, hiç şüphesiz içinde nice hükümleri barındırmasına sebep olmuştur. Özellikle günümüzde çokça tartışılan İslâm'da cihâd fıkhıyla ilgili pekçok hüküm sûrede yer almaktadır. Çalışmanın amacı Tevbe sûresi bağlamında sebeb-i nüzûlün hükümler üzerindeki etkisini incelemektir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerin daha iyi anlaşılması için, bilinmesi gereken ilimlerin başında sebeb-i nüzûl ilminin geldiği birçok ilim adamı ve araştırmacı tarafından zikredilmiştir. Bu görüş göz önünde bulundurularak araştırmada Tevbe sûresindeki âyetlerle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyetleri ve ahkâm âyetleri arasındaki ilişki incelenerek bir sonuç elde edilmeye çalışılacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Kur'an'ın nüzûl süreci iki şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi herhangi bir sebep olmaksızın Allah Teâlâ'nın insanların ihtiyaçlarına göre âyet indirmesidir. Kur'ân âyetlerinin çoğu bu şekilde nâzil olmuştur, denebilir. Diğeri ise bir olayın vuku bulması, Müslümanların, müşriklerin veya Ehl-i kitâbın bir konuyu Hz. Peygamber'e sormaları neticesinde, âyetlerin inzâl edilmesidir. Genellikle sebeb-i nüzûl dendiğinde kastedilen bu ikinci grup âyetlerdir.

Kur'an'ın anlaşılması bir yönden onun tarihini bilmeye bağlı olduğu için sebeb-i nüzûl konusu onun tarihine açılan bir pencere olarak kabul edilebilir. Nitekim ilk dönemden itibaren Kur'an'ın bazı âyetlerini sebeb-i nüzûlden bağımsız anlamaya çalışan bazı insanlar Kur'an'dan çıkardıkları anlamlarda yanılgıya düşmüşlerdir. Bu nedenle ilk dönemden beri Kur'ân tefsîrinde bu ilme önem verilmiş ve tefsîr yapmanın şartları arasında sebeb-i nüzûl ilmi önemli bir şart olarak zikredilmiş, hatta tefsîri ilk dönemde sebeb-i nüzûl ilmiyle sınırlandıran sahâbeler olmuştur.

İlk dönem Kur'ân tefsîrlerine bakıldığında öne çıkan diğer önemli bir konunun ahkâm olduğu görülmektedir. İsmi doğrudan Ahkâmü'l-Kur'an olan

tefsîrlerin yanı sıra, ilk dönemden i'tibaren nice âlimin farklı isimlerle Kur'an'dan çıkarılabilecek hükümleri araştırtırdığı ve bu konuda eserler vucuda getirdikleri bilinmektedir. İşte bu çalışmada Tevbe sûresi çerçevesinde birbiriyle ilişkisi olduğu düşünülen sebeb-i nüzûl ve ahkâm konuları ilişkilendirilmeye çalışılarak bir okuma ve anlama yapılacaktır.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada ulûmü'l-Kur'an'ın en önemli başlıklarından olan sebeb-i nüzûl ilminin tarifi, kapsamı, gibi önemli başlıkları ele alınmıştır. Daha sonra Tevbe sûresindeki ahkâmla ilgili âyetler tespit edilerek, bu âyetler hakkındaki sebeb-i nüzûl rivâyetleri araştırılmıştır. Ahkâm âyetleri ve sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin tespitinden sonra ikisi arasındaki ilişkiler ve ortaya çıkan hükümler değerlendirilmiştir. Bu konularla ilgili özellikle ahkâm tefsîrlerinde ve hadis eserlerinde geçen görüşler, içerik, kaynaklar, yöntem gibi birçok başlık altında tahlil, örneklendirme, tanık gösterme, kıyas yapma ve istikrâ tekniği kullanılarak incelenmiştir.

Araştırmanın temel evreni Tevbe sûresi olduğu için özellikle Tevbe sûresinde geçen ahkâm âyetleri ve hakkında sebeb-i nüzûl rivâyeti olan âyetler üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Bu sûredeki ahkâm âyetlerinin daha iyi anlaşılması ve nihâî neticelere ulaşılması için aynı konuyla ilgili Kur'an'ın başka sûrelerinde, sahîh hadislerde veya diğer temel kaynaklarda vuzuha kavuşturucu açıklamalar varsa birlikte işlenmiştir.

Dipnotlarda temel olarak isnâd atıf sistemi kullanılmıştır. Ayrıca kaynakça bölümünde geçen müelliflerin tam isimleri ve vefat tarihlerinde DİA esas alınmıştır. Çalışmada geçen Kur'ân âyetlerinin bir defaya mahsus meâlleriyle beraber Arapçaları da verilmiştir. Hadisi şeriflerin Arapçaları ise uzun olacağı endişesiyle verilmemiştir. Bunun nedeni her konuda pekçok sebeb-i nüzûl rivâyeti olmasıdır.

D. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Araştırmada sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle ilgili Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl* ve *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserleri ile Vâhidî'nin (v. 468/1075)*Sebeb-i nüzûl* ve Nâdî Ebû Ömer'in *el-Makbûl min esbâbi'n-nüzûl* eserleri detaylıca incelenmiştir. Ayrıca Tevbe sûresinin sebeb-i nüzûlu olan rivâyetleriyle ilgili Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh'i,*

Müslim'in (v. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh'i,* Tirmizî'nin (v. 279/892) *el-Câmiu's-sahîhi* ile diğer hadis eserleri araştırılmıştır.

Ahkâmla ilgili konularda Cessâs'ın (v. 370/980) *Ahkâmü'l-Kur'an'*ı, İbnü'l-A'rabî'nin (v. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'an'*ı, Kurtubî'nin (v. 671/1273) *el-Câmi' li Ahkâmü'l-Kur'an'*ı ile temel fıkıh eserlerinden Merğinânî'nin (v. 593/1197) *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedî'*si, Mâverdî'nin (v. 450/1058) *el-Hâvi'l-kebir fi fıkhî mezhebi imâm Şâfiî'*si, İbnü'r-Rüşd'ün (v. 520/1126) *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-müktesid'*i, İbnü'l-Kudâme (v. 620/1223) el-Makdisî'nin *el-Muğnî*'si ve Serahsî'inin (v. 483/1090) *el-Mebsût'*u vb. pekçok kaynaktan faydalanılmıştır.

Âyetlerin tefsîrleriyle ilgili İbnü Ebî'l-Hatîm'in (v. 327/938) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*'i, İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Taberî'nin (v. 310/923) *Câmiü'l-beyân an tefsîrî â'yi'l-Kur'an'ı,* Zemahşerî'nin (v. 538/1144) *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi'l-te'vîl* adlı tefsîri, Râzî'nin (v. 606/1210) *et-Tefsîru'l-kebîr'*i *(Mefâtihu'l-ğayb)'ı,* İbn Âşûr'un (v. 1973) *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'i gibi pekçok klasik ve güncel kaynağa başvurulmuştur. Kelimelerin kök tahlilleri için Cevherî'nin (v. 400/1009) *es-Sıhâh'*ı, Râzî'nin (v. 666/1268) *Muhtâru's-sıhâh'*ı, İbnü'l-Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânü'l-Arab'*ı, Rağıb el-İsfahânî'nin (v. V./XI. yy) *Müfredât'*ı gibi birçok temel kaynak sözlüklerinden istifade edilmiştir.

Siyer ve cihâdla ilgili konularda İbni İshâk'ın (v. 117/735) *Siyeri*, Vâkıdî'nin (v. 207/823) *Meğâzi'*si ve İbn Hişâm'ın (v. 218/813) *es-Sîretü'n-nebeviyye'si* gibi kaynak eserler incelenmiştir. Son olarak kaynakça bölümünde zikredileceği gibi Tevbe sûresi, cihâd, münâfıklar gibi konularla ilgili son dönemde yapılan çalışmaların da incelendiğini ifade etmek istiyoruz.

E. SEBEB-İ NÜZÛLLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Buhârî'nin Şeyhi, Ali b. Abdullah el-Medînî'nin (v. 234/848) sebeb-i nüzûl konusunda eser yazan âlimlerden biri olması[1] bu ilmin tarihinin eskiliği hakkında bize ipucu vermektedir. Şimdi de bu konudaki eserleri tarihi sıralamasına göre zikredelim.

---

[1] Bedrüddîn Zerkeşî Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Ku'rân* (Beyrût: Dârü İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/22.

1. *et-Tafsil li esbâbi't-tenzîl:* Meymun b. Mihran (v. 117/735): Zerkeşî *Burhan*'ında ve Süyûtî *İtkân*'ında Buhârî'nin şeyhi Ali b. Abdullah el-Medînî'nin sebeb-i nüzûl konusunda eser yazan âlimlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu ifâde son dönem bazı araştırmacılar tarafından sahayla ilgili ilk eseri onun yazdığı şeklinde terceme edilmiştir. Ancak bu konuda ilk eser yazan *et-Tafsil li esbâbi't-tenzîl* adıyla Meymun b. Mihran'dır.[2]

2. *Sebeb-i nüzûl:* Ali b.Abdullah el-Medînî[3]: el-Medînî'nin bu eseri bazı müellifler tarafından sebeb-i nüzûlle ilgili yazılan ilk eser olarak kabul edilmiştir.[4]

3. *el-Kasas ve'l esbâbü'l-letî nezele min ecliha'l-Kur'ân*: Ebu'l-Mutarrif el-Endelüsî (v. 402/1011) tarafından yazılan bu eserin yüz küsür cüz olduğu ifade edilmiştir.[5]

4. *Esbâbü'n-nüzûl*: Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Vâhidî (v. 468/1075)[6] tarafından yazılan bu eser sebeb-i nüzûlle ilgili en meşhur eserler arasındadır.[7]

5. *Esbâbü'n-nüzûl:* Ebu Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-Irâkî'nin (v. 567/1171) yazdığı bu eser sened olmaksızın sebeb-i nüzûl rivâyetlerini nakletmiştir.[8]

6. *Esbâbü'n-nüzûl:* Ebu'l-Ferec Abdurrahman el-Cevzî'nin (v. 597/1200) yazdığı bir eserdir.[9]

7. *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl:* Celaleddin es-Süyûtî'nin (v. 911/1505) yazdığı bu eserin şöhreti her tarafa yayılmış olup çok sayıda basımı bulunmaktadır. Süyûtî, yüz iki sûrede geçen sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin senetlerini vererek zikretmiştir.[10] Bu eser çalışmamızda en çok istifade ettiğimiz kaynaklar arasındadır.

Sebeb-i nüzûlle ilgili bazı güncel bazı eserler de şunlardır:

---

2 Abdulhakim Muhammed Enîs, *Tahkikü'l-ucab fi beyâni'l-esbâb* (Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 1997), 80.
3 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/22.
4 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü* (Ankara: TDV., 2007), 121.
5 Enîs, *Tahkikü'l-ucâb*, 81.
6 Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmet Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl* (Dimam: Dârü'l-İslâh, 1992).
7 Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, 21.
8 Enîs, *Tahkikü'l-ucâb*, 81.
9 Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, 121.
10 Celâleddin Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1998).

1. *el-Makbûl min esbâbi'n-nüzûl*: Dr. Ebû Ömer Nâdî tarafından yazılan bu eser sûrelerle ilgili sebeb-i nüzûl olan rivâyetleri senedi göz önünde bulundurarak işlemiştir. Sahîh ve zayıf rivâyetleri tahlil hususunda iyi araştırma yaptığı görülmektedir.[11]

2. *el-Muharrir fi esbâbi'n-nüzûl:* Halid b. Süleyman el-Müzenî tarafından 2 cilt halinde yazılan eserin, âyetlerle ilgili 9 hadis kitabındaki sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle ilgili ciddi analizler yaptığı görülmektedir.[12]

3. *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâbü'n-Nüzûl*: Bedrettin Çetiner tarafından yazılan bu eser, sebeb-i nüzûlden çok bütün âyetlerle ilgili me'sûr rivâyetleri toplayan bir kitap görünümü vermektedir. Bazen bir rivâyeti farklı âyetlerde tekrar etmiş, bazen de sebeb-i nüzûl olmayan rivâyetleri bir vesileyle bir bağ kurarak sebeb-i nüzûl rivâyeti olarak zikretmiştir. 2 cilt halinde basımı yapılmıştır.[13]

4. *es-Sahîhü'l-müsned min esbabi'n-nüzûl:* Mükbil b. Hadî b. Mükbil el-Hemedânî (v. 1422/2001) tarafından merfu' rivâyetler esas alınarak tek cilt olarak hazırlanmıştır.[14]

5. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sebeb-i nüzûlün Rolü*: Ahmet Nedim Serinsu tarafından yazılan bu eser, sebeb-i nüzûl ilmiyle ilgili konuları ilmi bir üslubla ele alması açısından faydalı bir kitaptır.[15]

6. *Esbabü'n-Nüzûl:* Tahsin Emiroğlu'nun (v. 1408/1988) yazdığı bu eser on cilt halinde basılmıştır. Müellif eserinde bütün âyetlerin sebeb-i nüzûlu olduğunu iddia edip, bazı nedenlerden dolayı esbab-ı nüzûl rivâyetlerinin sınırlı miktarda bize ulaştığını iddia etmiştir. Ancak söz konusu eser incelendiğinde her âyetle ilgili

---

11 Ebû Ömer Mahmûd Hasan Nâdî, *el-Makbûl min esbâbi'n-nüzûl* (Mısır: Matbaatü'l-Emâne, 1997).

12 Halid b. Süleyman Müzeynî, *el-Muharrir fi esbâbi'n-nüzûl* (Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 2006).

13 Bedrettin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâbü'n-Nüzûl: Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013).

14 Mükbil b. Hadî Hemedânî, *es-Sahîhü'l-müsned min esbâbi'n-nüzûl* (Kâhire: Mektebetü San'a el-Eseriyye, 1987).

15 Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü* (İstanbul: Şule Yayınları, 2008).

sebeb-i nüzûl rivayeti olmadığı gibi, rivâyet açısından güncel tefsîrlerden pek bir farkının olmadığı görülmekedir.[16]

7. *Esbâbü'n-nüzûl ani's-sahâbeti ve'l-müfessirin*: Abdülfettâh Abdülğanî el-Kâdî (v. 1403/1982) tarafından kaleme alınmış güncel eserlerden birisidir.[17]

Gerek ülkemizde gerekse diğer İslâm ülkelerinde sebeb-i nüzûlle ilgili çok sayıda eser olduğunu, ayrıca tezler yazıldığını söylememiz mümkündür. Ancak bir sûre bağlamında sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisini ele alan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bizde çalışmamızda bir nümune olması açısından Tevbe sûresi bağlamında ahkâm ve sebeb-i nüzûl ilişkisini incelemeye çalıştık.

16 Tahsin Emiroğlu, *Esbâbü'n-Nüzûl* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965).

17 Abdülfettâh Kâdî Abdülğanî, *Esbâbü'n-nüzûl ani's-sahâbeti ve'l-müfessirin* (Kâhire: Darü's-selâm, 2012).

BİRİNCİ BÖLÜM

SEBEB-İ NÜZÛL İLMİ VE TEVBE SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Çalışmanın konusu sebeb-i nüzûl bağlamında Tevbe sûresinde geçen hükümler olduğu için öncelikle sebeb-i nüzûlle ilgili bazı kavram ve meseleler ve Tevbe sûresi hakkında genel bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Sebeb-i nüzûlle ilgili konular hakkında verilecek bilgilerin çalışmanın ana ekseninin daha iyi anlaşılmasına katkısı olacağı düşünülerek .öncelikle bu iki konu işlenecektir.

1. 1. SEBEB-İ NÜZÛL

Ulûmü'l-Kur'ân içinde önemli konuların başında şüphesiz sebeb-i nüzûl ilmi gelmektedir. Sebeb-i nüzûl ilmi ilk dönemden itibaren müfessirlerin tefsîrde göz önünde bulundurdukları bir ilim dalıdır. Çünkü vahyin inişine şahitlik yapan sahâbenin vahiy hakkındaki gözlem ve düşünceleri sonraki nesiller için önemlidir. Sahâbe nâzil olan vahyin canlı şahitleri olduğu gibi, bazen de bu vahiylerin, nüzûlüne sebep olan kişiler olup, konuyla ilgili rivâyetleri yaşayanlar olarak ilk ağızdan bize aktarmışlardır. Dolayısıyla olayı gören, yaşayan ve nakleden kişilerin olayı anlaması önem arzetmektedir.[18]

Bu kısımda öncelikle sebeb-i nüzûl kavramının lugavî ve Istılâhî tanımları, siğaları, sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin miktarı ve hadis literatüründeki değeri, bu rivâyetlerin Kur'an'ı anlamaya katkısı, sebebin hususiliği ile hükmün umûmî olduğuna dair kaide, taaddüd-i nüzûl kavramı ile sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisi ele alınacaktır.

1. 1. 1. Sebeb-i Nüzûlün Tarifi

Sebeb-i nüzûl ile ilgili yazılan ilk dönem eserler incelendiğinde bu kavramın tarifinin yapılmadığı görülmektedir. Mütekaddimûn müellifler sebeb-i nüzûlün tanımından çok işlevi, faydası ve Kur'an'ı anlamaya katkısı üzerinde durmuşlardır.[19] Ancak son dönemde yazılan ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde sebeb-i nüzûl kavramının tarifinin yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda sebep ve nüzûl kelimelerinin lugat

---

18 Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, 116.
19 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/23.

anlamları göz önünde bulundurularak sebeb-i nüzûl kavramı için bir tarif elde edilmeye çalışılacaktır.

Sebeb-i nüzûl kavramı incelendiğinde esbâb ve nüzûl olmak üzere iki kelimelik Arapça bir izâfet terkibinden oluştuğu görülür. Terkibin ilk kısmını oluşturan esbâb kelimesi sebep kelimesinin cem'i olup bir şeye ulaştıran araç, vesile, bağ, yol, ip gibi kendisiyle başka bir şeye ulaşılan şeyler için kullanılmaktadır.[20] Sebep ayrıca yukarıdan sarkıtılan uzun ve sağlam ip için kullanılır. Sebep kelimesi daha önce suya ulaşmak için sarkıtılan ip için kullanılmışken, zamanla kendisiyle başka bir şeye ulaşılan vasıta için kullanılmıştır.[21] Bunlara ilave olarak Râğıp el-İsfahânî'de, sebep kelimesini, kendisiyle hurma ağacına çıkılan ip şeklinde tarif ederek kelimenin cemisinin esbâp olduğunu zikretmiş ve فَلْيَرْتَقُوا فِي الْأَسْبابِ *"Sebeplere yükselsinler, çıksınlar"*[22] âyetini bu manaya delil için kullanmıştır.[23]

Sebeb kelime kökünden, Kur'ân-ı Kerîm'de dokuzu isim, ikisi fiil olmak üzere onbir kelime türemiş olup[24] yukarıda zikredilen lugat manalarına yakın anlamlarda kullanılmıştır. Âyetlerde kendilerine uyulanlar ile onlara uyanlar azabı gördüklerinde birbirlerinden uzaklaşacakları, böylece aralarındaki bağların (esbâb) kopacağı,[25] diğer bir âyette ise Zü'l-Karneyn'e her şeye ulaştıracak yolun (sebebi) öğretildiği, onun'da bu yolu (sebebi) takip edip güneşin battığı yere ulaştığı[26] ifade edilmiştir. İçinde sebep kelimesinin bu anlamda kullanıldığı başka âyetler de bulunmaktadır.

Terkibin ikinci kısmını oluşturan nüzûl kelimesi ise; نَزَل يَنْزِلُ sülasî fiilinin masdarı olup genellikle kök olarak yukarıdan aşağıya inmek ve düşmek manasında

---

20 Ebu Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr Râzî, *Muhtârü's-sıhâh* (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 1/140.

21 Ebü'l-Fadl Cemâlüddin İbn Manzûr Muhammet b. Mükrim b. Ali, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dârü Sâdr, 1993), 1/459.

22 es-Sâd/10.

23 Râğıb İsfahânî Ebü'l-Kâsım Hüseyin b.Muhammed, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1982), 391.

24 Muhammed Fuat Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945), 338.

25 Bakara 2/166.

26 el-Kehf 18/84-86.

kullanılır.[27] Ayrıca bir yere inmek konmak, konaklayıp misafir olmak gibi anlamlara da gelir.[28] Kur'ân-ı Kerîm'de bu manâlarla ilgili aynı kelime kökünden çok sayıda farklı kullanımlar geçmektedir.[29]

Esbâb ve nüzûl kelimelerinin lügavî manâsını zikrettikten sonra ikisinin ıstılâhî tarifine geçilebilir. Subhi Sâlih sebeb-i nüzûl kavramını, vukû'u esnasında vakı'ayı kapsayacak şekilde olayın hükmünü açıklayan, cevap olan âyet veya âyetlerin inişine sebep olan şey[30] olarak tarif etmiştir. Sâbûnî ise bu tarife Hz. Peygamber'e şer'î hükmü bilmek kastı ile ya da dinin emirlerinden birinin açığa çıkması için bir soru arz edilip bu vesileyle âyet veya âyetlerin nüzûl olmasını[31] eklemiştir. Cerrahoğlu ise Hz. Peygamber'e yöneltilen bir suâl veya hâdise dolayısıyla bir veya birkaç âyetin veya bir sûrenin tamamının nâzil olmasına âmil olan şeyi sebeb-i nüzûl[32] olarak tarif etmiştir.

Subhi Sâlih ve Sâbûnî'nin tariflerinde hüküm yönüne dikkat çekmeleri konumuz açısından önemli bir vurgu sayılır. Bu müelliflerin tariflerinin çalışmamızın esas noktası olan sebeb-i nüzûl ve hüküm ilişkisine bir katkı sağlayacağını söyleyebiliriz. Bu tariflere ek olarak müfessirler nakledilen olayın Hz. Peygamber zamanında gerçekleşmiş olmasını şart koşmuşlardır. Böylece müfessirler Hz. Peygamber zamanından önce meydana gelen olaylar veya daha sonra ortaya çıkan konularla ilgili nâzil olan âyetleri sebeb-i nüzûl kapsamı dışında tutmuşlardır.[33]

Sonuç olarak sebeb-i nüzûl kavramı, Hz. Peygamber zamanında bir olay vaki olması veya ona bir soru sorulması üzerine Kur'ân vahyinin nâzil olmasıdır. Esbâb ve nüzûl kelimelerinin lügavî anlamları göz önünde bulundurulduğunda vahyin inişine aracılık eden olay, soru veya durumdur.

---

27 Ebü'l-Hüseyin Ahmet b. Faris b. Zekeriyya İbn Fâris Râzî, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1979), 5/417.
28 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/617.
29 İsfahânî, *el-Müfredât*, 799.
30 Subhî Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1997), 132.
31 Muhammed Ali Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Ku'rân* (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 2010), 24.
32 Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, 115.
33 Muhammed Abdulazim Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Halep: Matbaatü Îsâ el-Bâyî, 1943), 1/108.

1. 1. 2. Sebeb-i Nüzûlü Bilme Yolları

Sebeb-i nüzûlün nasıl bilineceğine dair tevkifi veya içtihadî olmak üzere iki ayrı görüş bulunmaktadır. Vâhidî, Âyetin sebeb-i nüzûlu hakkında konuşmanın, ancak vahyin tenziline şahit olup, sebeplerine vakıf olan ve ilmini araştıranlardan rivâyet ve semâ' ile helâl olacağını[34] söylemiştir. Vahye şahit olan sahâbî bir âyet için, şunun hakkında nâzil oldu dediğinde bu müsned hadis kabul edilir.[35] Müfessirler sebeb-i nüzûlün sadece nakille bilinebileceğini ve bu konuda ictihada gidilemeyeceğini savunmuşlardır."[36]

Âlimlerin bazıları ise sahâbenin bazı karîneler ile sebeb-i nüzûlü bilmesinin mümkün olduğunu söylemişlerdir.[37] Dihlevî (v. 1176/1762) Sebeb-i nüzûlün bazı bölümleri için içtihadın söz konusu olduğunu zikretmiştir.[38] İbn Teymiyye (v. 728/1328) ise bu konuda ihtilâf olduğunu sahâbenin bir âyet için şunun hakkında nâzil oldu dediklerinde bunun her zaman için sebeb-i nüzûl olarak değerlendirilmeyeceğini, bunun bazen gerçekte sebeb-i nüzûl olduğunu, bazen de âyetin o konuyla ilgili olduğunu ifâde etmek için olabileceğini söylemiştir. Âlimlerin bir kısmı sahâbenin "Âyet şunun hakkında nâzil oldu" sözünü müsned hadis kabul ederken, bazıları da bunu sahâbenin o âyet hakkındaki tefsîri olarak kabul etmişlerdir. Ancak sahâbe "sebep" kelimesini zikredip akabinde nüzûl olduğunu söylerse bunun ihtilâfsız müsned hadis kabul edileceğini[39] söylemiştir. Zerkeşî (v. 794/1392) de sahâbenin ve tabiînin "Âyet şunun hakkında nâzil oldu" dediğinde âyetin bazı durumlarda bunun o âyetin sebeb-i nüzûlünü ifade etmek için söylenmediğini, bilakis âyetin bu hükmü kapsadığını ifade etmek için olduğunu söylemiştir.[40]

---

34 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 8.

35 el-Hakim Ebû Abdullah Nisâbûrî Muhammet b. Abdullah, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* (Beyrût: Dârü İbni Hazm, 2003), 20.

36 Serkan Demir, "Esbabü Vürûdi'l-Hadis ile Esbâbü'n-Nüzûl Arasındaki İlişki", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2019), 561.

37 Celâleddin Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Ku'rân,* (Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1974), 1/115.

38 Veliyullâh Dihlevî Ahmed b. Abdurrahim, *Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr* (Kâhire: Dârü's-Sahve, 1986), 176.

39 Takiyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmet b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr* (Beyrût: Dârü Mektebetü'l-Hayat, 1980), 16.

40 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/32.

Tevbe sûresindeki bazı âyetlerin sebeb-i nüzûllerini incelerken ileride anlatılacağı gibi sahâbenin veya onlardan rivâyette bulunan tabiînin, bazen o âyetin kapsamındaki rivâyetleri sebeb-i nüzûl olarak naklettiğine şahit olduk. Bu durumda sebeb-i nüzûlü bilmenin sahîh nakle bağlı olduğunu, ancak sahâbenin bazen tasarrufta bulunup, âyet kapsamındaki bir konuyu sebeb-i nüzûl olarak naklettiğini söylemek mümkündür.

Tefsîr usûlü ve ulûmü'l-Kur'ân kaynakları inclendiğine sebeb-i nüzûlü bilmek için bazı özel ifâdelerin kullanıldığı görülmektedir. Râvînin âyetin sebeb-i nüzûlünü açıkça zikretmesi sebeb-i nüzûl için sarih nass hükmündedir. Râvînin şu olay oldu veya Hz. Peygamber'e şu soruldu dedikten sonra fa-i ta'kibiyeyi kullanıp فنزلت الآيَةُ diyerek "Âyet nâzil oldu" veya فَأنزَلَ الله "Allah bunu indirdi" ifadeleri sebeb-i nüzûl için sarih nass sayılır. Fa-i takibiye bir şeyin diğer bir şeyin hemen ardından gerçekleştiğini gösteren atıf harfidir.

Râvî mutlak olarak نزلتْ هذهِ الآيَةُ في كَذَا "Âyet şunun hakkında nâzil oldu" dediğinde ise bu ifade sebeb-i nüzûl için gayr-ı sarih hükmünde olduğu için, râvînin kastının ne olduğu karineyle anlaşılır. Bu karine ile râvînin kastının, o âyetin sebeb-i nüzûlünü nakletmek, âyetin tefsîrini yapmak veya hükmün istidlalinin o âyete dayandığı anlaşılabilir.[41]

1. 1. 3. Sebeb-i Nüzûlün Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkıları

Ulûmü'l-Kur'ân eserleri incelendiğinde, birçok âlimin sebeb-i nüzûl ilmini bilmenin çok faydalı olduğunu onu gereksiz görenlerin yanıldığını ve sebeb-i nüzûl ilmini bilmeyen kimselerin tefsîr faaliyetinde bulunmasının caiz olmadığını söyledikleri ve tefsîr yapmanın şartları arasında sebeb-i nüzûl ilmini bilmeyi gerekli saydıkları görülür.[42]

Sebeb-i nüzûl rivâyetleri hükmün teşriine sebep olan hikmet yönünü bilmeye vesiledir.[43] Kur'ân âyetlerinin nüzûl tarihlerini bilmek tedrici olarak vaz olunan ahkâmın daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bir konuyla ilgili nihâi hükmün hangisi

---

41 Sâbûnî, *et-Tibyân*, 25.
42 Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/171.
43 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/22.

olduğu bu vesileyle daha iyi anlaşılır. Ayrıca o dönemde cereyan eden tarihi olaylara ışık tutmamızı sağlar.

Örneğin içkinin harâmlığı âyetlerde dört aşamalı olarak zikredilmiştir. Öncelikle üzümden hem güzel rızıkların, hem de içki elde edildiğini[44] denilerek imâ yoluyla içkinin kötü bir şey olduğu hatırlatılmıştır. İkinci aşamada içki ve kumar hakkında sorulan soruya cevap olarak ikisinde bazı faydalar bulunmakla beraber günahlarının yani zararlarının daha çok olduğu[45] ifade edilmiştir. Bu âyet nâzil olduğunda insanların bir kısmı "İçinde büyük zarar olan şeyi terketmeleri" gerektiğini söyleyip içkiden uzak dururken, bazıları ise faydalı kısımdan istifade etmeye devam edeceklerini söyleyerek içkiye devam ettiler. Daha sonra sarhoş iken namaza yaklaşmayı yasaklayan[46] âyet ile içkiye sınırlama getirilmiştir. Bu âyet indiğinde ise insanların bir kısmı, namazdan alıkyoan şeyi terketmeleri gerektiğini ifade ederek içki içmeyi terketti. Ancak bazı insanlar namaz vakitleri dışında içki içmeye devam etti. Son aşamada ise içki, kumar, fal okları ve dikili putlar şeytan işi pis şeylerdir. Bunlardan kaçının ki felaha eresiniz[47] buyurularak içki ve kumar kesin olarak harâm kılındı.[48] Bu durumda aşamalar halinde harâm kılınan içkiyle ilgili âyetlerin nüzûl tarihleri bilinmediği takdirde yanlış anlaşılmalar söz konusu olabilir. Bu aşamaları bilmeye sebeb-i nüzûl ilmi yardımcı olur.

Bazı âyetlerde kapalı görünen durumlar sebeb-i nüzûl sayesinde giderilir. Vâhidî, âyetin hikâyesi ve nüzûlünün beyanını bilmeden âyetin tefsîrini bilmenin imkansız olduğunu ifâde etmiştir.[49] Kudame b. Mazun'un, iman edip dünya ve âhiret için hayırlı işler yapanlara, günahlardan sakınmaları ve îmânlarını koruyup güzel işler yapmayı sürdürmeleri, sakınmaya devam edip îmânlarına bağlı kalmaları, hem günahlardan sakınıp hem iyilik yapmaya gayret etmeleri halinde, daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah olmayacağını, dolayısıyla Allah'ın rızasına uygun davrananları sevdiğini[50] anlatan âyetini yanlış te'vîl edip içkinin helâl olduğunu

---

44 en-Nahl 17/67.
45 el-Bakara 2/219.
46 en-Nisâ 4/43.
47 el-Mâide 5/90.
48 Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm* (Beyrut: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 1/204.
49 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 8.
50 el-Mâide 5/93.

sanarak içki içmesi ve Hz. Ömer'in onu uyarıp, ilgili âyetin sebeb-i nüzûlünü zikrettikten sonra Kudame b. Mazun'un hatasının farkına varıp içkiyi içmekten vaz geçmesi buna güzel bir örnektir.[51]

Zahiri lafzı, hasr ifâde eden âyetlerin kasdının hasr olup olmadığı sebeb-i nüzûl ile anlaşılır. Nitekim ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili eserlerin çoğunda İmâm Şâfiî'nin (v. 204/819) De ki: "Bana vahyedilende, murdar et (meyte), akıtılmış kan, domuz eti ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey olmadığını, başkasına zarar vermemek ve haddi aşmamak şartıyla, bunlardan yemek zorunda kalan, kimse için rabbin bağışlayıcı ve esirgeyici[52] olduğunu izah eden âyeti ile ilgili etleri harâm edilen hayvanlarla ilgili hükmün hasr ifâde etmediği görüşü, sebeb-i nüzûle dayandırılarak âlimler tarafından kabul görmüştür.[53]

Sebeb-i nüzûl ilmi, hakkında âyet nâzil olan kimsenin ismini bilmemize de yardımcı olur. Rivâyet edildiğine göre Mervân b. Hakem anne babasına, yeter! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye anne babasının, Allah'tan yardım dileyerek, "Yazıklar olsun sana! İnadı bırakıp îmâna gel. Kuşkusuz Allah'ın vaadi gerçektir" dediklerini, O'nun ise, "Bu düşüncenin eskilerin masallarından başka bir şey olmadığına dair cevabını[54] ifade eden âyetin Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman hakkında nâzil olduğunu iddia etmiştir. Ancak Hz. Aişe'nin âyetin nüzûl sebebini zikretmesi, yanlış anlamaya engel olmuştur.[55] Sebebin hususiliği hükmü hususi kılar diyenlere göre sebeb-i nüzûl ile hükmün de husûsî olduğu anlaşılır.[56] Ancak bu kural pekçok ilim adamı tarafından kabul görmemiştir.

Nüzûl sebebinin bilinmesi, sebebin gerçekleştiği zaman ve mekandan hareketle âyetin nüzûl yeri ve zamanı hakkında da bize bilgi verir. Bu da Kur'an'ın teşrî' tarihini, hakikatleri insanların kabulüne sunmasındaki metodunu ve Kur'an'da

---

51 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/28.
52 el-En'âm 6/145.
53 Süyûtî, *el-İtkân*, 72.
54 el-Ahkâf 46/17.
55 Muhammed b. İsmail Buhârî, *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerîf: el-kütübü's-sittetü, el-camiü'l-müsnedü's-sahîh* (Suudi Arabistan: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2008), Tefsir, 46/1.
56 Süyûtî, *el-İtkân*, 71.

neshin varlığını kabul edenlere göre Kur'an'ın nasih ve mensuhunu daha kolay bir şekilde anlamamızı sağlar.[57]

Eski âlimlerin sebeb-i nüzûl ile ilgili söylediği şey bazı âyetlerin tarihi arka planlarını bilmeden âyetlerin anlaşılmasının zor olacağıdır. Nitekim güncel bir tefsîr olan *Tefhîmü'l- Kur'an* tefsîrinin müellifi Mevdûdî (v. 1399/1979) bir sûreyi tefsîr etmeden önce o sûrenin daha iyi anlaşılması için tarihsel arka planını açıklamış ve daha sonra sûreyi tefsîr etmiştir. Mevdûdî'nin o sûreyle ilgili zikrettiği tarihsel arka planın sûrenin anlaşılmasına büyük oranda katkı sağladığı söylenebilir.[58]

Mütekaddim ve müteahhir ulemanın ulûmü'l-Kur'ân'la ilgili eserleri incelendiğinde sebeb-i nüzûlün Kur'an'ın anlaşılması hususunda olumsuz bir yönünden bahsedilmemiştir. Bilakis yukarıda söylendiği gibi sebeb-i nüzûlün Kur'an'ı anlamaya önemli katkısı olduğu zikredilmiştir. Fakat son dönemde bazı araştırmacılar tarafından sebeb-i nüzûlün, Kur'an'ın anlaşılması hususunda muhtemel bazı olumsuz etkilerinden bahsedilmiştir.

Sebeb-i nüzûle yöneltilen eleştirilerin başında âyetleri nüzûl sebepleri çerçevesinde değerlendirmek suretiyle, onları sebeb-i nüzûl kabul edilen özel olay ve tarihî şartlarla sınırlı görmek, böylece ilâhî mesajı genel ve ebedî maksatlarından uzaklaştırmak[59] gelmektedir. Sebeb-i nüzûle yöneltilen bu tenkit dikkatli olunmadığı takdirde biraz haklılık payı barındırabilir. Çünkü bazı insanların, bazı âyetleri, zikredilen sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle sınırlandırdığını görmek mümkündür. Ancak âlimler bu türden yanlış anlamaların önüne geçmek için itibâr sebebin hususiliğine değil, lafzın umûmîliğinedir[60] kaidesini temel ilke olarak kabul etmişlerdir.

Bir sebebe binaen nâzil olan âyetlerin hükmünün başkalarını da kapsadığı ittifak edilen bir konudur. Örneğin zıhâr âyetlerinin Seleme b. Sahr, liân âyetlerinin ise Hilâl b. Ümeyye hakkında nâzil oldukları bilinmesine rağmen hükümleri herkes için geçerlidir.[61] Bazı âlimler her ne kadar lafzın umûmîliğinden çok sebebin

---

57 Abdurrahman Ensârî, *Sebeb-i Nüzûlün Tefsîre Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği* (İstanbul: Akademi, 2017), 69.

58 Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 1-7.

59 Muhsin Demirci, *Tefsir tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), /241.

60 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/32.

61 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/124.

husûsîliğini ön plana çıkarmışlarsa da aslında onlar o âyetin hükmünü tamamıyla yok saymamışlardır. Onlar o âyetin hükmünü sadece sebeb-i nüzûlle değil, icma, kıyâs gibi başka delillerle tespit etmeye çalışmışlardır.[62] Sonuç olarak olayın tarihini ve ortaya çıkış nedenini bilmenin, o olayın daha iyi anlaşılmasına vesile olduğu gibi sebeb-i nüzûl de Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.

1. 1. 4. Taaddüd-i Nüzûl

Ulûmü'l-Kur'ân eserlerinde sebeb-i nüzûl bahsinde tartışılan konulardan biri de taaddüd-i nüzûl kavramıdır. Buna göre bir âyet veya âyetler grubu veya bir sûreyle ilgili birden fazla sahîh sebeb-i nüzûl olup, bunlar arasında birisini tercih etmek, aralarını cem etmek veya birisini reddetmek durumu yoksa, söz konusu âyet veya âyet grubu veya sûre için birden fazla nüzûl olduğuna hükmedilir.[63]

Mekkî-Medenî sûrelerin inişiyle ilgili bazı âyet veya sûrelerin hem Mekkî hem Medenî olduğuna dair rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin Fâtiha ve İhlâs sûreleri için böyle bir durum söz konusudur. Taaddüd-i nüzûl tabiri de kaynağını buradan almaktadır.[64]

Müellifler taaddüd-i nüzûl konusunu işlerken taaddüd-i nüzûlün gayesinin bu durumdaki âyet veya sûrelerin değerini yüceltme, geçen konuyu pekiştirme gibi gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Süyûtî, Cebrail'in her sene Kur'an'ı, Hz. Peygamber'e arz ettiğini dolayısıyla taaddüd-i nüzûlün bu şekilde veya her defasında farklı kıraatlerle nâzil olabileceğini ifade etmiştir.[65]

Tevbe sûresinin, müşriklerin ateş ehli oldukları müminler tarafından açıkça bilindikten sonra, yakın akraba bile olsalar, peygamberin ve müminlerin müşrikler için bağışlanma dilemelerinin uygun olmadığını[66] konu edinen âyetiyle ilgili taaddüd-i nüzûl söz konusu edilmiştir.[67]

Son dönemde bazı araştırmacılar klasik dönem kabul edilen birçok konuya eleştiri yaptıkları gibi Taaddüd-i nüzûl konusunu da eleştiriye tabi tutmuşlardır.

---

62 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/7.
63 Abdullah Aygün, "Tefsîr Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", *İslâm Usûl Araştırmaları* 21/ (2014), 39.
64 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/29.
65 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/131.
66 et-Tevbe 9/113.
67 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/31.

Taaddüd-i nüzûl konusunda tenkit yapan araştırmacılar âyetlerin ezberlenip yazıldığını dolayısıyla taaddüd-i nüzûle gerek olmadığını iddia etmişlerdir.[68]

Zerkeşî (v. 794/1392) taaddüd-i nüzûl ile ilgili bazı rivâyetleri şöyle değerlendirmektedir: "Taaddüd-i nüzûl rivâyetlerinin hikmeti, âyet inmesini gerektirecek bir olay olduğunda veya bir soru sorulduğunda şayet daha önce bu durumu açıklayan bir âyet var ise, söz konusu âyet aynısıyla Hz. Peygamber'e bildirilirdi. Bunun sebebi muhataplara ilgili âyeti hatırlatıp sordukları hükmü kapsadığını bildirmektir. Bu şunun gibidir. Âlim kişi bazı olaylarla karşılaşır. Bu olaylarla ilgili daha önce ezbere bildiği âyet ve hadislerin olayın hükmünü kapsadığı hatırına gelmemişken, bu olay vasıtasıyla tekrar hatırına gelir. İşte müfessirlerin nüzûlün tekrarıyla ilgili söylediklerinin bir kısmı bu kapsamdadır."[69] Zerkeşî bu ifadeleriyle taaddüd-i nüzûlü kabul ederken, bazı durumlarda da taaddüd-i nüzûl olduğu ifade edilen rivâyetlerin hükmün kapsamıyla ilgili olduğunu ifade etmek istemiştir.

Mevdudî de, taaddüd-i nüzûl konusunda Zerkeşî'nin açıklamasına benzer bir yorum getirmiştir. Ancak Mevdûdî taaddüd-i nüzûle tamamen karşı çıkmıştır. Ona göre, bir âyet veya sûrenin tekrar vahyedilmesi sözkonusu değildir. Hz. Peygamber'e, bir soru veya hadise dolayısıyla daha önce nâzil olmuş bir âyet veya sûre ile cevap vermesi bildirilmiştir. Farklı nuzûl rivâyetlerini böyle anlamak gerekir. Mevdûdî, konuyla ilgili Felak ve Nas sûrelerinin Mekkî veya Medenî olmasıyla ilgili tartışmalara dair şöyle demiştir: "Daha önce nâzil olmuş bir sûre veya âyetin, bazen bir olay nedeniyle Hz. Peygamber'e tekrar okuması bildirilir. Fakat bu durum, muhataplarca cevap olarak okunan bu âyet veya sûrenin o anda yeni nâzil olduğu zannedilir. Bize göre Muavvizeteyn için de aynı şey geçerlidir. Surelerin muhtevası açıkça Mekke döneminin başlangıcında nâzil olduklarını göstermektedir."[70]

Görüldüğü üzere taaddüd-i nüzûl konusu müellifler tarafından farklı algılanmıştır. İleride müşrikler için istiğfardan bahseden Tevbe sûresinin 113.

---

68 Muhsin Demirci, "Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 21.

69 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/31.

70 Aygün, "Tefsîr Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", 40.

âyetinin tefsîrinde bu konuya dair açıklamalar gelecektir. Şimdilik bu mevzuda ilim adamlarının görüşlerini özetlemekle iktifa edilecektir.

Zerkeşî konuyu sınırlandırmaya çalışırken, Süyûtî ise farklı kıraatlerle farklı zamanlarda nüzûl olabileceğini hatırlatarak konuyu farklı bir boyuta taşımıştır. Mevdûdî ise daha önce inen vahyin hatırlatıldığını ifâde ederek yeni bir nüzûl olmadığını iddia etmiştir. Biz de Zerkeşî gibi taaddüd-i nüzûlün bazı âyetler için gerçekleştiğini, fakat bu türden âyetlerin sınırlı olduğunu düşünüyoruz. Taaddüd-i nüzûl rivâyetlerinin bazıları sahîh olduğu için, bu rivâyetleri tamamen reddetmek doğru değildir. Ancak bunları sahîh zayıf ayırımı yapmadan çoğaltmanın da sahîh hadisler hakkında şüpheye neden olabileceğini düşünmekteyiz.

1. 1. 5. Sebeb-i Nüzûlü Olan Âyet Sayısı

Esbab-ı nüzûlü bilinen âyetlerin miktarı ile ilgili araştırmacılar arasında ihtilâflar bulunmaktadır. İlk dönem ulemânın tefsîr faaliyetinin önemli bir kısmını sebeb-i nüzûlden ibaret saydıkları[71] düşünüldüğünde bu sayının çok olduğu düşünülebilir. Hatta yakın tarihte *Esbab-ı Nüzûl* adıyla bir tefsîr yazan Tahsin Emiroğlu bütün âyetlerin sebeb-i nüzûlü olduğunu, fakat bazı nedenlerden dolayı sebeb-i nüzûl ile ilgili rivâyetlerin sınırlı miktarda bize ulaştığını iddia etmiştir.[72] Böyle bir görüş olmakla bereber pekçok müellif Kur'an'ın tamamının değil, bazı bölümlerinin nüzûl sebebi olduğunu söylemiştir. Kur'ân âyetlerinin çoğunluğunun ise belli bir sebeb-i nüzûlü olmaksızın nâzil olduğu birçok müellif tarafından zikredilmiştir.[73] Biz de bir fikir vermesi açısından bazı müfessirlerin eserlerine aldığı esbab-ı nüzûlü olan sûre ve âyet sayısını zikretmekte fayda görüyoruz.

Vâhidî, *Sebeb-i nüzûl* adlı eserine 82 sûreden, 858 âyetin nüzûl sebebini almıştır.[74] Süyûtî ise *Lübâbü'n-Nükûl* adlı eserinde, 102 sûreden 827 âyetin sebeb-i nüzûlünü zikretmiştir.[75] Bu konuda yakın tarihte *el-Makbûl min Sebeb-i nüzûl,* adıyla eser yazan Dr. Ebû Ömer Nâdî ise 766 rivâyeti kitabına almıştır.[76] Sebeb-i nüzûlünü

---

71 Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, 116.
72 Emiroğlu, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/1-2.
73 Zürkânî, *Menâhil*, 1/106.
74 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 1-488.
75 Süyûtî, *Lübâb*, 348.
76 Nâdî, *el-Makbûl*, 725.

incelemekte olduğumuz Tevbe sûresi ile ilgili Vâhidî, 27 âyetin,[77] Süyûtî ise, 21 âyet grubunun sebeb-i nüzûlünü rivâyet etmiştir.[78]

Çalışmamız esnasında şöyle bir durum gözlemledik: Çoğu zaman bir âyetle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyet edilir. Ancak aslında sebeb-i nüzûlü rivâyet edilen âyetin öncesi ve sonrasındaki âyetlerle beraber indiği görülür. Onu nakleden müellif sadece ilk âyeti zikrettiği için sanki sebeb-i nüzûlü olan âyet tek bir taneymiş gibi anlaşılır. Tabi bu durum sebeb-i nüzûlü olan âyet sayısının rivâyet edilenden daha çok olduğu anlamına gelir. Hadis kaynakları ve rivâyet tefsîrleri incelendiğinde Tevbe sûresinin âyetleriyle ilgili sebeb-i nüzûl rivayetlerinin sayısının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Şunu da zikretmekte fayda görüyoruz. Sebeb-i nüzûl olarak zikredilen bazı rivâyetlerin zayıf olduğunu, bazen de sebeb-i nüzûlden çok tefsîr bilgisi mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Bazen de konuyla ilgili olduğu değerlendirilerek sebeb-i nüzûl olmayan bazı rivâyetler, sebeb-i nüzûl olarak ifade edilmiştir. Bunları bir karineden tespit etmek mümkündür. Bunu hatırlatmamızın nedeni yukarıda da geçtiği gibi âlimlerin sebeb-i nüzûl olduğu sahîh olan rivâyetleri müsned hadis olarak kabul etmeleridir.

1. 1. 6. Sebeb-i Nüzûl ve Ahkâm İlişkisi

Ahkâm kelimesi حَكَمَ يَحْكُمُ fiil kökünden müştak olan حكْم hüküm mastarının cem'idir. حَكَم Kelimesinin sözlük anlamı ıslah için menetmek ve düzeltmektir. Bunun yanısıra mahkeme etmek, zulümden menetmek anlamına da gelir. Aynı kökten gelen hikmet cehaletten men etmektir.[79] Dolayısıyla hüküm, nassı yanlış anlamaya engel olup onu sınırlandırarak, kayıt altına almaktır.

Hüküm kelimesinin Istılâhî manası ise, "Kur'an, Sünnet ve diğer şer'î delillerden elde edilen yargıyı ifade eder. Ayrıca Şari'in mükelleflerin fiiline iktiza (talep), tahyir (helâl olma) ve vaz' (sebeb, şart, mani) oluşturma açısından hitabıdır"[80] şeklinde de tanımı yapılmıştır. "Mantıkta ise hüküm, iki şey, iki düşünce

---

77 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 243-263.
78 Süyûtî, *Lübâb*, 148-166.
79 İbn Fâris Râzî, *Mekâyîsü'l-lüğa*, 2/191.
80 Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuhu* (Şam: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/31.

arasında olumlu veya olumsuz bir bağlantı kurmaktır. Kelâm ilminde hüküm İslâm dininin inanç, ibadet, muâmelât ve ahlâka dair temel ilkelerini ifade eder. Fıkıhta ise sadece mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilâhî hitaplara hüküm denilir."[81] İlk dönemlerde ahkâm, itikad, ibadet, ahlak ve muamelat hükümleri için geniş kapsamlı olarak değerlendirilmişken, daha sonraki dönemlerde ve günümüzde hüküm sınırlandırılarak, fıkıh ilmiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[82] Bizim çalışmamız açısından da ahkâm çoğunlukla güncel anlamıyla kullanılacaktır. Bazı yerlerde itikâdî veya başka hükümler söz konusu ise bunlara ayrıca dikkat çekilecektir.

Kur'ân âyetleri, doğrudan hüküm çıkarılanlar ve dolaylı hüküm çıkarılanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Dolaylı yoldan hüküm çıkarılanların başka bir âyet yardımıyla hüküm ihtiva ettiği anlaşılır. Bu ise araştırmacının ilmi kapasitesine göre değişkenlik gösterir. Bu nedenle ahkâm âyetleri hakkında tam bir sayı üzerinde ittifak yoktur. Ahkâm âyetlerinin sayısını 200'e kadar indirenler olduğu gibi, 800'e çıkaranlar da vardır.[83] Gazzâlî (v. 505/1111) ve Râzî (v. 606/1210) bu âyetlerin sayısını 500 olarak tespit etmiştir. Fakat onlar bu sayıyı doğrudan hüküm ifade eden âyetleri göz önünde bulundurarak zikretmişlerdir. Çünkü kıssalar ve darb-ı mesellerden dahi hüküm çıkarıldığı görülmektedir.[84] Bu bağlamda müfessirin âyetlerden hüküm çıkarabilmesi için fıkıh usûlünü iyi bilmesi gerekir.[85] İbnü'l-A'rabî (v. 543/1148) de çalışma konumuz olan Tevbe sûresindeki ahkâm âyetlerinin sayısını 51 olarak tespit etmiştir.[86]

İlk dönemlerden itibaren Kur'ân ve hadisten hüküm çıkarma üzerinde durulmuş, bu konuda çok sayıda Ahkâmü'l-Kur'an eseri yazılmıştır. Bu tür eserler âyetlerden hüküm çıkarma üzerinde durarak, özellikle hüküm ifade eden âyetlerin tefsîrine ağırlık vermişlerdir. Beyhakî'nin (v. 458/1066) İmâm Şafiî'nin (v. 204/819) görüşlerini öğrencilerinin rivâyetleriyle derlediği *Ahkâmü'l-Kur'an* adlı eseri,[87] Cessâs'ın (v. 370/980) öncelikle Hanefi Mezhebinin görüşlerine ağırlık verdiği,

---

81 İlyas Üzüm, "Hüküm", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/18/464.
82 Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 1/31.
83 Demirci, *Tefsir tarihi*, 235.
84 Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/3.
85 Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/6.
86 Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillah, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/444.
87 Ahmet b. Hüseyin b. Ali b. Musa Beyhakî, *Ahkâmü'l-Kur'ân li'ş-Şâfiî* (Kâhire: Mektebetü'l-Hanci, 1994).

Ahkâmü'l-Kur'an'ı,[88] İbnü'l-A'rabî'nin (v. 543/1148) *Ahkâmü'l-Kur'an'ı,*[89] Kiyâ el-Herrâsî'nin (v. 504/1110) neredeyse sadece Şafiî Mezhebinin görüşlerine yer verdiği *Ahkâmü'l-Kur'an'ı,*[90] günümüzde Sabûnî'nin (v. 1442/2021) *Ravâiu'l-beyân fi ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eseri[91] bunlardan birkaç tanesidir. Bunlara fıkıh eserleri de eklendiğinde ahkâmla ilgili alanın bereketli olduğu sonucuna varılabilir.

Konumuz olan sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisine gelince şunlar söylenebilir: Ahkâmü'l-Kur'an dendiğinde şer'i delillerden hüküm çıkarma işlemi ön plana çıkar. Sebeb ise hükmün gelmesine te'sir eden amillerden birisidir. Çünkü hüküm sebepten önce ya yoktu veya bilinmemekteydi. Bu nedenle hükümle sebep ilintilidir.[92] Böylece sebeb-i nüzûl bu hükmün ortaya çıkması ve daha iyi anlaşılması için vesiledir. Çünkü sebeb-i nüzûl, ortaya çıkan hükmün sebebini, tarihini, ilgili kişilerin durumunu, siyasi ve sosyal ortamını bize aktararak hükmü ana hatlarıyla daha iyi anlamamızı sağlar. Sebeb-i nüzûl ve hüküm arasında, hüküm teşrii' hüküm tahsisi gibi yönlerden de ilişki vardır.[93]

Hüküm ifade eden âyetin sebeple ilişkili olduğunu söylemek, hükmün ortaya çıkmasının nihâî ve tek unsurunun sebeb-i nüzûl olarak anlaşılmasını gerektirmez. Çünkü hükmün ortaya çıkmasına etki eden başka unsurlar da bulunmaktadır. Sebeb-i nüzûlü hükmün ortaya çıkması için tek ve nihâî unsur kabul edersek farkında olmadan âyetlerin tarihsel olduğunu kabul etmiş sayılırız. Bu da Kur'an'ın evrenselliği ilkesiyle bağdaşmaz.

1. 2. TEVBE SÛRESİ

Tevbe sûresi hakkında bazı bilgilerin sunulmasının çalışmaya yapacağı katkısı göz önünde bulundurularak bu başlık altında bazı konular işlenmiştir. Bu kısımda Tevbe sûresinin başında besmele olmaması, sûrenin isimleri, bölümleri ele aldığı konular, iniş tarihi ve indiği dönemdeki tarihsel arka planı, öncesi ve sonrası ile münasebeti gibi bazı konular işlenecektir.

---

88 Ebû Bekr Râzî Cessâs Ahmet b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâs, 1985).
89 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân.*
90 Ali b. Muhammed Kiyâ el-Herrâsî Ebû Hasan, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985).
91 Muhammed Sâbûnî Ali, *Revâiu'l-beyân tefsîru âyâti'l-ahkâm* (Şam: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1980).
92 Ömer Kara, *Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy Vâkıa İlişkisi* (İstanbul: Bilge Adamlar, 2009), 331.
93 Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü,* 118.

1. 2. 1. Tevbe Sûresinin İsimleri ve Âyet Sayısı

Kaynaklara bakıldığında bazı sûreler için tek isim zikredilmişken pekçok sûre için birden fazla isimle karşılaşılmaktadır. Sûrenin isminin çokluğu surenin değerinin yüceliğini ifade eder. Sûrelere bazen sûrenin ilk kelimesi, bazen de sûrede geçen bir konu göz önünde bulundurularak isim verilmiştir. Tevbe sûresi için ondan fazla isim zikredilmiştir.[94] Bu isimler şunlardır:

Tevbe Sûresi: Sûrenin en çok bilinen ismi olup resmî mushafta sûre bu isimle anılmaktadır. Sûreye bu ismin verilmesinin nedeni sûrenin 118. âyetinde, Tebûk seferine katılmayan Müslümanların samimi tevbelerinden ve neticesinde affedilmelerinden bahsettiği içindir.[95] Bunun yanında sûrede müşrik ve münâfıkların gittikleri yanlış yoldan dönerek tevbe etmelerinin gerekliliğinden söz edilmesinin bu isimle anılmasına sebep teşkil ettiğini, ileri süren görüşler de vardır.[96]

Berâe Sûresi: Berâe kelimesi بَرِأَ يَبْرَأُ بَرَاءَةٌ fiil kökünden türemiş olup, mastar olarak, beri olmak, biriyle alakayı kesmek, duyuru, uyarı ve ültimatom anlamlarında kullanılmaktadır.[97] Sûreye bu isim, ilk kelimesinden dolayı verilmiştir. Ayrıca berâe kelimesi, Allah ve resûlünün, müşriklerden beri olduğunu ifade etmek için ilk âyette geçmiştir. Berâe, desteği kesmek, korumayı kaldırmak ve emanı sona erdirmektir. Berâe kelimesinin siyasi ve devletler arası hukuk açısından "Savaş halini gerektiren alaka ve münasebetin kesilmesi" anlamları da vardır.[98] Sûrenin isminin sûrenin ilk kelimesinde Berâe olarak geçmesinin yanında Buhârî'de de, Ebû Hüreyre'den nakledilen bir rivâyette "Hz. Ali'nin kendileriyle Minâ'da Berâe sûresini duyurduğunu" söyleyerek sûrenin ismini Berâe olarak zikretmiştir.[99]

Mukaşkışa, Muba'sıra, Müşerride, Mühziye, Fadiha, Musire, Hafire, Münekkile, Müdemdime ve Azap isimleri, münâfıklardan bahsettiği için sûreye isim olarak verilmiştir. Mukaşkışa kelime olarak hastalığı iyileştiren anlamına gelip,

---

94 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/193.

95 Nizâmüddin Hasan b. Muhammed Nisâbûrî, *Ğarâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 3/427.

96 Bekir Topaloğlu, "Tevbe Sûresi", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/40/585.

97 Ebû Abdillah Râzî Fahreddin, Muhammet b. Ömer, *Mefâtîhü'l-ğayb* (Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, 1999), 15/522.

98 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Yayınevi, ts.), 4/2446.

99 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/2.

kendisine inanan kimseyi nifâktan uzaklaştıran, kurtaran anlamındadır.[100] Müba'sire ise, kabirler açılıp, içindekiler ortaya çıkarıldığı zaman[101] âyetinde geçtiği gibi, münâfıkların sırlarını ortaya çıkaran manasındadır. Mühziye ve Fadiha onları rezil eden, münâfıkların özelliklerini sayarak kimin kastedildiğini tam bir şekilde ortaya çıkaran anlamındadır.[102] Müşerride, onları darmadağın eden, Hafire, onların kalplerinin derinliklerini açan, Azap ve Münekkile isimleri, onlara azap eden, Müdemdime ise onları yerle bir eden anlamlarında kullanılmıştır.[103]

Tevbe sûresinin âyet sayısı, Medine, Mekke, Şam ve Basra ehlinin sayımına göre 130, Kufe ehlinin sayımına göre ise 129'dur.[104] Tevbe sûresinin kelimelerinin sayısı 2479, harfleri 10087 iken, fasılaları, ب ر ل م ن olmak üzere beş tanedir.[105] Sûre temelde üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm: 1-38'e kadarki âyetler olup bir kısmı Tebûk seferine hazırlık aşamasında nâzil olmuşken, diğer bir kısmı ise antlaşmalar ve hacca dair bazı meselelerin anlatıldığı bölümdür. Bu bölüm Tebûk seferi dönüşünde hicretin 9. senesinde, Hz. Ebû Bekir'in hac emirliği yaptığı dönemde nâzil olmuştur.[106]

İkinci Bölüm: 38-72. âyetleri arasıdır. Tebûk gazvesine doğrudan davet, sefere hazırlık, münâfıkların hileleri gibi konulardan bahsetmektedir. Muhtevasından ve rivâyetlerden Tebûk seferinden önce ve Tebûk seferi esnasında nâzil olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü Bölüm: 73-129. âyetleri arası olup, Tebûk gazvesinin değerlendirilmesinin yapıldığı bölümdür.[107]

Bizim için sûrenin sistematik bölümlerinden çok sûrenin konumuzla ilgili yönü önemlidir. Konumuz sûreyle bağlantılı olarak sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisi

---

100 Ebü'l-Fazl İbn Âşûr MuhammedTahir b. Muhammed, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: Dârü Tunusiyyeti li'n-Neşr, 1984), 10/95.
101 el-Âdiyât 100/9.
102 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/96.
103 Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl* (Beyrût: Dâru Kitâbi'l-Arabiyye, 1987), 2/241.
104 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/98.
105 Yazır, *Hak Dini*, 4/2442.
106 Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* (Riyâd: Darü's-Taybe, 1999), 4/102.
107 Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/192.

olduğu için, sûre bu eksende bölümlendirildiğinde sûrenin üç bölümden oluştuğu görülür.

Birincisi, sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin zikredilip, içinde ahkâmın olduğu âyetlerdir. Bu gruptaki âyetler doğrudan veya dolaylı olarak sebeb-i nüzûl ve hüküm barındıran âyetlerdir. Çalışmamızda en çok üzerinde duracağımız âyetler bunlardır. İkincisi, sebeb-i nüzûlü olmasına rağmen hüküm âyeti olmayan âyetlerdir. Bunlara da değineceğiz. Ancak hüküm âyeti olmadığını ifade ederek öncekilere nazaran daha az açıklamayla yetineceğiz. Üçüncüsü ise, ahkâm âyeti olmasına rağmen sebeb-i nüzûlü olmayan âyetlerdir.

1. 2. 2. Sûrenin Besmele ile Başlamamasının Sebepleri

Kur'ân-ı Kerîm'de yüz on dört sûre bulunmaktadır. Bunlardan yüz on üç sûre besmele ile başlamasına rağmen, Tevbe sûresinin başında besmele bulunmamaktadır. Neml sûresinde ise biri sûrenin başında diğeri sûrenin içinde[108] olmak üzere iki besmele bulunmaktadır. Besmelenin Fâtiha sûresinden ve öbür sûrelerden bir âyet olmasıyla ilgili tefsîrlerde uzun uzadıya tartışmalar yapılmıştır.[109] Biz çalışmamızın sınırları çerçevesinde Tevbe sûresinin besmele ile başlamaması hakkındaki farklı görüşleri ve bu görüşlere ait değerlendirmeleri sunmakla yetineceğiz.

İbn Abbâs'tan (v. 68/687-88) bu konuyla ilgili şöyle rivâyet edilmiştir: "Osman b. Affan'a (v. 35/656) "Enfâl sûresi mesânî, Tevbe sûresi miûn sûrelerden olmasına rağmen, Enfâl sûresini öne alıp, Tevbe sûresini sonraya almanın ve ikisinin arasına besmele yazmayıp ikisini birleştirerek yedi uzun sûrenin arasına koymanızın sebebi neydi?" diye sordum. Hz. Osmân şöyle cevap verdi: "Hz. Peygamber'e bazen birkaç âyet veya sûre nâzil olurdu. O da vahiy kâtiplerinden bazılarını çağırıp "Bu âyetleri şu konunun içinde zikredildiği sureye yazın" derdi. Bir âyet nâzil olduğunda da aynı şekilde "Bu âyeti şu konunun içinde zikredildiği sureye yazın" derdi. Enfal sûresi Medine'de ilk inen sûrelerdendi. Berâe sûresi ise son inen sûrelerdendi. İkisinin konusu birbirine benzediği için, Tevbe sûresini, Enfâl sûresinden zannettim. Hz. Peygamber, Tevbe sûresinin, Enfâl sûresinden olmadığını beyan etmeden vefat

---

108 en-Neml 27/30.

109 Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selim ila mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/8.

etti. Ben de bundan dolayı ikisinin arasını birleştirerek, besmele satırını aralarına yazmayıp, onu yedi uzun surenin arasına koydum" dedi. Tirmizî bu hadisi rivâyet ettikten sonra hadisin sahîh ve hasen olduğunu belirtmiştir.[110]

İbn Abbâs'tan ayrıca şöyle de bir rivâyet nakledilmiştir: Hz. Ali'ye (v. 40/661) "Berâe sûresine besmele yazılmamasının sebebini sordum" cevap olarak: "Besmele emândır. Berâe sûresi ise kılıçla indi. İçinde eman yoktur" dedi.[111] Diğer bir görüşe göre cahiliye döneminde Arapların adetlerinden birisi de, yapılan bir antlaşmanın iptal edildiğine dair mektup yazdıklarında mektuba besmele ile başlamamalarıydı. Tevbe sûresi, Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki antlaşmaların iptal edildiğinden bahsettiği için, Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi gönderip hac mevsiminde okumasını istediğinde, Hz. Ali hac mevsiminde onların âdeti üzere sûreyi besmelesiz okudu.[112]

Hz. Osmân'ın hilafetinde (644-656) mushaf yazıldığında sahâbe ihtilaf edip, bazıları Enfâl ve Tevbe sûrelerinin tek sûre olduğunu, bazıları ise iki ayrı sûre olduğunu söylediler. Bunun üzerine iki ayrı sûre diyenler için aralarında boşluk bırakıldı. Tek sûre diyenler için de besmele satırı yazılmadı. Böylece iki görüşün sahipleri razı oldular ve delilleri mushafta sabit oldu.[113] Übey b. Ka'b "Hz. Peygamber, her sûrenin başına besmele koymamızı emrediyordu. Fakat Tevbe sûresinde besmeleyi emretmedi. Bizde besmeleyi Tevbe sûresine koymadık" demiştir.[114]

Abdullah ibn Mesûd'un mushafında Tevbe sûresinin başında da besmele olduğu rivâyet edilmiştir.[115] Resmi İmam mushafında sadece Tevbe sûresi besmelesizdir. Fakat kaynaklarda bazı ilim adamlarının başka bazı sûreler içinde besmele yazmadıklarını öğreniyoruz. Bu minvalde, Übey b. Ka'b'ın mushafında Fil

---

110 Ebû İsa Tirmizî Muhammed b. İsâ b. Süreh, *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerîf: el-kütübü's-sittetü, câmiü's-sahîh* (Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2008), Tefsir, 10/1.

111 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân* (Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 8/62.

112 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/61.

113 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/62.

114 Ebû İshâk Zeccâc İbrâhîm b. Serî b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühü* (Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1988), 2/472.

115 Cemâlüddin b. Muhammed Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 5/345.

sûresi ile Kureyş sûresi arasında besmele yazılmamıştır.[116] Tavus'un ve Ömer b. Abdulaziz'in İnşirah sûresi ile Duhâ sûrelerini bir sûre sayarak tek rekâtta arada besmele olmadan okudukları bazı rivâyetlerde bulunmaktadır.[117] Bizim görüşümüze göre Übey b. Ka'b'ın Fil sûresi ile Kureyş sûresi arasında, Tavus'un ve Ömer b. Abdulaziz'in İnşirah sûresi ile Duhâ sûreleri arasına besmele yazmamaları ve okumamaları aynı sûre oldukları anlamında değildir. Bu sûrelerin manalarının birbirlerini tamamlaması yönündendir. Kaldı ki mufassal surelerin ortak özelliklerinden biri de fasılalarının bir harf üzere bulunmasıdır. Özellikle de son kısa surelerde durum bu minvaldedir. Bundan hareketle Duhâ ve İnşirâh ile Fîl ve Kureyş surelerinin ayrı sûreler olması daha uygun görünmektedir.

a) Sûrenin besmele ile başlamamış olmasının farklı sebepleri zikredilmiştir. Hz. Osmân'dan rivâyet edilen görüşe göre Hz. Peygamber'den sûrenin yeriyle ilgili bir bilgi olmadığı için, Hz. Osmân Enfâl ve Tevbe sûrelerinin konularının birbirine yakın olması hasebiyle içtihatta bulunarak iki sûreyi bir saymıştır.

b) Hz. Ali'ye atfedilen görüş ise sûrenin konusunun emân barındırmadığını, besmelenin ise eman olması itibarıyla sûrede yer almadığını ifade etmektedir.

c) Diğer bir görüş o dönemdeki Arapların bir uygulamasına binaen zikredilmiştir.

d) Dördüncü görüş ise Hz. Peygamber'den bir açıklama olmadığı için sahâbenin bu konuda ihtilaf ettiğini göstermektedir.

e) Übey b. Ka'b'a (v. 33/654) atfedilen son görüş bu konuda merfû' rivâyet olmamasının asıl sebep olduğunu ve ihtilafın bundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla müfessirlerin herbiri farklı görüşleri benimsemiştir. Kurtubî de, Übey b. Ka'b'ın görüşüne yakın şöyle bir görüş zikretmiştir: "Bu konuda en sahîh olan görüş, Cebrail Tevbe sûresini başında besmelesiz getirdiği için sûrenin başında besmele olmamasıdır."[118] Biz de Kurtubî'yle aynı görüşü paylaşıyoruz.

---

116 Beydâvî Nasirüddin Ebû Sait Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer, *Envârü't-te'vîl ve esrârü't-tenzil* (Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, 1997), 5/340.

117 Nisâbûrî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, 6/521.

118 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/63.

Sûrenin besmeyle başlamamış olması okunduğunda nasıl okumaya başlanacağı ile ilgili soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla ilgili fıkhî hüküm şöyle özetlenmiştir: "İslâm âlimleri bu sûrenin başında besmelenin yazılmaması ve okunmaması gerektiği hususunda fikir birliği içindedirler. Bunun herkesçe kabul edilen ortak sebebi Resûlullah'ın bu sûrenin başında besmeleyi yazdırmamış olmasıdır. Bu durum, Kur'an'ın hiçbir değişikliğe uğratılmaksızın, aynen Hz. Peygamber'den öğrenildiği biçimde sonraki nesillere aktarılması konusunda sahâbenin büyük bir titizlik gösterdiğini ve bu ulvî emanetin nesiller boyu özenle korunduğunu açıkça ortaya koyan kanıtlardan biri sayılmalıdır. Şu hususa da işaret edilmelidir ki, Tevbe sûresinde besmele çekilmemesi bu sûrenin başıyla ilgilidir. Şayet Kur'ân okumaya bu sûrenin başından başlanacaksa sadece "eûzü" çekilir; daha sonraki bir âyetinden başlanacaksa eûzü ile birlikte besmele de okunur. Enfâl sûresinden Tevbe sûresine geçilirken ise eûzü-besmele okumaksızın kıraate devam edilir."[119]

1. 2. 3. Tevbe Sûresinin İniş Zamanı

Tevbe sûresinin Mushaf sıralaması dokuz, iniş sıralaması genel görüş olarak 113'tür. Buhârî'nin (v. 256/870) Bera'dan rivâyetine göre tam olarak inen son sûre Tevbe sûresidir.[120] Başka rivâyetlerde Nasr sûresinin Hz. Peygamber'in, Veda haccında iken nâzil olduğu, bunun üzerine Hz. Peygamber'in vefat edeceğini anladığı görüşleri de vardır.[121] İniş sıralamasında da Nasr sûresi son inen sûre olarak zikredilmektedir. Ancak bu ondan sonra hiç vahiy nâzil olmadığı anlamında değildir. Bu Nasr sûresinden sonra tam bir yeni sûre inmediği anlamına gelmektedir.[122] Reşît Rızâ'da son inen sûrenin Nasr sûresi, son inen âyetin ise "İçinde Allah'a döndürüleceğiniz bir günden sakının"[123] âyeti olduğunu belirtmiştir.[124]

---

119 Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân yolu: Türkçe Meâl ve Tefsîr* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 2/718.

120 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/1.

121 Şevkânî Ebû Abdillah, Muhammed b. Ali b. muhammed, *Fethü'l-kadîr* (Beyrût: Dârü İbn-i Kesîr, 1993), 5/623.

122 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs* (Kâhire: Dârü İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, 1956), 9/575.

123 el-Bakara 2/281.

124 Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-hakîm (Tefsîrü'l-menâr)* (Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1990), 10/132.

Tevbe sûresinin büyük kısmının Tebûk seferinden önce, baş kısmının ise, hicret'in 9. senesi Hz. Ebû Bekir'in, (v. 13/634) hac emiri olduğu sene indiği sabittir.[125] Tevbe sûresinin son iki âyetinin son nâzil olan âyetler olduğuna dair rivâyetler de vardır.[126] Ayrıca Tevbe sûresinin son iki âyetinin Mekke'de indiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır.[127] Ancak şöyle bir te'lif yolu düşünülebilir: Bu iki âyet Veda haccı esnasında Mekke'de inmiş olabilir. Bu nedenle bazı kaynaklarda Mekke'de Bazı kaynaklarda ise son inen iki âyet olarak zikredilmiştir. Bunu destekleyen bir karine *Zâdü'l-Mesir'*de bulunmaktadır. *Zâdü'l-Mesir'*de Tevbe sûresinin başında sözkonusu iki âyetin Mekkî olduğu ifade edilmişken, sûrenin sonunda, sözkonusu iki âyet, Übey b. Ka'b'dan rivâyetle son inen âyetler olarak belirtilmiştir.[128]

Bize göre Tevbe sûresinin uzunluğu ve cihâd, infâk ve nifak gibi toplumun çoğunluğunu ilgilendiren konuların içinde çok olması münasebetiyle, Tevbe sûresine son inen sûre denmiştir. Çünkü Tevbe sûresinin büyük çoğunluğu Tebûk seferinden önce, diğer kısmı ise, Hz. Ebû Bekir'in hac emiri olduğu sene inmiştir. Hâlbuki bu olayla Hz. Peygamber'in vefatı arasında bir yıldan fazla bir süre bulunmaktadır. Bu kadar uzun bir süre vahyin inmemesi aklen ve naklen uygun görünmemektedir. Nitekim Maide sûresinin "Bugün dininizi kemale erdirdim"[129] âyetinin Veda haccında indiğine dair Buhârî[130] ve Tirmizî'de[131] sahîh rivâyetler bulunmaktadır. Ayrıca Buhârî Kur'an'dan son inen âyetin Sana Kelale hakkında fetva soruyorlar[132] âyeti olduğunu başka bir hadiste rivâyet etmiştir.[133] Son inen âyetlerle ilgili başka bazı rivâyetler ve görüşler de bulunmaktadır.

Son inen âyet veya son inen sûreyle ilgili farklı görüşler olduğunu söylemek mümkündür. Bu rivâyetler bir araya getirildiğinde râvilerin Hz. Peygamber'le

---

125 Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/337.
126 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/243.
127 Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr* (Beyrût: Dârü Kitâbi'l-Arabiyye, 2001), 2/230.
128 Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/313.
129 el-Mâide 5/3.
130 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Meğâzî, 78/13.
131 Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, Tefsir/6.
132 en-Nisâ 4/176.
133 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/1.

buluşup ondan öğrendiklerini veya duyduklarını son inen vahiy olarak rivâyet etmiş olmaları mümkündür.[134] Ayrıca yukarıda Derveze'ye atıf yapılarak nakledildiği gibi, bu Tevbe sûresinden sonra onun gibi geniş kapsamlı tam bir sûrenin inmediği anlamında olabilir.

Tevbe sûresinin ilk inen âyetleri hakkında farklı görüşler vardır. Mücâhid, (v. 103/721) Tevbe sûresinin ilk inen âyetinin "Allah size çok yerde özellikle de Huneyn gününde yardım etti"[135] âyeti olduğunu nakletmiştir. Ebû Duhâ ve Ebû Mâlik ise Tevbe sûresinden inen ilk âyetin, ister hafif ister ağır topyekûn savaşa katılın[136] âyeti olduğunu belirtmiştir. Mukâtil (v. 150/767) ise Tevbe sûresinden ilk inen âyetin, şayet siz ona yardım etmezseniz[137] âyeti olduğunu söylemiştir.[138]

Peygamberin ve müminlerin, cehenneme gidecekleri kendilerine apaçık belli olduktan sonra yakın akrabaları dahi olsa müşrikler için istiğfâr dilemeleri uygun olmadığını belirten[139] âyetin Mekke'de nâzil olduğu Buhârî'de geçmektedir.[140] Hatta bu âyetin bir defa Mekke'de, ikinci bir seferinde ise Medine'de nâzil olduğuna dair kaynaklarda bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu âyetin taaddüd-i nüzûle örnek olduğu birçok kaynakta geçmektedir.[141]

Sûrenin ilk otuz veya kırk âyeti, Hz. Ebû Bekir'in hac emiri olduğu, Hz. Ali'nin de daha sonra bu âyetleri duyurmak için görevlendirildiği hicret'in 9. senesinde nâzil olmuştur.[142] Ayrıca bu tarihte Tevbe sûresinin sadece ilk on veya yedi âyetinin indiğine dair görüşler de bulunmaktadır.[143]

1. 2. 4. Tevbe Sûresinin Öncesi ve Sonrası ile Münasebeti

Sûreler arasında veya bir sûrenin âyetleri arasındaki münasebet ve sûrelerin âyetlerinin tertibi ulumü'l-Kur'ân eserlerinde işlenen bir konu olmuştur. Bu konuda sûrelerin ve âyetlerinin tertibinin tevkifi veya içtihadi olması durumuna göre görüşler

---

134 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/210.
135 et-Tevbe 9/25.
136 et-Tevbe 9/41.
137 et-Tevbe 9/40.
138 Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/230.
139 et-Tevbe 9/113.
140 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/16.
141 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/133.
142 Nisâbûrî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, 3/429.
143 Ebü'l-Hasan Burhanüddin Bikâî İbrâhîm b. Ömer b. Hasan, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyi ve's-suver* (Kâhire: Dârü Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 7/365.

ortaya çıkmıştır.[144] Tevkifi olduğunu kabul edenlere göre sûre ve âyetler arasında bir uyum ve dengenin olduğu kabul edilmiştir. Tefsîrlerde, âyetler ve sûreler arası münasebetten bahsedilmiştir. Ancak Kur'an'ın tamamının birbiriyle münasebeti hususunda en önemli denebilecek kaynak Bikâî'nin (v. 885/1480) *Nazmü'd-Dürer* adlı eseridir. Bikâî (v. 885/1480) eserinin neredeyse tamamını bu konuya hasretmiştir.[145] Râzî,[146] (v. 606/1210) Nisâbûrî[147] (v. 730/1329) ve yakın dönemde Reşid Rızâ[148] (v. 1353/1935) tefsîrlerinde sûreler ve âyetler arasındaki münasebetten bahsetmişlerdir. Bizde bu bağlamda Tevbe sûresinin öncesi ve sonrasıyla münasebetiyle ilgili bir başlık açmanın uygun olduğuna kanaat getirdik.

Enfâl sûresinin son kısmında müminlerin birbirlerinin dostu oldukları, buna karşılık kâfirlerin de kendi içlerinde birbirleriyle dost oldukları ifade edilmiştir. Dolayısıyla müminlerin kâfirlerle dost olmayıp, onlarla alakayı kesmeleri gerektiği hakkında uyarılar yapılmıştır.[149] Tevbe sûresi ise Müslümanların, kâfirlerin bir kesimi olan müşriklerle alakalarını tamamen kesmelerini emrediyor. Buna gerekçe olarak Allah ve resûlünün onlardan beri olduğu gösteriliyor.[150] Tevbe sûresinin baş kısmı Enfâl sûresinin son kısmının tefsîri mahiyetindedir.[151]

Tevbe sûresi ile Enfâl sûresi arasındaki diğer bir münâsebet ise, şöyle açıklanabilir. Enfâl sûresi İslam'ın ilk önemli büyük cihâdı olan Bedir savaşından bahsederken, Tevbe sûresi ise Hz. Peygamber'in son büyük önemli seferi olan Tebûk savaşından bahsetmiştir. Enfâl sûresi giriş bölümü sayılırsa, Tevbe sûresi sonuç sayılır. Aradaki olaylar ise gelişme kabul edilebilir. Dikkate değer diğer bir husus ise Enfâl sûresi antlaşma hükümlerinden bahsedip, müşriklerin ihânetinden korkulduğu takdirde antlaşmalarını feshetmekten bahsederken,[152] Tevbe sûresi, antlaşmalarını bozan müşriklerin antlaşmalarının geçerliliğini kaybettiğinden bahsederek başlar. Hem Enfâl sûresinde hem de Tevbe sûresinde müşriklere ve Ehl-i Kitâba karşı savaşmaktan bahsedilmiştir.

---

144 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/37.
145 Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1-22.
146 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 1-32.
147 Nisâbûrî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, 1-6.
148 Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1-12.
149 el-Enfâl 8/72-73.
150 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 15/522.
151 Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/356.
152 el-Enfâl 8/58.

Enfâl sûresinde, müşriklerin layık olmadıkları halde Mescid-i Harâm'a yöneticilik yapmaya çalıştıkları ve insanları Mescid-i Harâm'ı ziyaretten men ettikleri, hâlbuki Mescid-i Harâm'ın asıl dostlarının müttakiler olduğu ifade edilmiştir.[153] Tevbe sûresinde ise mescitleri imar edenlerin müşrikler olamayacağı, onları asıl imar edenlerin îmân sahipleri olduğu zikredilmiştir. Enfâl sûresinde, Allah yolunda infâktan ve ganimetlerin sarf yerlerinden bahsedilmişken,[154] Tevbe sûresinde zekât ve sadakaların sarf yerlerinden bahsedilmiştir. Enfâl sûresinde, münâfıklarla ilgili sadece bir âyet geçiyorken[155] Tevbe sûresinde ise geniş bir şekilde münâfıklardan bahsedilmiştir. Kısacası Enfâl sûresinde özet olarak açıklanan pekçok konu Tevbe sûresinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.[156]

Tevbe sûresinin Yûnus sûresi ile irtibatına gelince, Tevbe sûresi, insanlara kendi içlerinden bir elçi gönderildiği, bu elçinin merhametli ve şefkatli olduğu, dolayısıyla ona uymanın gerekli olduğu, ona uyulmadığı takdirde de Arşın sahibi olan Allah'ın ona yettiğiyle son buluyor. Yani burada imayla ona uyulmadığı takdirde insanların başlarına geleceklerden onun sorumlu olmadığı hatırlatılıyor.

Yûnus sûresi ise genelde peygamber kıssaları ve o kıssalarda peygamberlerine uymayan insanların başlarına gelen azaplarla beraber, özelde de Yûnus Peygamber'in kavmiyle olan kıssası anlatılıyor. Bu bağlamda helak olan kavimlerin yanında, helakin kıyısına varıp, azap gelmek üzereyken pişman olup tevbe eden, Yûnus Peygamber'in kavminin ise kurtulduğu ifade ediliyor.[157] Dolayısıyla sizler şayet helak olmak istemiyorsanız, size karşı pek şefkatli olan bu son Peygamber'in sözünü dinleyip ona uymalısınız. Yûnus Peygamber'in kavmi son anda da olsa kurtuluşa erdi. Ancak son anda îmân ettiğini söyleyen Firavun'un ise, îmânı kabul edilmeyip helak olmuştur.[158] Dolayısıyla sizler îmân etmeyi son ana bırakmamalısınız. Vaktiniz varken "Sizi Rabbinize îmân etmeye davet eden davetçinin sesine kulak verip hemen îmân ederek"[159] kurtuluş yoluna girmelisiniz. Aksi takdirde son anda îmân ve kurtuluş nasip olmayabilir. Sanki Yûnus sûresi,

---

153 el-Enfâl 8/34.
154 el-Enfâl 8/41.
155 el-Enfâl 8/49.
156 Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 10/132-133.
157 Yûnus 10/98.
158 Yûnus 10/90-91.
159 Âli İmrân 3/193.

Tevbe sûresinin son kısımlarının açıklaması mahiyetindedir. Tevbe sûresinin son kısmı onun hatimesi iken, sanki Yûnus sûresinin fatihası hükmündedir.[160] Tevbe sûresi genel olarak münâfıklardan bahsetmişken, Yûnus sûresi ise kâfirlerden ve yaptıklarından bahsetmektedir.

1. 2. 5. Tevbe Sûresinin Nüzûl Ortamı ve Tarihsel Arkaplanı

Tevbe sûresinin ilk bölümü Hz. Peygamber Tebûk gazvesinden dönüp, hacca niyetlendiğinde müşriklerin eski cahiliye âdetleri üzere hacca çıplak gelecekleri kendisine haber verilince nâzil oldu.[161] Sûrenin konuları ve sûreyle ilgili zikredilen rivâyetler göz önünde bulundurulduğunda öncelikle, savaşa hazırlıktan bahseden ve savaşı emreden âyetlerin inişiyle başladığı söylenebilir. Daha sonra Tebûk gazvesine çağrı âyetleriyle devam ettiğini, sonra seferberliği emreden âyetlerin indiğini, yapılan hazırlıkları ve Tebûk seferi sırasında gerçekleşen olaylarla ilgili, daha sonrada savaşın sonucunun değerlendirilmesi ve bu bağlamda sefere katılmayanların mazeretleriyle onlara verilen cezalardan ve tevbe edip tevbeleri kabul edilenlerden bahseden âyetlerin indiği söylenebilir.

Hudeybiye antlaşmasıyla birlikte İslam'ın yayılmasının önündeki engeller kalkmış, Kureyş'le varılan sulh, Arabistan yarımadasında sükûneti sağlamıştı. Bu sükûnet ortamında daha önce İslamiyete karşı çıkan birçok insan yeniden düşünme fırsatı bularak İslam'la şereflenmiştir.[162] Ancak Kureyş'in, Hz. Peygamber'in müttefiki olan Huzaalılara, Beni Bekr Kabilesiyle beraber saldırarak onlardan olan insanları öldürmeleri bu sükûnet ortamının bozulmasına neden olmuştur. Ancak bu olay hayra neden olmuştur. Hz. Peygamber, Kureyş müşriklerinin yaptıkları bu ihâneti fırsat bilerek hicretin 8. yılında Mekke'yi kısa sürede kansız bir şekilde fethetmiştir. Mekke'nin fethiyle, Müslümanların Arabistan'daki hâkimiyet alanı daha da genişlemiştir. Daha önce Kureyş müşriklerinden çekindiği için İslama uzak duran, Hz. Peygamber'le diyaloğa girmekten çekinen birçok kabile, artık daha rahat bir şekilde Müslüman olma fırsatı elde etmiştir.[163]

---

160 Yazır, *Hak Dini*, 4/2661.
161 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/102.
162 Muhammed Gazzâlî, *Fıkhü's-sîre* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2006), 1/337.
163 İzzüddin Ebü'l-Hasan İbnü'l-Esîr Ali, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrût: Dârü Kitâbi'l-Arabiyye, 1997), 2/115.

Müslümanlar Mekke'yi de fethedip içeride güçlerini perçinlemelerine rağmen Ka'b e 'nin yönetimi hala müşriklerin elindeydi. Bunun yanında hac ibadetleri hala müşriklerle karışık ve onların cahiliye adetlerini sergiledikleri bir ortamda oluyordu. İşte bunun tamamen ortadan kalkması ve Mekke'nin ve Beytullah'ın Allah'ın dininin merkezi olması için Tevbe sûresinin ilk bölümü indi. Böylece artık cahiliye adetlerine göre Ka'be tavaf edilemeyecektir. Şirkin ve müşriğin adı artık Mescid-i Harâm'da anılmayacak, bu seneden itibaren müşrik kimse Mescid-i Harâm'a yaklaşamayacaktır.[164]

Müşriklerle yapılan antlaşmalara gelince ya son bulacak ya da dört aylık süre verilecekti. Çünkü antlaşmalar hâkim iki güç arasında olur. Hâlbuki Mekkeliler hakimiyetlerini kaybetmişlerdi. Dolayısıyla onların Mekke ve Mescid-i Harâm'la ilgili yetkileri artık kalmamıştı. Böylece şirkin son kalıntıları ortadan kaldırılmış olacaktı. Bu ve benzeri nedenlerle ileride itikâdî ve siyasi açıdan tehlike oluşturabilecek müşriklerin Ka'be'yi eskisi gibi cahiliye adetlerine göre tavaf etmelerinin son bulması ve Arap yarımadasında şirk tehlikesinin bertaraf edilmesinden bahseden sûrenin ilk âyetlerinin indirildiği söylenebilir.[165]

Mekke'de durum böyle iken Medine'de de bazı karışıklıkların çıkma ihtimali vardı. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle etkin bir şekilde ortaya çıkan münâfıklar diye bir grup türemişti. Bunlar Müslüman olduklarını izhar ediyorlardı. Ancak içten içe Müslümanlarla savaş halindeydiler. Münâfıklar, Müslümanlar aleyhinde olabilecek bütün fırsatları değerlendirerek, Müslümanların kafasını karıştırmaya çalışıyorlardı. Müşrikler ve Yahûdilerle hatta Rahip Ebu Amir vasıtasıyla Bizans'la irtibat halinde olup, Müslümanları içten çökertmek için fırsat kolluyorlardı. Münâfıklar organize olmak, nifâklarını gizlemek, düşman için gözcülük faaliyeti yürütmek ve Müslümanlar arasında fitne çıkarmak için Kur'an'ın, Mescid-i Dırâr diye nitelendirdiği bir mescid inşa etmişlerdi. Bu nedenle Tevbe sûresinin büyük bir bölümü söz konusu olan münâfıklık ve nifâk problemini çözmek için nâzil olmuştur.

---

164 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/156.
165 Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/200.

Mekke ve Medine'de durum böyle iken dışarıdan da tehlike sinyalleri gelmeye başlamıştı. Dönemin süper gücü Bizans, Müslümanlarla komşu olup, sürtüşmeye başlamıştı. Bizans, Müslüman olmayan Arap kabilelerini Müslümanlara karşı destekleyip organize ederek, Müslümanların hareket alanını sınırlamaya çalışıyordu. Mûte savaşında ilk defa Bizans'la fiili savaş gerçekleşmiş, ancak iki tarafta birbirlerine karşı tam galibiyet sağlamamıştı. Bu nedenle iki taraf olan Müslümanlarla Bizans'ın artık birbirlerinin hâkimiyet alanlarını tehdit ettiği ve günün birinde bu iki gücün birbirlerine saldıracakları beklentisi iki taraf içinde süpriz değildi. Bu nedenle Tevbe sûresinden büyük bir bölüm Bizans'a karşı yapılan Tebûk savaşıyla ilgili nâzil olmuştur, denebilir.[166]

Sonuç olarak Tevbe sûresinin temelde çözmeye çalıştığı sorunlar, şirkin kalıntıları, münâfıkların nifâk ve hileleri ile Ehl-i kitabın bir kolu olan Hristiyan Bizans'a karşı yapılacak olan cihâdın yöntemi ve şeklidir.

---

166 Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/192.

İKİNCİ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNİN TEMEL KONULARIYLA İLGİLİ ÂYETLER VE NÜZÛL SEBEPLERİ

Tevbe sûresinin ele aldığı temel konuların başında cihâd, münâfıklar ve infâk konuları gelmektedir. Sûre Ehl-i Kitaba, müşriklere ve münâfıklara karşı yapılan fiilî cihâdın çeşitlerinden geniş bir şekilde bahsetmektedir. Bu nedenle çalışmamıza Tevbe sûresini merkeze alarak, bu konuları önce genel hatlarıyla, daha sonra özel olarak Tevbe sûresi çerçevesinde sebeb-i nüzûl ve ahkâm bağlamında işlemeye devam edilecektir. Bu minvalde cihâdın tarifi, çeşitleri, şartları, aşamaları, zamanı, gayesi gibi temel konulara değinildikten sonra, sûredeki cihâdî boyut ve hükümleri ele alınacaktır.

Medine döneminin başlarından itibaren İslâm toplumunda bariz bir şekilde ortaya çıkan ve kritik zamanlarda Müslümanlar için tehlike arzetme durumu olan münâfıklar sorunu da sûrede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Biz de çalışmamızın bu bölümünün ikinci ana konusunu münâfıkların genel anlamda ve sûre bağlamındaki özellikleri, çalışmaları, cihâda karşı takındıkları tavırlarını, sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisi açısından işlenmesine ayırdık.

2.1. CİHÂD

2. 1. 1. Cihâdla İlgili Genel Bilgiler

Cihâd جهاد kelime olarak cehd veya cühd kökünden türetilmiştir. Cühd, güç takat, cehd ise meşakkat anlamındadır. جَهَدَ دَابَّتَهُ hayvana kuvvetinden fazla yük yüklemek demektir. جَهَدَ الَّرجُلُ فِي كَذَا Dendiğinde o işte ciddi oldu ve işi mübalağalı yaptı, manasındadır. جَهَدْتُ اللَّبَنَ Sütün yağının tamamını çıkardım, demektir.[167]

Cihâd جهاد kelimesi ise جَهَدَ يَجْهَدُ جَهْدٌ جُهْدٌ fiil kökünden türemiş olup aynı fiilin müfaale babına nakledilmiş ikinci mastar halidir. Dolayısıyla cihâd kelimesi جاهد يُجاهِدُ fiilinden türemiştir.[168] Cihâd kelime olarak, herhangi bir işi tam yapmaya

---

167 Ebu Nasr İsmâil b. Hammad Cevherî, *es-Sıhâh tâcü'l-lüğa* (Beyrût: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 2/460.

168 Râzî, *Muhtârü's-sıhâh*, 1/63.

çalışmak, o işte gücünün tamamını kullanmak anlamlarına gelir. Aynı kökten gelen içtihad kelimesi de bir konuda bütün gücünü ve imkânını kullanarak doğru sonuca ulaşmaya çalışmak için kullanılan bir mastardır.[169]

"İslâmî literatürde ise cihâd "Dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklindeki genel ve kapsamlı anlama sahiptir. Fıkıh terimi olarak ise daha çok Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmaktadır."[170]

Kur'ân-ı Kerîm'de 41 yerde cehd ve cihâd kökünden gelen kelimeler geçmektedir.[171] Kur'ân-ı Kerîm'de cihâd kelimesi nefsiyle mücahede etmek,[172] bir şeye zorlamak,[173] gayret sarfetmek,[174] var gücüyle yemin etmek,[175] birçok yerde de kâfirlere karşı savaş[176] gibi anlamlara gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de fiilî cihâd için sıkça kullanılan kelimelerden birisi de kıtâl ve mukateledir. Kur'ân-ı Kerîm'de kıtâl ve mukâtele قِتَال مُقَاتلة kelime köklerinden atmış yedi iştikak kullanılmış olup,[177] bu iki kelime iki kişi arasında meydana gelen birbirini öldürme eylemi ve savaşmak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelimeler söz konusu olduğunda silahlı çatışma veya fiilî cihâd kastedilir. "*Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Fakat haddi aşmayın. Şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez"*[178] âyetinde geçtiği gibi kıtâl bu anlamda kullanılmıştır.[179]

Harp, muharebe kelimeleri de cihâda yakın anlamda kullanılan kelimelerdir. Barışın zıttı olan harp kelimesi bir şeyi zorla almak anlamındadır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de harp kelimesi silahlı çatışmanın yanında inanç ve düşünce konusundaki

---

169 Râzî, *Muhtârü's-sıhâh*, 1/63.
170 Ahmet Özel, "Cihâd", *Cihâd* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/527.
171 Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfehres*, 182-183.
172 el-Ankebût 29/6.
173 el-Ankebût 29/8.
174 el-Ankebût 29/69.
175 el-Mâide 5/35.
176 et-Tevbe 9/19,20,73,88.
177 Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfehres*, 533.
178 el-Bakara 2/190.
179 Abdurrahman Ateş, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu* (İstanbul: Beyan, 2002), 232.

savaş için de kullanılmıştır.[180] Günümüzde harp dendiğinde kültürel, ekonomik, psikolojik, teknolojik ve iletişim savaşların da kastedildiğini söylemek mümkündür.[181]

Tevbe sûresinde geçtiği üzere cihâdın daha ileri bir kavramı olan نفر nefr ve استنفار istinfar, cihâd amacıyla seferberlik kelimeleri de geçmektedir. Bu kelimeler daha ileride Tevbe sûresinin ilgili âyetlerinde açıklanacaktır. Cidal, tebliğ ve emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker gibi kelimeler de cihâd kelimesinin yan başlıkları olarak kullanılan diğer kavramlardır.

cihâdla ilgili müstakil kitaplar yazılmış fıkıh kitaplarında müstakil bölümlere konu olmuştur. "Cihâd konusunda hicrî ikinci asırdan günümüze kadar yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla geçmişten günümüze doğrudan ya da dolaylı olarak cihâdla alakalı kaleme alınmış sadece Arapça yapılan çalışmaların sayısı yaklaşık 500 civarındadır. Bununla beraber bu eserlerin erken dönemde yazılanlarının bir kısmı *Keşfü'z-Zünun* gibi eserlerde isim olarak zikredilmekle beraber günümüze ulaşmamıştır. Cihâdla ilgili ilk müstakil eserlerin ise daha çok Abdullah b. Mübarek'in (v. 181/797) de yaptığı gibi cihâd hadislerinin toplanması şeklinde olduğu gözükmektedir."[182]

İbn Kayyim el-Cevzî (v. 751/1350) cihâdın çeşitlerini şöyle özetlemektedir: Nefse karşı cihâdın dört aşaması vardır. Birincisi hidâyet yolunu öğrenmek, ikincisi öğrendiğiyle amel etmek, üçüncüsü başkalarını davet etmek, dördüncü olarak da davetin zorluklarına karşı sabretmektir. Şeytana karşı cihâd ise onun vesveselerine karşı îmânı sağlamlaştırmak ve çağırdığı şehevata iltifat etmemektir. Kâfir ve münâfıklara karşı cihâd, kalp, dil, mal ve canla olur. Kâfirlere karşı cihâd elle (kılıçla) münâfıklara karşı ise dille olur. Zalim, günahkar ve bidatçılara karşı cihâd ise mümkünse elle, elle mümkün olamıyorsa dille, ondan da acizse kalpten buğzetmek ile olur.[183]

---

180 Ateş, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, 234.

181 Yûsuf Karadâvî, *Fıkhü'l-Cihâd Dirâsetün Mukârinetün* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2010), 1/57.

182 İsmail Kurt, *Kur'ân'da Cihâd* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, TİB, 2019), 7.

183 Ebû Abdillah Muhammet b. Ebi Bekr İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2009), 333.

Tezimizin konusu olan Tevbe sûresinde, cihâdla ilgili âyetler çoğunlukla fiilî cihâd ve savaşla ilgili olduğu için bundan sonra cihâd kelimesini genel olarak fiilî cihâd anlamında kullanacağız. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de mal ve canla cihâda davet edildiğinde fiilî cihâd kastedilir. Tevbe sûresindeki âyetlerde de bu şekilde mal ve canla cihâda çağrı yapılmıştır.[184]

Cihâdın farz-ı ayn veya farz-ı kifâye olduğu hususu da alimler tarafından tartışılmıştır. Hanefî,[185] Şâfiî,[186] Mâlikî[187] ve Hanbelî[188] mezheblerine göre cihâd farz-ı kifâye kabul edilmiştir. Cihâdın farz-ı kifâye olduğu konusunda icmâ' sağlanmıştır.[189] Said b. Müseyyeb'den (v. 94/713) cihâdın farz-ı ayn olduğuna dair bir görüş zikredilmiştir. Said b. Müseyyeb, ağır ve hafif olarak savaşa çıkın, âyetini delil olarak getirmiştir.[190] Ancak bu âyetin tefsîrinde geleceği gibi bu âyetin hükmü cihâdın farz-ı ayn olduğu bazı özel durumlar için geçerlidir.

Abdullah b. Ömer (v. 73/693) Atâ, (v. 126/744) Amr b. Dinâr (v. 126/744) ve İbn Şübrüme'den, (v. 144/761) cihâdın tatavvu yani nâfile olduğuna dair bir görüş rivâyet edilmiştir. Ancak yukarıda isimleri zikredilen kişiler cihâdı emr eden âyetlerin farz-ı ayn anlamı ifade etmediğini, mendubiyet manasında olduğunu zikretmişlerdir.[191] İşlemekte olduğumuz Tevbe sûresinin 41. âyetinde, ağır ve hafif olarak sefere çıkma emredilmiş, 39. âyetinde ise sefere çıkılmadığı takdirde acıklı bir azabın onları beklediği, hatırlatılarak bu işte gevşeklik gösterenler tehdit edilmiştir. Ayrıca Bakara sûresinin 216. âyetinde Müminlerin hoşlarına gitmese bile kıtâlin farz kılındığı, zikredilmiştir. Hadis-i şerifte ise gazâya çıkmadan veya gazâya çıkma

---

184 Karadâvî, *Fıkhü'l-Cihâd*, 1/66.

185 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/311; Burhaneddin Merğinânî Ebü'l-Hasan Ali b. Ebibekr, *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi* (Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, ts.), 2/378.

186 Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/204; Ebü'l-Hasan Alî b.Muhammed Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fi fıkhi mezhebi İmâm Şâfiî* (Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 14/105.

187 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/150; Ebû Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kâhire: Dârü'l-Hadis, 2004), 2/143.

188 Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân İbn Receb, *Tefsîr-i ibn-i receb el-hanbelî* (Riyâd: Darü'l-Asime, 2001), 1/528; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Müğnî li ibni kudâme* (Kâhire: Müessesetü'r-Kâhire, 1968), 9/196.

189 Ebû Muhammed Abdü'l-Hakk b. Ğalib İbn Atiyye, *el-Muharrirü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 3/37; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehit*, 2/143.

190 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/196.

191 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/312.

arzusu içinde olmadan ölen kimsenin, nifâktan bir şube üzerinde öleceği[192] ifade edilmektedir.

Diğer bazı âyetlerde, müminlerin tamamının kıtâle çıkmasının uygun olmayacağı,[193] müminlerden özür sahibi olmadıkları halde cihâddan geri kalanlarla Allah yolunda malları ve canlarıyla cihâd edenlerin bir olmayacağı, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihâd edenlerin Allah katında derecelerle üstün kılındığı, buna rağmen Allah Teâlâ'nın her iki gruba da cenneti va'dettiği[194] ifade edilmiştir. Hz. Peygamber de çok sayıda seriye ve gazâ düzenlemesine rağmen, bazılarına kendisi katılmamış, görevlendirdiği kişiler dışındakilere bir kınama gelmemiştir.[195] Bu âyet ve hadisler incelendiğinde cihâdın umûmî seferberlik durumunda farz-ı ayn olduğu, ancak âyet ve hadisler bir bütün olarak değerlendirildiğinde umûmî seferberlik dışındaki durumlarda ise cihâdın farz-ı kifâye olduğu söylenebilir.[196]

Bazı durumlarda cihâdın farz-ı ayn olması da mümkündür. Cihâdın farz-ı ayn olduğu durumlar şunlardır: İmam yani devlet başkanının halkı umûmî seferberliğe çağırması durumunda cihâd farz-ı ayn olur.[197] Nitekim, *"Ağır veya hafif olarak savaşa çıkın"* âyeti, Tebûk gazvesindeki umûmî seferberlik çağrısı için nâzil olmuştur.[198] Savaş meydanında iki ordunun karşı karşıya gelmesi durumunda da artık cihâd oradakilere farz-ı ayn olur. Dolayısıyla düşmanı aldatıp tekrar savaşmak veya diğer bir Müslüman gruba katılmak dışında geri çekilmek harâmdır.[199] İslâm ordusunun, tecrübe ve kabiliyetine muhtaç olup, onun yerini dolduracak kimsenin bulunmadığı kişiler içinde cihâd farz-ı ayn olur.[200]

---

192 Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccac Müslim, *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerîf: el-kütübü's-sittetü, el-müsnedü's-sahîh* (Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2008), İmâre, 158.

193 et-Tevbe 9/122.

194 en-Nisâ 4/95.

195 İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-tefsîr*, 3/37; Şemsü'l-Eimme Serahsî Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1993), 10/3.

196 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/311; Merğinânî, *el-Hidâye*, 2/378.

197 Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, 2/61.

198 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/151; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 14/112.

199 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/197.

200 Karadâvî, *Fıkhü'l-Cihâd*, 1/116.

Hz. Peygamber döneminde birçok fıkhî konu gibi cihâd da aşamalar halinde şekillenmiştir. Şimdi bu aşamaları inceleyelim.

birinci dönem Hz. Peygamber'e, emredileni açıklaması ve müşriklerden yüz çevirmesi,[201] kalkıp uyarması[202] bildirilerek, başka pekçok âyette geçtiği üzere dini anlatıp müşriklere fiili bir karşılık vermenin yasak olduğu Mekke dönemidir.

Mekkî Sûrelerde de cihâd kelimesi çokça geçmektedir. Ancak müfessirler Mekkî âyetlerdeki cihâd emrini fiilî cihâd olarak anlamamışlardır. Müfessirler, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet tavsiye edilen[203] âyette geçtiği gibi, bu dönemdeki cihâd kelimesiyle dil ile cihâdın, tebliğin, nefis ve hevaya karşı cihâdın kastedildiğini zikretmişlerdir.[204]

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaları anlatılan peygamberlerin çoğu bu aşamada kalmıştır. Çünkü kıtâl için gerekli şartlar oluşmamıştır. Ancak Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Musa ve Hz. Peygamber dönemlerinde kıtâl için şartlar oluştuğu için kıtâl durumu söz konusu olmuştur.[205] Talut kıssasında da İsrailoğulları'nın kendi dönemlerindeki peygamberlerine gelip kıtâl için komutan ve izin istediklerinden bahsedilir. Bu dönemden fiilî cihâd durumuna geçmek için talepte bulunmuşlardır. Peygamberleri de Allah'tan aldığı emirle İsrailoğulları'na Talût'u komutan tayin etmiş ve onun komutanlığında Calût ile savaşarak onu mağlup etmişlerdir.[206]

İkinci dönem, kendileriyle savaşılanlara, zulme uğramaları nedeniyle savaş izni verildiğini[207] bildiren âyetle başlamıştır. Allah Teâlâ yetmiş küsür âyette Müslümanları fiilî cihâddan men etmişken, ilk olarak bu âyet ile fiilî cihâda izin vermiştir.[208] Müşriklerin eziyetlerine karşı fiilî cihâd etmek isteyen sahâbeye, Hz. Peygamber, sabretmeleri gerektiğnii, henüz kendisine kıtâl izni verilmediğini

---

201 el-Hicr 15/94.
202 el-Müddessir 74/1-2.
203 el-Nahl 16/125.
204 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 267.
205 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/589.
206 el-Bakara 2/246-252.
207 el-Hacc 22/39
208 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/160.

söyleyerek cevap veriyordu. Ta ki Hz. Peygamber, hicret edip yukarıdaki âyet indi.[209]

Genellikle bu âyet ile cihâd emri verildiği düşünülür. Ancak dikkat edilirse emir değil, izin söz konusudur. Cihâdın farz kılınması yoktur. Bu aşamada muhayyerlik vardır. Nitekim bazı rivâyetlerde Hz. Ebûbekir'in, bu âyet indiğinde artık savaş olacağını anladığını ifade ettiği nakledilmektedir.[210] Burada henüz savaş emri yoktur. Hz. Peygamber bu izinle seriyyeler düzenleyip Bedir savaşını başlattı. Bu sebeple Hz. Peygamber Bedir savaşında ensârı savaşa zorlamadı. Onlar biz de seninleyiz, dediler.[211] Şayet cihâd o zaman emredilmiş olsaydı Hz. Peygamber onların cevabını beklemez ve cihâdın farz olduğunu söyleyerek onları doğrudan savaşa davet ederdi.

Üçüncü dönem hicretten sonraki ilk dönemler için geçerli olup bu dönemde sadece Müslümanlarla savaşanlarla savaşma izni verilmiştir. Onlarla savaşmayanlarla savaşma izni verilmemiştir. *Sizinle savaşanlarla, Allah yolunda sizde savaşın. Fakat haddi aşmayın. Şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez*[212] âyeti bu durumdan bahsetmektedir. *"Haddi aşmayın"* yani sizinle savaşmayanlara sizde savaş açmayın demektir. Bu âyet, Medine'de kıtâl emrinin verildiği ilk âyettir.[213] Bu bir anlamda savunma savaşıdır.

Dördüncü aşama ise Müslümanlara Medine'ye hicretten sonra fiilî cihâdın şartlarının oluşmasıyla önce fiilî cihâda izin verildi. Daha sonra da aşağıda zikrettiğimiz âyetlerde Müslümanlara, kıtâlın her ne kadar hoşlarına gitmese de farz kılındığı,[214] fitne kalkıp din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar kafirlerle savaşmaları[215] kâfirler ve münâfıklara karşı savaşıp, onlara karşı sert olmaları,[216] Müşrikleri buldukları yerde öldürmeleri[217] emredildi.[218] İşlemekte olduğumuz Tevbe

---

209 Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/240.
210 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/433.
211 Ebû Muhammed Cemalüddin İbn Hişâm Abdülmelik, *Siret-i ibn Hişâm,* (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâyî, 1995), 1/48.
212 el-Bakara 2/190.
213 Muhammed b. Cerîr b. Yezid Taberî Ebû Ca'fer, *Câmiü'l-Beyân an Tefsîrî Â'yi'l-Kur'ân* (Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 14/561.
214 el-Bakara 2/216.
215 el-Enfâl 8/39.
216 et-Tevbe 9/73.
217 et-Tevbe 9/4.

sûresi cihâd hükümleriyle ilgili inen son sûre olduğu için bu dönemin özelliklerini taşımaktadır.

Cihâdın farz-ı kifâye olarak emredilmesi hükmü kimlerin cihâdla yükümlü olduğu konusunun tartışılmasına neden olmuştur. Cihâdın farz olduğu kimselerin taşıyacakları özellikler şöyle sıralanabilir:

Cihâdın farz olduğu kişilerin başında diğer mükellefiyet şartlarında olduğu gibi cihâda katılacak kişinin hür olmasıdır. Kölelere cihâd farz değildir. Köleler kendi başlarına karar verme yetkisine sahip değildirler. Bu nedenle köleler ancak sahiplerinden izin almak suretiyle cihâda katılabilirler. Nitekim Hz. Peygamber birisinden biat alacağı zaman hür ise İslâm ve cihâd üzerine biat alırdı. Şayet köle ise sadece İslâm üzere biat alırdı. Hz. Peygamber, sahibinin iznini almadan cihâda katılan bir köleye, izin alıp cihâda katılmasını emretmiştir.[219]

Cihâdın farz olmasının şartlarından birisi de erkek olmaktır. Hz. Peygamber kendisine cihâdı soran Hz. Aişe'ye, kadınların cihâdının içinde kıtâlin olmadığı hac ve umre olduğunu[220] ifade etmiştir. Başka bir hadiste ise; yaşlı, zayıf ve kadınların cihâdının hac ve umre olduğunu, buyurmuştur.[221]

Hz. Peygamber kadınları cihâda davet etmemiştir. Kadınların doğrudan cihâda katılmaları istenmez. Ancak kadınlar, geri hizmetlerde, hastaların tedavisi, su taşıma, yemek yapma veya ok toplama gibi durumlar için cihâda katılabilirler. Nitekim Hz. Peygamber Ümmü Süleym ve Ensârdan bazı kadınları yanında cihâda götürürdü. Kadınlar su taşıyıp yaralıları tedavi ederlerdi.[222]

Cihâd diğer fıkhî hükümler gibi mükellefiyet gerektiren bir ibadet olduğu için büluğ çağına erişmiş erkeklere farzdır. Çocuklar ise mükellef olmadıkları için cihâdla sorumlu değildir. Âyet-i kerîme'de, zayıflara sorumluluğun olmadığı,[223] buyurulmaktadır. Zayıflardan kasıt, çocuklar veya delilerdir. Aynı şekilde Uhud

---

218 Serahsî, *el-Mebsût*, 14/112.
219 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 14/114.
220 Ebû Abdillâh Muhammed b.Yezid İbn Mâce, *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerif, el-kütübü's-sittetü, Sünen-i ibn Mâce* (Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2008), Menâsik/8.
221 Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerif, el-kütübü's-sittetü, sünenü'n-Nesâî* (Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2008), Menâsik/7.
222 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Cihâd, 137.
223 et-Tevbe 9/91.

savaşına katılmak isteyip onbeş yaşından küçük olanlara, Hz. Peygamber izin vermemiştir.[224] Çocuklar genel olarak savaşı bilmedikleri gibi, ayrıca onların yerine savaşan büyükleri bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadisi şeriflerde mükellefiyetin şartlarından birisinin akıl olduğu zikredilmiştir. Dolayısıyla akıl sahibi olmayan kişilere diğer ibadet ve hükümler farz olmadığı gibi cihâd da farz değildir.[225] Sonuç olarak farz-ı kifâye olan cihad; hür, akîl, baliğ erkeklere farzdır.

Cihâda katılmaktan muâf olanları da şöyle özetlemek mümkündür: Kör olanlar, iki gözü görmeyen veya savaş şartlarını yerine getiremeyecek kadar görme duyusu zayıf olanlar cihâddan muaf tutulmuşlardır. Topal olanlar, savaş mesafesinde yürüyemeyecek veya ayakta duramayacak kadar ayakları hasta olanlar, iki ayağı olmayanlarla eli kesik olan veya yatalak hastalar bu kısma girer. Savaşamayacak kadar fiziki bir engeli olanlar cihâddan muaf sayılmışlardır.[226]

Savaşa katılmak için yeterli miktarda malı olmayanlar, savaş araç gereçlerini alacak kadar parası olmayanlarla binek bulamayanlar, bununla beraber devlet başkanının da yardım edemediği kimseler cihâddan muaftırlar. Hemen ödenmesi gereken borcu olanlar da alacaklının iznini almadıkça cihâda katılamazlar.[227] Borçlu kişinin cihâda katılmayacağı, genel olarak kul hakkıyla ilgili bir durumdur. Çünkü bazı hadisi şeriflerde, şehit olan kimsenin borç hariç bütün günahlarının affedileceği, rivâyet edilmiştir.[228] Anne babasının iznini almayan veya anne babasına bakmakla yükümlü olup anne babasına bakacak başka kimsesi olmayanlar da cihâda katılamazlar. Bu hüküm de kaynağını anne babaya iyiliği emreden âyet ve hadislerden almaktadır.[229]

---

224 Kâsımî, *Mehâsin*, 5/476; Ebû Muhammed Muvaffaküddin Abdullah İbn Kudâme, *el-Kâfî fi fikhi imâm Ahmed* (Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/116.

225 Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 10/506; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 2/116.

226 Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrahim Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/395; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kasânî, *Bedâiü's-sanâî' fi tertibi'ş-şerâi'* (Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 7/98.

227 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/391; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 14/121.

228 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, İmâre, 119.

229 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 14/122.

2. 1. 2. Tevbe Sûresi Bağlamında Cihâd

Tevbe sûresi fiilî cihâdın ve cihâdın zirvesi sayılan umûmî seferberlik hükümlerinin içinde en çok yer aldığı sûrelerden birisidir. Araştırmalarımıza göre Medenî sûrelerin çoğunluğu cihâdla alakalıdır. Tevbe sûresi ise hem dönemin en büyük gücü sayılan Rum'lara karşı umûmî seferberliğe çağrıyı barındırması, hem de iç düşman olan münâfıklar sorununu iyice deşmesi yönüyle cihâdla ilgili önemli bir sûredir. Bu başlıkta Tevbe sûresindeki fiilî cihâdın ayrıntıları ele alınacaktır.

2. 1. 2. 1. Huneyn Gazvesiyle İlgili Âyetler

Huneyn'le ilgili âyetler ve bu âyetlerden çıkarılabilecek hükümlere geçmeden önce Huneyn gazvesini tarihi olarak kısaca anlatmak istiyoruz. Kur'an'da Bedir harbi dışında adı geçen tek savaş Huneyn'dir. Ancak Allah Teâlâ, Bedir'le ilgili, Müslümanların zayıf oldukları halde kendilerine yardım ettiğini,[230] Huneyn'le ilgili ise; çok oldukları halde Müslümanlara yardım ettiğini[231] hatırlatmıştır. Dolayısıyla hem zayıf halimizde hemde güçlü durumumuzda Allah'ın yardımına muhtaç olmaya devam ettiğimizi ima etmiştir.

Buhârî, Huneyn gazvesinin bab başlığında, bu gazvenin hicretin 8. yılında şevval ayında, Mekke'nin fethinden sonra meydana geldiğini zikretmiştir.[232] Bu da miladi 630 yılına denk gelmektedir. Hevazin, Sakif ve onlarla beraber olan bazı Arap kabileleri, Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in bundan sonraki hedefinin kendileri olacağını düşünerek, Hz. Peygamber ordusuyla onlara doğru hareket etmeden, Malik b. Avf liderliğinde asker toplayıp Müslümanlara karşı savaş hazırlıklarına başladılar. Bunu haber alan Hz. Peygamber Mekke'den ayrıldıktan sonra ordunun yönünü onlara çevirdi.[233]

Hz. Peygamber'in ordusu 10 bini ensâr ve muhâcir, 2000'i ise çoğunlukla yeni Müslüman olan Mekkelilerden olmak üzere 12000 kişiden oluşuyordu. Onların ordusu ise 8000 kişiydi. Onların ordu komutanı Malik b. Avf, ordusundaki askerlerin kaçmasına engel olmak için, kadın, çocuk ve hayvanları savaş alanına getirmişti.[234]

---

230 Âl-i İmrân 3/123.
231 et-Tevbe 9/25.
232 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, 1/353.
233 Gazzâlî, *Fıkhü's-Sîreti*, 388.
234 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/98.

Bu savaş esnasında Hz. Peygamber'in, savaş meydanında öldürülen kişinin üzerindeki eşyanın (selbin) onu öldürene ait olduğunu,[235] buyurması nedeniyle hüküm kapsamına dâhil edilmiştir. Hz. Peygamber, henüz müşrik olan Safvan b. Ümeyye'den 100 tane zırh ödünç almıştır. Bu bağlamda müşriklerden yardım alınmasıyla ilgili hüküm tartışılmıştır.[236]

Malik b. Avf, (v. 20/641) komutasındaki düşman ordusu Müslümanlardan önce Huneyn'e varıp önemli yerleri tutmuştu. Hz. Peygamber, gece saldırı düzenlemedi. Ancak sabah fecir vakti Halid b. Velid (v. 21/642) komutasında öncü bir birlik gönderdi. Daha önce vadinin önemli yerlerinde konumlanmış olan düşman karanlıktan faydalanarak öncü birliğe aniden hızlı bir şekilde saldırdı. Neye uğradığını şaşıran Müslümanlar büyük oranda dağıldı. Vadide sığınacak bir yer bulamadılar.[237]

Kur'ân-ı Kerîm'de, bu bozguna, 12.000 kişilik ordudan gurur duyan bazı Müslümanların kendilerine çok güvenmeleri ve böbürlenip övünmelerini sebep göstermiştir. Fakat bu çokluğun kendilerine fayda vermediğni zikretmiştir.[238]

Hz. Peygamber, amcası Abbas'a (v. 32/653) orduyu toparlaması için yüksek sesle nida etmesini söyledi. Abbas'ın (v. 32/653) çağrısına Müslümanlar büyük oranda karşılık verip Hz. Peygamber'in etrafında toplanarak, tekrar hücuma geçtiler. Müslümanların hücumuna karşılık veremeyen düşman ordusu bozguna uğrayıp Taif'e ve başka yerlere çekildi. Müslümanlar bir taraftan düşmanı takip ederken, diğer taraftan ganimetleri topladı. Düşmanın savaş alanına getirmiş olduğu kadın, çocuk ve hayvanlar büyük miktardaydı. Hz. Peygamber ganimetleri Ci'rane bölgesinde topladı. Toplanan ganimetler Müslümanlar arasında paylaştırıldı. Kısa bir süre sonra Taif'e sığınmış olan Malik b. Avf bir heyetle gelip Müslüman olduğunu söyledi. Hz. Peygamber, ganimetlerin paylaşıldığını bu nedenle kadın ve çocuklarla, malları arasında bir tercih yapmalarını istedi. Onlar da kadın ve çocuklarını tercih

---

235 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Meğâzî/54.
236 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/99.
237 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Meğâzî, 55/2.
238 Hamidullah, Muhammed, "Huneyn Ğazvesi" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/376.

edince, Hz. Peygamber onların kadın ve çocuklarını iade etti. Mallar ise bölüştürüldüğü için ganimet olarak Müslümanlara kaldı.[239]

Savaşın sonunda Hz. Peygamber ganimetleri dağıtırken, yeni Müslüman olmuş veya henüz Müslüman olmayan bazı kişilere müellefe-i kulûb olarak daha fazla ganimet verdi. Bu durum ensârdan bazı kişilerin hoşuna gitmediği için bunu aralarında konuştular. Fakat daha sonra Hz. Peygamber ensârı toplayıp onlara "Kalpleri İslama ısınsın diye onlara daha fazla ganimet verdiğini" açıklayınca onlarda özür dileyip razı oldular.[240] Bu gazvede, müşriklerin safından bir kadının öldürüldüğünü gören Hz. Peygamber, "Savaş esnasında kadınları ve çocukları öldürmenin yasak olduğunu"[241] söyledi.

Şimdi de Huneyn'le ilgili âyeti kerimeleri ele alalım.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ (25) ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْها وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذلِكَ جَزاءُ الْكافِرِينَ (26) ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ عَلى مَنْ يَشاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (27)

"Allah'a yemin olsun ki Allah, size birçok yerde, özellikle de Huneyn gününde yardım etti. Hatırlayın, çokluğunuz sizi böbürlenmeye sevk etmiş. Fakat çokluğunuz size bir fayda sağlamamış ve yeryüzü bunca genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonra da gerisin geriye dönüp gitmiştiniz. Sonra Allah, resûlünün ve müminlerin üzerine sekine ve sizin görmediğiniz ordular indirip kâfirleri de azaplandırdı. İşte kâfirlerin cezası budur. Bundan sonra da Allah dilediği kimselerin tevbesini kabul eder. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."[242]

Tevbe sûresinde, Huneyn cihâdıyla ilgili doğrudan adının geçtiği bir âyet ve onun devamı mahiyetinde olan iki âyet olmak üzere toplam üç âyet yer almaktadır. Huneyn'in isminin geçtiği âyetle beraber iki âyetin daha inmiş olması konumuz açısından önemlidir. Daha önce sebeb-i nüzûlü olan âyetlerin sayısında zikredildiği gibi müfessirler sadece ilk âyetin sebeb-i nüzûlü olduğunu söylemişlerdir. Ancak

---

239 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/437.
240 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Meğâzî/57.
241 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Cihâd/25.
242 et-Tevbe 9/25-27.

burada da görüldüğü gibi ilk âyet devamıyla beraber tamamlandığı için sadece bir âyet değil üç âyet için sebeb-i nüzûl söz konusu olmaktadır. Bu durum sebeb-i nüzûlü olan âyetlerin sayısının daha fazla olduğunu göstermektedir.

Sekine indirmek, rahmet, güven ve huzur ve vakar indirmek gibi anlamlara gelmektedir. "Görmediğiniz ordular gönderdi" ibaresi melekleri indirmek veya sizi düşmanın gözünde heybetli kılmak manasındadır.[243]

Huneyn gazvesiyle ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûlü olarak, Rebi b. Enes'den şöyle rivâyet gelmiştir: Huneyn günü, Seleme b. Selâme b. Vekş adında bir adam, on iki bin olan ordu için, "Biz asla sayı azlığından yenilmeyiz" dedi. Bu Hz. Peygamber'e ağır gelince bu âyet nâzil oldu.[244] "Biz asla sayı azlığından yenilmeyiz" sözünün Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir tarafından söylendiği de mervidir.[245] Ancak bu uzak bir görüştür. Bu düşüncenin o sözü söyleyenlerin dışındaki bazı Müslümanların içlerinde olması muhtemeldir.[246]

İbn Cureyc'in (v. 150/767) Mücâhid'den (v. 103/721) rivâyetine göre Berâe sûresinden ilk nâzil olan âyet-i kerîme, Allah size çok yerde ve çokluğunuzla övündüğünüz Huneyn gününde yardım etmişti, âyetidir.[247] Bu âyet Müslümanlara Allah'ın yardımını hatırlatarak onları Tebûk'e hazırlamak için nâzil oldu.[248] Huneyn gazvesi, hicretin 8. yılında şevval ayında, söz konusu âyetler ise Tebûk gazvesine hazırlık için nâzil olmuştur. Dolayısıyla daha önce gerçekleşmiş bir olay üzerine bu âyet grubunun nâzil olduğu söylenebilir. Bunun nedeni daha önceki olaydan ders ve ibret çıkarıp Müslümanların aynı hataya düşmelerine engel olmaktır.

Biz de Mücâhid'in bu görüşünden yola çıkarak Tebûk gazvesine hazırlık evresinin bu âyetle başladığını düşünüyoruz. Çünkü bu âyetle doğrudan umûmî seferberliğin emredildiği, Ey îmân edenler! size ne oluyor ki sefere çağrıldığınız

---

243 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/349.
244 Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/246; Süyûtî, *Lübâb*, 150.
245 İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-tefsîr*, 3/19.
246 Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 10/220.
247 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/125.
248 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebî Leyla, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafâ Bâz, 1998), 6/1772.

zaman yere çakılı kaldınız[249] âyetleri arasında Ehl-i kitabın bir kolu olan Hristiyan Roma'ya karşı cihâdın gerekçesi anlatılıyor.

Huneyn gazvesiyle ilgili âyetlerden aşağıdaki hükümler çıkarılmıştır: Burada düşman olan Rumlar'ın çok olduğunu düşünebilecek Müslümanlara, galibiyetin çoklukla değil, Allah'ın yardımıyla olduğu hatırlatılıyor. Çünkü Müslümanlar, Huneyn'de çok olmalarına rağmen, Allah yardımını göndermeyinceye kadar galip olamamışlardı. Bu vesileyle Huneyn gazvesi hakkında bir değerlendirme yapılarak, ahlakî bir ders verilmek istenmiştir. Müslüman'ın zafer elde etmek için sayının azlığı veya çokluğuna değil, Allah'ın yardımına güvenmesi gerektiği bu gazve vasıtasıyla bir daha hatırlatılmıştır.

Allah'ın yardımına güvenmek, savaşa hazırlık yapılmayacak anlamında değildir. Tevekkülle ilgili konularda zikredildiği gibi, savaş için gerekli hazırlıklar yapılır. Ancak yine de Müslüman kimse kendi elindekine değil, Allah'ın lütuf ve yardımına dayanmalıdır. Tevekkül hiçbir şey yapmadan oturmak değil, elinden geleni yaptıktan sonra Allah'a dayanmaktır.[250] Söz konusu âyetlerin Tebûk gazvesine hazırlık bağlamında nâzil olduğu düşünülürse, Müslümanların içinde, Bizans'ın çok ve güçlü bir orduya sahip olmaları hasebiyle Bizans'a ve ona bağlı Arap kabilelerinden Ğassânîlere karşı bir korku olduğu söylenebilir.[251] Âyetler bu korkuyu gidermeye yönelik mesajlar içeriyor. Aynı şekilde Huneyn'deki gibi kendi sayılarıyla böbürlenmemelerini de öğütlemiş oluyor.

Huneyn gazvesinde müellefe-i kulûba ganimetin beşte birinden pay verilmiştir. Dolayısıyla daha sonra 60. âyette sadakaların verileceği gruplar arasında müellefe-i kulûb da zikredilmektedir. Müellefe-i kulûb, yeni Müslüman olan veya Müslüman olmayıp İslama girmesi umulan kimselerdir. Devlet başkanı uygun görürse kendilerine zekât, sadaka veya ganimetten verebilir.[252] Hz. Peygamber bu savaş vesilesiyle müşrik olan Safvan b. Ümeyye'den borç olarak zırh almıştır. Daha

---

249 et-Tevbe 9/38.
250 Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, Kıyâme/60.
251 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/162.
252 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/424.

sonra iade etmiş ve müellefe-i kulûb olarak ona ganimetten pay vermiştir. Buda savaş için gerekirse müşriklerden yardım alınabileceğini göstermektedir.[253]

Ebû Talha'nın (v. 34/654) hanımı Ümmü Süleym de bu savaşa katılmıştır. Hatta ordu dağıldığında onun, Hz. Peygamber'in katırının yularından tuttuğu rivâyet edilmektedir. Ancak kendisine ganimetten pay verilmemiştir.[254] Çünkü fakihlerin çoğunluğuna göre, bir kimsenin ganimete hak kazanabilmesi için savaşa katılmış olmasının yanı sıra kural olarak tam eda ehliyetinin de bulunması gerekir. Bu sebeple savaş birliklerinde yer alıp fiilen savaşmayan kadın ve çocuklara, bilfiil savaşa katılsa bile kölelere ve gayri müslimlere ganimetten pay ayrılmayıp onlara yaptıkları hizmet karşılığında bazı hediyeler verilir.[255] Hz. Peygamber, birisini savaş esnasında öldürenin, öldürülenin üzerindeki eşyasını almaya hak kazanacağı,[256] hadisini Huneyn gazvesinde söylemiştir. Bu nedenle selbin bütün savaşlar için geçerliliği tartışılmıştır. Mâlikîlere göre selb için imamın izni şarttır. Çünkü Hz. Peygamber diğer gazvelerde böyle bir söz söylememiştir. [257]

Sonuç olarak sebeb-i nüzûl ve ahkâm bağlantısına gelirsek, asker sayısıyla övünme ve bunun neticesinde yenilme bu âyet grubunun nüzûlüne sebep olmuştur. Bununla ilgili daha önceki âyetlerde geçmiş olan, Allah'a tevekkül ilkesinin hatırlatılmasına ve belki Müslümanların zihinlerinde yerleşmesine sebep olmuştur. Diğer maddelerde zikredilen, müellefe-i kulûba pay verilmesi, kadınların cihâda destek olmalarına rağmen ganimetten pay alamamaları, Hz. Peygamber'in müşrik olan Safvan b. Ümeyye'den borç olarak zırh alması ve selb konusuyla ilgili hükümlerin, sebeb-i nüzûl ve bu âyet grubuyla bir bağlarının olmadığını, ancak Huneyn gazvesinin umûmî gidişatından ortaya çıktığını söylememiz mümkündür. Çünkü bu hükümler savaş esnasında bu âyetlerin inişinden önce zaten var idiler. Âyetler ise yukarıda değinildiği gibi Huneyn'den sonra Tebûk'e hazırlık bağlamında nâzil olmuştur.

---

253 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/466.
254 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/465.
255 Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA* (İstanbul: DİA, 1996), 13/353.
256 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Meğâzî/55.
257 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/466.

2. 1. 2. 2. Tebûk Gazvesiyle İlgili Âyetler

Tevbe sûresinin büyük bir kısmı Tebûk gazvesinden bahsettiği için öncelikle Tebûk gazvesi hakkında genel bazı bilgiler sunmak yerinde olacaktır. "Tebûk, Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde Medine'ye 700 km. uzaklıktadır. Tebûk gazvesi esnasında, büyük güçlükler ve sıkıntılarla karşılaşıldığından bu zaman için Kur'an'da "sâatü'l-usre" tabiri geçer.[258] Bu sebeple orduya "ceyşü'l-usre", gazveye de "gazvetü'l-usre" adı da verilmiştir."[259] Tebûk gazvesi, hicretin 9. yılı recep ayında yapılmıştır. Gazvenin sebebi hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş, Hz. Peygamber'in, Araplarla savaşı bitirmesinden sonra kendisine Ehl-i kitaba karşı cihâd etmesinin emredildiği şeklindedir.[260] Buna göre Tebûk gazvesinin nedeni âyette geçen, Ehl-i kitapla savaşın[261] emrinin gereğini yerine getirmektir. Çünkü müfessirlerin de belirttiği gibi ilk olarak kitap ehli Rûmlara karşı savaş emri, bu âyetle verilmiş oldu. Savaşı emreden diğer bir âyette iman edenlere en yakın kâfirlerle savaşmaları[262] emrinin gereği Rumlara karşı savaş için hazırlıklara başlandı. Çünkü Hz. Peygamber'e coğrafi mesafe olarak en yakın olanlar onlardı. Böylece yoksulluk çeken Müslümanlara da zenginlik ve fetih kapısı açılmış olacaktı.[263]

İkinci görüşe göre ise, Rumlar yaklaşık bir sene önce gerçekleşen Mu'te gazvesi ile farkına vardıkları İslâm tehlikesine karşı Şam bölgesindeki Hristiyan Arap kabilelerinden de destek alarak Müslümanlara saldırmak istediler. Hz. Peygamber, bunun haberini alınca Tebûk gazvesi için hazırlıklara başladı.[264] Söz konusu iki görüşe göre Tebûk savaşının sebeblerini âyette geçen sefer emrini yerine getirmek veya alınan bir haberi değerlendirip savaşa hazır olmak diye söylemek mümkündür. Bize göre aslında iki sebebi birleştirmek mümkündür. Önce Rumların Medine'ye saldıracakları haberi alınmış, muhtemelen bunun üzerine onlara karşı cihâdı emreden âyetler nâzil olmuştur.

---

258 et-Tevbe 9/117.
259 İsmâil Yiğit, "Tebûk Gazvesi", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/40/220.
260 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1778.
261 et-Tevbe 9/29.
262 et-Tevbe 9/123.
263 Ebü'l-Fidâ İsmâil b.Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1986), 5/2.
264 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/439.

Vâkıdî de Tebûk gazvesinin sebebi olarak, Müslümanların hemen hergün Şam'dan haber aldıklarını bu haberlerden birisinde Herakl'ın Arap kabilelerini yanına alarak Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptığını ve Hz. Peygamber'in bu haber üzerine Tebûk için gazve hazırlıklarına başladığını zikretmiştir.[265]

Müslümanlar ilk defa Tebûk gazvesinde dönemin en güçlü devleti olan Rum ordusuna karşı umûmî cihâda davet ediliyorlardı. Böylesine önemli bir muharebe öncesinde Müslümanların psikolojik yönden savaşa hazırlanmaları gerekiyordu. Bu gaye ile Rumlar'a karşı savaşmanın emredildiği Tevbe sûresinin 29. âyetiyle, savaş emrinin toplu seferberlik anlamına geldiğini ifade eden 41. âyet arasında psikolojik hazırlık anlamına gelen âyetler nâzil olmuştur.

Tebûk gazvesine psikolojik hazırlığı iki temel noktada toplamak mümkündür. Birinci nokta, Ehl-i kitabın içinde bulunduğu itikâdî ve ameli durum ve yanlışlıklardır. Çünkü daha önce Ehl-i kitap ile ilgili genelde olumlu şeyler söylenmiştir. Bu minvalde Rûm sûresinde, Sâsânilere karşı Rûmların tarafı tutulmuştur. Birçok âyette Ehl-i kitabın İslam'ın hak din olduğuna şahitlik yaptıkları zikredilmektedir. Müslümanların genel olarak Ehl-i kitaba olumlu baktıklarını, müşrik ve Mecusiler'e karşı onları savunduklarını söylemek mümkündür.[266]

Hicretten sonra bu olumlu düşüncenin değişmeye başladığı söylenebilir. Bunun sebebi Yahûdilerin, Müslümanlara karşı çoğu zaman müşriklerin yanında yer almaları ve fırsat bulduklarında ihanet etmeleridir. Bu nedenle daha önce Medine'de bulunan Beni Kaynuka ve Beni Nadir Yahudileri sürgün edilmiş,[267] Beni Kurayza Yahûdileri cezalandırılmış ve nihâyetinde Hayber fethedilerek Yahûdilerin Arap yarımadasında siyasi güç olmaları fiilen ortadan kaldırılmıştır. Bunun neticesinde de Müslümanlar ile Şam'daki Hristiyanlar arasında farklı bir dini ya da etnik grup kalmamış oluyordu. Böylece artık Müslümanlar Ehl-i kitabın diğer kolu olan Hristiyan Rum İmparatorluğuyla doğrudan karşı karşıya gelmeye başlamışlardı. Bu nedenle Müslümanların onlara karşı da cihâda hazır olmaları gerekiyordu.[268]

---

265 Vâkıdî Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer, *el-Meğâzî* (Beyrût: Dârü'l-A'lemî, 1989), 3/990.
266 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/296.
267 el-Haşr 59/1-5.
268 Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensâr, 2016), 347.

Ehl-i kitap olan Hristiyanların içinde bulunduğu itikâdî durum âyetlerde, Ehl-i kitab olmalarına rağmen Allah'a ve ahiret gününe îmân etmeyip, Allah'ın ve resûlünün harâm kıldığını harâm kılmayarak, hak dine girmeyen" "Yahûdilerin, Hz. Üzeyr'in, Hristiyanların da, İsâ Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettikleri ve rahip ve ahbarlarını ve Meryem oğlu Îsâ Mesih'i ilah edindikleri, dolayısıyla daha önce Müslümanların savaştıkları müşrikler gibi oldukları, ifade edilerek Ehl-i kitabın içinde bulunduğu itikâdî sapkınlıklar anlatılmaktadır.[269]

Bu âyetlerde Allah Teâlâ onlarla savaşılmasını ve onların cezalandırılmalarını emretmektedir. Onların Allah'a îmân etmediklerini, söyleyerek cezalandırmayı hak etmelerine neden olan günahlarını, ahiret gününe de îmân etmedikleri, ifadesiyle itikâdî yönden suçlarını te'kit etmiştir. Sonra, Allah'ın ve peygamberin harâm kıldığını harâm kılmadıkları, ibaresiyle itikâdî günahlarına ek olarak ameli alanda da muhalefet ettiklerini hatırlatmaktadır. Hak dine girmedikleri, ifadesiyle Ehl-i kitab'ın sapkınlıklarındaki inadı anlatılmaktadır. Ayrıca Kur'ân, onlar hakkında "Ehl-i kitap" tabirini kullanmak suretiyle onlara karşı delil getirmektedir. Çünkü bunlar kitapları olan Tevrat ve İncil'de Resûlullah'ın tebliğine dair söylenenleri okumaktaydılar.[270] Dolayısıyla bu cürümleri işleyenlere karşı cihâdın gerekliliği âyette özetlenmiştir.[271] Bununla beraber peşlerinden gittikleri rahip ve hahamlarını rabler edindikleri rahip ve hahamların, doğru yolda olmadıkları, harâm yollarla mal kazanıp altın ve gümüşü biriktirdikleri, dünya metaına karşılık ahiretlerini sattıkları[272] ifade edilerek öncülerinin bile bu denli yanlış yolda olduğu bir topluluğun savaşılmayı hak ettiği hatırlatılmıştır.

Onların kazandıklarını zannettikleri altın ve gümüşten elde ettikleri hazinelerinin Allah'ın huzurunda onları kurtarmaya yetmeyeceği, tam aksine alınlarının, yanlarının ve sırtlarının biriktirdikleri hazinelerden elde ettikleri ateşle dağlanacağı,[273] ifade edilmiştir. Müslümanların onların durumlarına düşmemeleri ve onlara özenmemeleri gerektiği hatırlatılmaktadır. Bunlara ilaveten onların, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmeye çalıştıkları, halbuki Allah'ın, dinini bütün dinlere

---

269 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/134.
270 es-Saff 61/6.
271 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/110.
272 et-Tevbe 9/31-35.
273 et-Tevbe 9/31-35.

galip gelmek için gönderdiği[274] bildirilerek, onlara karşı cihâdın gerekçesi başka bir açıdan izah edilmiştir.[275]

Dikkat çeken ikinci nokta ise Müslümanların içinde bulunduğu psikolojik durumdur. Daha önce de zikredildiği gibi Müslümanlar genel olarak Rumların büyük ve güçlü orduları olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle bazı Müslümanların içlerinde onlara karşı bir çekingenlik olması mümkündür. Bu düşünceye karşı Huneyn gazvesi hatırlatılmıştır. Çünkü Huneyn gazvesinde Müslümanlar sayıca düşmandan çok olmalarına rağmen Allah'ın yardımı gelmeyinceye kadar galip olamamışlardı. Fakat mağlup olmak üzere iken, Allah'ın yardımıyla tekrar galip gelmişlerdi. Burada Müslümanlara Huneyn günü hatırlatılarak önemli olanın Rûmların sayı üstünlüğü değil, Allah'ın yardımı olduğu ima edilmiştir.[276] Buna ek olarak dönemin süper gücü karşısında zayıf olduğunu iddia edip, Hz. Peygamber'in çağrısına olumsuz cevap verebilecek Müslümanlara da, kâfirler onları yurtlarından çıkarmışken, mağarada arkadaşıyla yalnız oldukları zaman, Allah'ın ona yardım ettiği,[277] hatırlatılarak cevap verilmiştir.

Münâfıklardan bir grup havanın sıcak oluşunu bahane ederek Müslümanları moral olarak zayıflatmaya çalışıyorlardı. Fakat cehennem ateşinin daha şiddetli sıcaklıkta olduğuna dair âyetle onlara cevap verilmiş oldu.[278]

Hz. Peygamber daha önce bir sefere çıkacağı zaman gidilecek yeri söylemezdi. Hatta bazen Medine'den çıktıktan sonra istikâmetini değiştirir ve asıl hedefine yönelirdi. Fakat Tebûk gazvesinde bilinen adetinin aksine herkesin hazırlığını ona göre yapması için savaşın Rumlara karşı olacağını açıkça söyledi.[279] Mekke, Medine ve çevre kabilelerden savaş için destek istedi. Hz. Peygamber'in gidilecek seferi açıkça söylemesinin diğer bir nedeni de, Müslümanlara düşmanın büyüklüğünü, seferin uzunluğunu ve meşakkatini hatırlatarak var güçleriyle savaşa hazırlık yapmalarını sağlamaktı. Çünkü Müslümanlar ilk defa dönemin hakim gücü

---

274 et-Tevbe 9/ 35.
275 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/47.
276 et-Tevbe 9/25-27.
277 et-Tevbe 9/40.
278 et-Tevbe 9/81.
279 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/516.

olan ve Arabistan dışında buluna bir düşmana yani Rumlar'a karşı topyekün bir savaşa ve seferberliğe çağrılıyorlardı.[280]

Zengin Müslümanlar büyük miktarda infâkta bulundular. Misal olarak, Hz. Osmân 1000 dinar infâk etti. Hz. Ebû Bekir bütün mal varlığını, Hz. Ömer ise, malının yarısını bağışladı. Kadınlar da yardım etti. Bazıları çok fakir olmalarına rağmen günlük kazandıkları kazançlarını infâk olarak verdiler.[281] Münâfıkların savaştan kaçmak için izin istemelerine, istemeyerek cüzî bir şeyler infâk etmelerine ve infâk eden Müslümanlarla alay etmelerine karşılık, Müslümanlar büyük fedakarlıklarda bulundular. Müslümanlar cihâddan kaçmak için izin istemedikleri gibi, bir mazeretten dolayı katılamayanlar da gözyaşları içinde kaldılar.[282]

İbn Hişâm'ın (v. 218/833) sika dediği birisinden naklettiğine göre, Tebûk savaşı hazırlıkları yapılırken, Münâfıklar, Yahûdî Süveylim adında birinin evinde toplanarak fitne çıkarmaya ve Müslümanların savaşa çıkmalarına engel olmaya çalışıyorlardı. Bu haberi alan Hz. Peygamber, münâfıkları dağıtmak için Talha b. Übeydullah'ı bir grupla görevlendirdi. O da Süveylim'in evini yakarak topluluklarını dağıttı.[283] Böylece savaş öncesi Müslümanları olumsuz yönde etkilemek için organize hareket eden grubun merkezi ortadan kalkmış oldu.

Ka'b b. Malik (v. 50/670) ve arkadaşları gibi bazı samimi Müslümanlar, rehavetten dolayı savaştan geri kaldı. Fakat sonradan samimi tevbe ettikleri için tevbeleri kabul edildi.[284] Ordu Seniyyetü'l-Veda denilen yerde toplandı. Ordunun sayısı 30 bin kişi olup, o zamana kadar Arabistan'da bu büyüklükte düzenli bir ordu görülmemişti.[285] Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi (v. 40/661) bazı rivâyetlerde Muhammed b. Mesleme'yi (v. 43/663) diğer bazı rivâyetlerde ise, Siba' b. Urfuta'yı Medineye vali ta'yin etti. Bazıları da Hz. Ali'nin sadece ehli beyte göz kulak olmakla görevli olduğunu söylemiştir.[286]

---

280 Gazzâlî, *Fıkhü's-Sîreti*, 402.
281 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/991.
282 et-Tevbe 9/92.
283 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/517.
284 et-Tevbe 9/118.
285 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/996.
286 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/519.

Abdullah b. Übey, (v. 9/631) Zübâb denilen tepede Hz. Peygamber'in ordusunun aşağısında asker toplamıştı. Hz. Peygamber'in ordusu hareket edince Abdullah b. Übey ve beraberindeki bir kısım münâfık ile içlerinde şüphe olanlar geri kaldılar. 80 küsür münâfık savaşa katılmadı. Fakat münâfıklardan bazıları savaşa katıldı.[287] Ebû Heyseme ve Ebû Zer el-Ğıfârî (v. 32/653) gibi sonradan orduya yetişenler oldu. Bunlar orduya kabul edildikleri gibi haklarında herhangi bir kınama da olmadı. Ordu, Tebûk'e giderken Hz. Salih'in kavminin helak olduğu Hicr bölgesinden geçti. Hz. Peygamber, Müslümanlara, ibret alarak ve ağlayarak oradan geçmelerini, suyundan içmemelerini ve hızlı hareket etmelerini tenbihledi.[288] Ordu Tebûk'e varınca, Bizans ordusunun orada olmadığı görüldü. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Eyle valisi Yuhanna b. Ru'be ve Dume valisi Ukeydir ile ayrıca Cerba ve Ezruh halkıyla cizye vermeleri karşılığında anlaştı. "Tebûk seferinin dönüşünde, bir grup münâfık Hz. Peygamber'e suikast düzenlemek için hazırlık yaptı. Bunu farkeden Hz. Peygamber, Huzeyfe b. Yemân'ı (v. 36/656) onların üzerine gönderdi. Huzeyfe'nin geldiğini gören münâfıklar, tuzaklarının Allah tarafından Hz. Muhammed'e haber verildiğini anlayıp kaçarak, askerin içine karıştılar."

Hz. Peygamber, Tebûk dönüşü Medine'den bir saat uzaklıktaki Zi Evan denilen yerde konaklamışken, Malik b. Dühşüm ve Ma'n b. Adi'yi Mescid-i Dırâr'ı yakıp yıkmaları için görevlendirdi. Onlar da gerekeni yaptılar. Bu sefer sırasında Tebûk yolu üzerinde ordunun dinlenip namaz kıldığı yerlerde daha sonraları burada konaklayan Resûlullah ve sahâbenin hatırasına atfen 20 küsür mescid yapıldı.[289]

2. 1. 2. 3. Tebûk Gazvesine Çağrıyla İlgili Âyetler ve Cizye

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ (29)

"Kitap ehlinden Allah'a ve ahiret gününe îmân etmeyen, Allah'ın ve peygamberin harâm kıldığını harâm kılmayıp, hak dine boyun eğmeyenlerle kendi elleriyle zelil bir şekilde cizye verinceye kadar savaşın"[290]

---

287 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/996.
288 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/521.
289 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/525.
290 et-Tevbe 9/29.

Tebûk gazvesine ilk olarak çağrı yapan âyetin nüzûl sebepleri şunlardır: İkrime, İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet etmiştir. Allah Teâlâ, *"Ey İman edenler! şüphesiz müşrikler necistirler. Öyleyse bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"*[291] âyetini indirince Kureyşliler bizim ticaretimiz zayıflayacak, hacdan nasibimiz kesilecek dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ yukarıda zikrettiğimiz 29. âyeti indirdi.[292] Ebû Hatîm'in naklettiği bu rivâyet sahih olarak değerlendirilmiştir.[293]

Âyette geçen عَنْ يَدٍ kavramı birşeyi gönül hoşluğu olmadan zorlama ile vermeye dendiği gibi, cizyeyi bizzat kendi elleriyle vermeleri anlamında da kullanılır. وَهُمْ صَاغِرُونَ Zelil bir şekilde vermeleri anlamındadır.[294]

Hristiyanlar ve Yahûdîler Allah'a îmân ettiklerini iddia etmektedirler. Ancak Hristiyanların Hz. İsâ'yı (a.s) haşa Allah'ın oğlu olarak görmeleri ve teslis inançları, Yahûdilerin de bir sonraki âyette geçtiği gibi, Hz. Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduklarına inanmaları onların da kitap ehli olmayan müşrikler gibi Allah'a şirk koştukları anlamına gelmektedir. Hristiyanların Allah'ın harâm kıldığını helâl, helâl kıldığını harâm saymaları, onların inançlarında yanlışlık olduğu anlamındadır. Çünkü müşrikler de Allah'a inanıyorlardı. Fakat helâl harâm konusunda onun hükümlerine inanmıyorlardı.[295]

Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'e îmân etmemesi, diğer peygamberlere dair imanlarının da yeterli olmadığına delildir. Çünkü kitaplarında Hz. Peygamber'in geleceği müjdelendiği halde[296] ona îmân etmemeleri kendi kitaplarına da sahîh bir şekilde îmân etmedikleri anlamına gelir. Ayrıca tek bir peygamberi inkar etmek, bütün peygamberleri inkar etmek demektir. Bu nedenle onlara kâfir denilmiştir.[297]

İlk defa bu âyet ile Müslümanlara Ehl-i kitaptan cizye almaları emredilmiştir. Müslümanlar, daha önce geçtiği gibi sözkonusu emri yerine getirmek için Tebûk

---

291 et-Tevbe 9/28.
292 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1777.
293 Nâdî, *el-Makbûl*, 365.
294 Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl* (Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, 1999), 2/335.
295 Ebû Mansûr Mâtürîdî Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü ehli's-sünne* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 5/337.
296 es-Saff 61/6.
297 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/132.

gazvesine çıkmışlardır. Böylece cizyeyle ilgili hükümler ortaya çıkmış ve Tebûk gazvesi neticesinde ilk defa cizye alınmıştır. Cizyeyle ilgili hükümler şöyledir:.

"Cizye جَزَى يَجْزِ fiilinden türemiş olup, kelime olarak ödemek manasındadır. Cizye, فِعْلَةٌ vezninde olup, muâhed (antlaşmalı) kişilerin antlaşmasına karşılık ödediği şeye cizye denir.[298] "İslâmî literatürde ise, tebaadan olan gayri müslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir. Kelime hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de hadislerde terim anlamında geçmektedir."[299]

Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre cizye Ehl-i kitap ve emsalleri olan Mecûsîler'den alınır. Hanefî mezhebine göre ise Arapların sadece kitap ehli olanlarından, Arapların dışındakilerden ise hem Ehl-i kitaptan hem de müşriklerinden cizye alınır.[300] İmâm Mâlik ise cizyenin Ehl-i kitap, Mecûsî ve müşriklerin hepsinden alınmasının caiz olduğunu söylemiştir. [301]

Cizye akil, baliğ, hür, maddi gücü yeten ve sağlıklı olan erkeklerden senede bir defa alınır. Kadın, çocuk ve kölelerden cizye alınmaz. Cizyenin miktarı Şâfiîlere göre bir dinardır. Hanefîlere göre ise, zenginlerden dört, orta hallilerden iki, fakirlerden ise bir dinar alınır.[302] Kendilerinden cizye alınan gayrı müslimler artık zımmî konumunda olurlar. Böylece can ve malları koruma altına alındığı gibi dinlerini serbestçe yaşama hakkı elde ederler. Ayrıca dışarıdan gelecek saldırılara karşı İslâm devletinin himayesinde olurlar.[303]

Ehl-i kitap olarak zikredilen Yahûdî ve Hristiyanların kâfir oldukları ve kendileriyle cihâd etmenin gerektiği bu âyetten çıkarılabilir. Allah'a ve ahirete inançları sahîh olmayan, hak din olarak İslâm'ı kabul etmeyen ve onun peygamberine inanmayan, Allah'ın helâl kıldığını helâl, harâm kıldıklarını harâm kabul etmeyen herkes kâfir olur.

---

298 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/25.
299 Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/42.
300 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/132.
301 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehit*, 2/151.
302 Kasânî, *Bedâiü's-sanâî*, 7/111.
303 Erkal, "Cizye", 8/42.

Kur'ân-ı Kerîm'de daha önce Ehl-i kitaba çoğu zaman olumlu yaklaşılmış ve müşriklere karşı destekleri alınmaya çalışılmıştır. Ancak Medine'ye hicretten sonra Yahûdilerin yaptıkları ihânetler, daha sonra Hristiyanların, İslâma karşı düşmanca tavırları haklarındaki bu olumlu düşüncenin değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla onlara karşı cihâd emredilmiştir. Günümüzde bu durumun farkında olmayan bazı araştırmacılar kitap ehli olan Yahûdi ve Hristiyanların cennete gireceklerini iddia etmişlerdir.[304] Ancak Tevbe sûresinin bu âyeti son noktayı koymuştur. Aksi takdirde Kur'an'ın ve sünnetin cennetlik insanlarla savaşmayı emrettiğini düşünmemiz gerekecektir. Ancak bu durum onların zorla Müslüman olmalarını veya onlarla devamlı fiilî cihadın yapılmasını gerektirmez. Nitekim Tebûk seferi sonucunda bazı Hristiyan kabilelerle cizye karşılığında antlaşma sağlanmıştır.[305] Onlar antlaşmalarını bozup Müslümanlara zarar vermedikleri müddetçe, onlara dokunulmaz.[306] cihadın bir nev'i olan dille tebliğ hükümleri kıyamete kadar devam eder.

Sebeb-i nüzûl rivâyetiyle ortaya çıkan hükümler mutabıktır. Yukarıda *"Kitap ehlinden Allah'a ve ahiret gününe îmân etmeyen, Allah'ın ve peygamberin harâm kıldığını harâm kılmayıp, hak dine boyun eğmeyenlerle kendi elleriyle zelil bir şekilde cizye verinceye kadar savaşın"*[307] âyetinin sebeb-i nüzûlünün Müslümanların, Ka'be'yi tavafları yasaklanan müşriklerin Ka'be'yi tavaf edememeleri nedeniyle ekonomik yönden kaygı duyup onların oluşturacağı maddi boşluğu nasıl telafi edeceklerini düşünmeleri, olduğunu zikretmiştik. Âyetle gelen hükümler bu kaygıyı giderecek şekildedir. Çünkü artık kitap ehlinden cizye alınacak. Bu da Müslümanları ekonomik açıdan rahata erdirecektir. Bu âyetle Ehl-i kitaptan cizye alma hükmü ilk defa ortaya çıkmıştır.

2. 1. 2. 4. Umûmî Seferberlik

Seferberlik nefr ve istinfar kelimeleriyle ifade edilmiştir. Nefr lugatte "Heyecen verici bir işten ötürü aniden yerinden fırlamak'' anlamına gelir. Istılahta ise, düşmana karşı savaş için fırlayıp çıkmak için kullanılır. Bu şekilde toplanıp

---

304 Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982), 1/75.
305 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/525.
306 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/414.
307 et-Tevbe 9/29.

çıkan topluluğa nefir, toplananların her birine de nefer denir. Devlet başkanının insanları cihâda davet ve seferberlik emri vermesi istinfâr ile ta'bir edilir."[308]

"Ehl-i kitapla savaşın"[309] âyetiyle kitap ehline karşı savaş emri verilmişti. Ancak bu savaşın mahiyeti tam olarak izah edilmemişti. Aşağıdaki âyetlerle seferin umûmî olduğu belirtilmiş bu nedenle herkesin katılması gerektiği açıklanmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ (38) إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (39) إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (40) انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (41)

"Ey îmân edenler! Size ne oluyor ki, Allah yolunda, seferberliğe çıkın" dendiğinde yere çakılıp kaldınız? Yoksa siz âhirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz? Hâlbuki ahirete göre dünya hayatının metaı çok az bir şeydir. Şayet emredilen bu cihâda çıkmazsanız Allah sizi çok elim bir azabla cezalandırıp, sizin yerinize başka bir toplum getirir. Hem O'na hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Allah, her şeye güç yetirendir. Şayet siz ona yardım etmezseniz, kâfirler onu ikinin ikincisi olarak yurdundan çıkardıkları zaman Allah ona yardım etmişti. Onların ikisi mağarada bulunurlarken, O, arkadaşına "Üzülme şüphesiz Allah bizimledir" diyordu. Böylece Allah onun üzerine sekine, indirmiş, sizin görmediğiniz ordularla onu desteklemiş, kâfirlerin sözünü ise en alçak kılmıştı. Allah'ın kelimesi ise zaten en yüce olandır. Allah, güçlü ve hikmet sahibidir. İster hafif ister ağır olarak savaşa çıkıp mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edin. Şayet bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."[310]

Bu âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili ele alacağımız ilk rivâyet Mücâhid'den (v. 103/721) nakledilmiştir: "Bu âyet Tebûk gazvesini emretmek için nâzil olmuştur.

---

308 Yazır, *Hak Dini*, 4/2545.
309 et-Tevbe 9/29.
310 et-Tevbe 9/38-41.

Hz. Peygamber Tâif'ten ve Huneyn gazvesinden döndükten sonra Rûmlara karşı cihâd ile emredildi. Ancak bu, insanların zorda olduğu, Medine'de kıtlık ve şiddetli sıcağın başgösterdiği, ayrıca meyvelerin ve hurmaların olgunlaştığı bir zamandı. Bu nedenle Rûmlara karşı savaşa çıkmak, insanlara ağır gelip, gölgede ve evlerinde oturmak istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Ey îmân edenler! Size ne oluyor ki! âyetini indirdi.[311]

İbn Abbâs'a (v. 68/687) isnâd edilen diğer rivâyette ise şunlar ifade edilmektedir: Nâfî, (v. 117/735) İbn Abbâs'a bu âyeti sorunca, İbn Abbâs'ın kendisine "Hz. Peygamber bazı Arap kabilelerini savaşa çağırdığında bunun onlara ağır gelmesi üzerine Allah Teâlâ, şayet emredilen bu cihâda çıkmazsanız,[312] âyetlerini indirdi. Onların azabının yağmurun kesilmesi, olduğunu nakletmiştir."[313]

"İster hafif ister ağır olarak" âyetinin sebeb-i nüzûlü olarak şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: İnsanların bazıları yaşlı veya hasta olup acaba biz savaşa çıkmamakla günahkar oluyor muyuz? deyince Allah Teâlâ *"İster hafif ister ağır olarak seferberliğe çıkın"* âyetini indirdi.[314] Diğer bir rivâyete göre ise, Allah Teâlâ bu âyeti iş güç, dağınıklık ve zararı mazeret olarak gösterenler hakkında indirdi. Fakat Allah Teâlâ savaşa çıkmalarını isteyip, onların ileri sürdükleri mazeretlerini kabul etmedi.[315]

Bu âyet grubu, umûmî seferberlik anlamına gelen Tebûk gazvesine doğrudan çağrı için nâzil olan ilk âyetlerdir. *"Ey îmân edenler! Size ne oluyor ki, "Allah yolunda, seferber olunuz" dendiğinde yere çakılıp kaldınız!"* âyetinin hitap tarzından bazı kimselerin Ehl-i kitaba karşı yapılacak savaşa karşı isteksiz oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle onların isteksizlikleri kınanmakta ve böyle isteksiz davranmaları halinde cezalandırılacakları hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla yukarıda sebeb-i nüzûl rivâyetlerinde de ifade edildiği gibi savaşa olumlu cevap vermeleri gerekmektedir. Bu bağlamda *"Şayet siz ona yardım etmezseniz"* âyeti de destek olarak kullanılmaktadır. Allah tarafından desteklenen Hz. Peygamber'in emrinin

---

311 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 246.
312 et-Tevbe 9/38-40.
313 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1797; Süyûtî, *Lübâb*, 152.
314 Süyûtî, *Lübâb*, 152.
315 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 246.

Allah'ın emri olduğu ve karşı çıkılmaması gerektiği ifade edilerek, mağarada iki kişi oldukları halde Allah'ın yardımına mazhar olduğu ifade edilmiştir. Allah'ın, onu mağarada iki kişi olup müşrikler tarafından öldürülmek üzere takip edilme halinden, bugün artık dünyanın süper gücüne karşı sefere çağıracak konuma getirdiği hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın kelimesinin zatındaki yüceliğinden dolayı desteklenmesi ve bu yüceliğe ortak olmak için umûmî cihâda karşı çekingen davranılmaması hatırlatılmıştır. Adeta Allah yine ona yardım etmeye kadirdir. Ancak Allah sizin bu şerefe nail olmanızı istiyor, denilmektedir. Burada ima olarak sanki zafer müjdesi olduğunu söylemek de mümkündür. Çünkü Allah'ın yardım edeceği kişi mağlup olmaz.

Sekine müfessirler tarafından "meleklerin yardımcı kuvvet olarak inmesi" veya "meleklerin müminlerin kalbine cesaret, huzur güven ilham etmesi" şeklinde açıklanmıştır.[316] Hifafen ve sikalen tabirleri tefsîrlerde farklı şekillerde izah edilmiştir. Ancak özet olarak hifafen ve sikalenden kasıt, genç yaşlı, zengin fakir, meşgul olan olmayan, güçlü zayıf, sağlam hasta bütün hallerinizde umûmî cihâda katılın, demektir.[317] Bundan dolayı buradaki âyetler müminleri her ne durumda olurlarsa olsunlar seferberliğe davet etmektedir. Mazeret ayırımı yapmaksızın nefre katılmaları istenmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygember'in davetine değil olumlu cevap vermemek, ona cevap vermede bir gevşeklik dahi söz konusu olmamalıdır. Nefr ve istinfâr kelimelerinin lugat anlamında geçtiği gibi, Müslümanların, Allah'ın ve resûlünün seferberlik çağrısına heyecanlanarak anında olumlu cevap verip yerlerinden fırlarcasına katılmaları gerekir.

Sonuç olarak bu âyet grubundan umûmî seferberlikle ilgili şu hükümler ortaya çıkmıştır: Nefre ve istinfara devlet başkanı tarafından çağrı olduğunda ona icâbet etmenin farz-ı ayn olduğu tespit edilmiştir. Hz. Peygamber, onları bizzat davet ettiği için, onun devlet başkanı sıfatıyla davet ettiği kimseler için seferberliğe katılmak farz-ı ayn olur. Çünkü devlet başkanının tayin hakkı vardır. Ayrıca devlet başkanına itaat vaciptir.[318] Bu âyet tıpkı *"Medine ehli ve çevresindekilerin*

316 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1801.
317 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/269.
318 Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/203.

Peygamber'den geri durması ve canlarını onun canından değerli sayıp cihâda katılmamaları yaraşmaz"[319] âyeti gibidir.[320]

Hükmün umûmî olduğunu ifade eden diğer bir ibare de, şayet emredilen bu cihâda çıkmazlarsa Allah'ın onları çok elim bir azabla cezalandıracağı ve onların yerine başka bir toplum getireceğini[321] söyleyerek cihâda çıkılmadığı takdirde çıkmayanların azapla ve yok olup yerine başka bir toplum getirilmesiyle tehdit edilmiş olmalarıdır.

"İster hafif ister ağır olarak savaşa çıkıp mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda seferber olun" âyetinin, müminlerin tamamının savaşa katılmasının doğru olmadığı[322] âyetiyle neshedildiği iddia edilmiştir. Ancak iki âyetin hükmünün geçerli olduğu durumlar farklı olduğu için nesh iddiası yersizdir.[323] *"İster hafif ister ağır olarak savaşa çıkın"* âyetinin hükmü umûmî seferberlik için geçerli iken, onu nesh ettiği iddia edilen *"Müminlerin tamamının savaşa katılması uygun değildir"* âyetinin hükmü seferberliğin olmadığı cihâd veya kısmî seferberlik çağrısı için geçerlidir. Nitekim genel olarak cihâdın hükmünün farz-ı kifâye olduğu daha önce geçmişti. Dolayısıyla umûmî seferberlik veya düşmanın İslâm ülkesini işgal gibi özel durumlar dışında cihâd hüküm olarak farz-ı kifâye olmaya devam eder.[324]

Cihâd için sadece canla savaşmak yeterli olmayabilir. Çünkü müminlere, mallarıyla ve canlarıyla cihâd etmeleri, emredilmiştir. Zaten çok sayıdaki âyette de bu konu defaatle hatırlatılmıştır. Ayrıca mazereti olup cihâda katılamayan zengin Müslümanlar içinde malla cihâd hükmü devam etmektedir. Cihâdda niyet çok önemlidir. Cihâd başka herhangi bir şey için değil, Allah yolunda ve Allah rızası için olmalıdır. Asabiyet, kahramanlık, ganimet vb. şeyler için yapılan cihâd Allah rızası için olmadığından, maksadına uygun gerçek manada cihâd sayılmaz.

Görüldüğü gibi nefr veya istinfar anlamında umûmî seferberlik için yapılan çağrıya karşı gevşek davrananlar olmuştur. Bunun üzerine yukarıdaki âyetlerle gevşek davrananlar uyarılmıştır. Böylece umûmî seferberlik çağrısına karşı zaaf

---

319 et-Tevbe 9/120.
320 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/309.
321 et-Tevbe 9/39.
322 et-Tevbe 9/122.
323 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/311.
324 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/315.

gösteren Müslümanların gösterdikleri gerekçelerin gerçekçi olmadığı anlaşılmış, makbul gerekçeleri olmayanlar kınanmış ve ahirette acıklı azapla tehdit edilerek zaafları giderilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla sebeb-i nüzûl ve âyetlerden ortaya çıkan hüküm arasında mutabakat bulunmaktadır. Burada da umûmî seferberliğin yeni bir hüküm olduğunu söylemek mümkündür. Müslümanlar daha önce cihâdı biliyorlardı. Ancak umûmî seferberlik emri ilk defa bu âyetlerle verilmiştir.

2. 1. 2. 5. Umûmî Seferberliğe Katılmamak İçin Geçersiz Mazeret Öne Sürenler

Gerçek mazeretleri olmadığı halde umûmî cihâd çağrısına olumlu cevap vermeyenlerin başında yeni Müslüman olmuş kimseler, bedevîler ve münâfıklar geliyordu.[325] Umûmî seferberlik çağrısına münâfıkların ilk tepkisi güçlerinin yetmediği, savaşmayı bilmedikleri, savaşa hazır olmadıkları gibi mazeretlerle savaşa katılmamak için izin istemeleri oldu. Tevbe sûresinde üç ayrı yerde seferberliğe katılmamak için izin isteme konusu geçmektedir. Birincisi genel olarak münâfıkların izin istemeleri, ikincisinde biraz daha özel diyebileceğimiz bir gerekçe ile bazı münâfıkların izin istemeleri, diğerinde ise gerekçeleri konusunda ihtilâf olan Bedevîlerin izin istemeleridir. Bu konuyla ilgili âyetler şöyle sıralanabilir.

2. 1. 2. 6. Münâfıkların İzin İstemeleriyle İlgili Âyetler

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (42) عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ (43) لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (44) إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ(45)

"Şayet kolay elde edilecek bir dünyalık veya yakın bir yol olsaydı kesinlikle sana tabi olurlardı. Fakat meşakkatli yol onlara uzak göründü. Buna rağmen gücümüz yetseydi muhakkak sizinle çıkardık, diyerek Allah adına yemin ederler. Aslında onlar böyle yaparak kendilerini helak ediyorlar. Bununla beraber Allah onların yalancı olduğunu bilmektedir. Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler senin tarafından belli olup, yalancıları anlamadan onlara neden izin verdin. Allah'a ve

---

325 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/9.

ahiret gününe îmân edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd etmekten kaçmak için izin istemezler. Allah müttakileri bilmektedir. İzin isteyenler ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalplerinde şüphe olup, şüpheleri içinde bocalayanlardır."[326]

Bu kısımda münâfıkların umûmî cihâddan kaçmak için izin istemeleriyle aşağıdaki rivâyet nakledilmiştir: "Resûlulâh, kendisine iki konuda herhangi bir emir gelmeden önce harekete geçmişti. Bunlar: Tebûk gazvesi öncesi münâfıklara izin vermesi ve Bedir esirlerinden fidye almasıydı. Bu nedenle Allah Teâlâ, *"Allah seni affetsin"* âyet-i kerîmesini indirdi."[327] Bu bölümdeki sebeb-i nüzûl rivâyeti genel anlamda münâfıkların izin istemeleriyle ilgilidir. Ancak daha özel mazereti olan bazı münâfıklar için aşağıdaki âyet nâzil olmuştur:

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ(49)

"Onlardan bana izin ver beni fitneye düşürme diyenler de vardır. Aslında onlar fitneye düşenlerdir. Şüphesiz cehennem kâfirleri kuşatmıştır."[328]

Yukarıdaki âyetle ilgili birbirine yakın birkaç sebeb-i nüzûl rivâyeti zikredilmiştir. İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Hz. Peygamber Tebûk gazvesine çıkmak istediğinde, Cedd b. Kays'a: "Ey Cedd b. Kays, Rumlarla savaş hakkında ne dersin katılırmısın?" buyurdu. Cedd "Ey Allah'ın Resûlü, ben kadınlara düşkün bir adamım. Şayet, Rumların kadınlarını görürsem, fitneye düşerim. Bana izin ver ve beni fitneye düşürme" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi."[329] Bu rivâyetin isnâdı sahîh kabul edilmiştir.[330]

Başka bir rivâyette ise yine İbn Abbâs'tan şöyle nakledilmiştir: "Hz. Peygamber: "Savaşıp Rumların kadınlarını ganimet edinin." buyurdu. Münâfıklardan bazı insanlar: "O, sizi kadınlarla kandırıyor" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu

---

326 et-Tevbe 9/42-45.
327 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/273.
328 et-Tevbe 9/49.
329 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/287; Süyûtî, *Lübâb*, 153.
330 Nâdî, *el-Makbûl*, 369.

âyeti indirdi."[331] Bu âyetin nüzûlüyle ilgili genel görüş Cedd b. Kays hakkında nâzil olduğudur. Münâfıklardan bazılarının onun mazeretine ortak olmaları mümkündür.

Münâfıklar dışında izin isteyen diğer bir grup ise Bedevîlerdir. Onların izin istemeleriyle ilgili olarak aşağıdaki âyet nâzil olmuştur:

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Bedevîlerden bazıları kendilerine izin vermen için geldiler. Allah'a ve resûlüne yalan söyleyenler ise oturdular. Onlardan kâfir olanlar için acıklı bir azap vardır."[332]

Bedevîlerin izin istemeleriyle ilgili rivâyetler şunlardır: "İbn Abbâs bunların Hz Peygamber'e gelerek özür beyan eden ve özürleri kabul buyurulup kendilerine izin verilen Bedevîler olduğunu söyler. Dahhâk (v. 105/723) ise şöyle demiştir: "Amir Tufeyloğullarından bir grup gelip: "Ey Allah'ın resûlü! seninle sefere çıkarsak Tay Bedevîleri gelip kadınlarımıza, çocuklarımıza ve hayvanlarımıza saldırırlar" demişler. Hz. Peygamber de: "Allah bana sizin haberlerinizi bildirdi ve bizi sizden müstağni kıldı" buyurarak, onların özürlerini kabul etmiş ve kendilerine sefere katılmama hususunda izin vermiştir. İbn İshak, bunların Ğıfâr oğullarından bir grup olduğunu söylemiştir. "Sıkıntıda oldukları ve ailelerinin çokluğu bahanesiyle sefere katılmamak için izin istemeye gelen Esed ve Gatafanlılar oldukları da söylenmiştir."[333]

Umûmî çağrının ardından, Kur'ân-ı Kerîm, yukarıdaki âyetlerde münâfıkların hemen izin isteyip bahaneler ürettiklerini bizlere haber veriyor. İkinci kısımda geçen rivâyetler ise daha özel bir durum için izin isteyen ve rivâyetlerde adı Cedd b. Kays olarak geçen kişiyle ilgili olarak geçmektedir. Bu kişi kadınlara meftun olduğunu, dolayısıyla savaşta kadınları görünce fitneye düşeceğini belirterek izin istemiştir.

Son kısımda bedevîlerle ilgili rivâyetlerin hiçbirisinde sebeb-i nüzûl ifâdesi kullanılmamıştır. Ancak âyette kastedilenlerin kimler olduğuna dair görüşler

---

331 Süyûtî, *Lübâb*, 153.
332 et-Tevbe 9/90.
333 Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâbü'n-Nüzûl*, 1/474.

zikredilmiştir. Bu vesileyle âyetin kapsamı belirtilmiştir. Ayrıca ahkâm tefsîrlerinde bedevîlerden bahseden âyetle ilgili herhangi bir hüküm açıklanmamıştır.[334] Bu rivâyetlerden sadece münâfıkların değil, Bedevîlerin bazılarının cihâda katılmamak için izin istedikleri ve mazeretler öne sürdükleri anlaşılmaktadır. Onların mazeretlerinin kabul olmasıyla ilgili iki farklı kıraate göre iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlar, "mu'zirun" tahfif kıraatine göre gerçek mazereti olanlardır. "muazzirun" şeddeli okunan kıraate göre ise gerçek mazereti olmayanlardır.[335]

Münâfıkların izin istemeleriyle ilgili şu hükümler tespit edilmiştir: Sözkonusu âyet grubunda münâfıkların izin istedikleri, ancak, Hz. Peygamber'in, gerçek yüzleri ortaya çıkmadan onlara izin vermesine sitem edilmiştir. Çünkü izin isteyenlerin Allah'a ve ahiret gününe inanmayan ve kalplerinde şüphe olup, şüpheleri içinde bocalayanlar olduğu ifade edilmiştir. Allah'a ve ahiret gününe inananların, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihâd etmekten geri kalmak için izin istemeyecekleri ifade edilmiştir. Onların izin istemelerinden kafaları karışan bazı Müslümanlara hitaben, aslında onların asıl niyetlerinin savaşa katılmamak olduğu, şayet savaşa katılma niyetleri olsaydı, hazırlık yapacakları, fakat bu davranışlarından dolayı Allah Teâlâ'nın onların savaşa çıkmalarını istemediği söylenmiştir. Onlar savaşa çıksalar bile onların Müslümanlara bir hayırları dokunmayacaktır. Çünkü müminler arasında fitne çıkararak veya düşman için casusluk yaparak size faydadan çok zarar vereceklerdir. İçinizden onlara kananlar olacağı için daha fazla zarara sebep olacaklardır.[336] Burada izin istemelerinin yanlış olduğu ifade edilmekle birlikte, onların gerçek yüzleri ortaya çıkmadan onlara izin vermenin doğru olmadığı ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber'in münâfıklara izin vermesi, Allah tarafından itaba sebep olmuştur. Bu nedenle tefsîr kaynaklarında konuyla ilgili tartışmalar yapılmıştır. Tartışmanın ilk kısmı Hz. Peygamber'in onlara verdiği iznin kaynağıyla ilgilidir. Hz. Peygamber'in âyet gelmeden bunu kendi içtihadıyla kararlaştırmasıdır. Ancak bu bağlamda Hz. Peygamber'in içtihadında hataya düşmesi tartışma konusu yapılmıştır.

---

334 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/560.

335 Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* (Mısır: Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif, ts.), 1/447.

336 et-Tevbe 9/47-48.

Bazı müfessirler tarafından Hz. Peygamber'in hataya düşmediği, ancak izin verip vermemek arasında muhayyer bırakıldığı, onun da evla olanı terkederek onlara izin verdiği, bu nedenle itap edildiği görüşü dillendirilmiştir.[337]

Hz. Peygamber'in içtihadı meselesi usûlcüler arasında ihtilafa neden olmuştur. Bazı müfessirler Hz. Peygamber'in içtihadının caiz olmadığını savunurken, bazı müfessirler ise bunu caiz görmüştür. İhtilaf noktası dini konular hususunda olup, dünyalık konularla ilgili değildir. Çünkü burada cevaz zaten vardır.[338] Râzî de Allah'ın, Peygamber'ine dinin bazı konularında içtihat izni verdiğini ifade etmiştir.[339]

Müfessirlerin bir kısmı ise "Allah seni affetsin" ibaresinin itap anlamında olmadığını, söze güzel bir giriş yapmak için kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu ifade tarzı, Allah sana merhamet etsin vs. gibi güzel bir sözdür, demişlerdir. Bu görüşe sahip olan müfessirlere göre Hz. Peygamber'in içtihadında yanılması sözkonusu değildir. Onlara göre, Hz. Peygamber, onlara izin verme konusunda muhayyer bırakılmıştı. O'da iki durumdan evla olanı terk etmiştir.[340] Ancak bu görüşüne karşı affetmenin hatadan sonra olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Aslında Allah münâfıkların gerçek yüzünün ortaya çıkmasını, dolayısıyla İslâm toplumunun nifâk fitnesine karşı daha dikkatli olmasını diliyordu.

Bu âyette Hz. Peygamber'e izin verme yasağının *"Müminler, Allah'a ve peygamberine îmân edip, peygamberle toplu bir iş içinde bulunduklarında ondan izin istemedikçe gitmeyen kimselerdir. Senden izin isteyenler Allah'a ve peygamberine inananlardır. Senden bazı işleri için izin istediklerinde dilediğine izin ver ve onlar için Allah'a istiğfâr et. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*[341] âyetiyle neshedildiği ve bu âyetle artık Hz. Peygamber'e izin yetkisinin verildiği zikredilmiştir.[342]

Derveze'nin de belirttiği gibi, iki âyetin bağlamı ve konuları birbirinden farklıdır. Nûr sûresinde geçen âyette Cuma namazı gibi genel bir toplanma esnasında

---

337 Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 2/367.
338 Ebû Hamid Gazzâlî Muhammed, *Mustasfâ* (Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 347.
339 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 24/424.
340 Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, 2/417.
341 en-Nûr 24/62.
342 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1805.

kalkması gerekenlerin izin istemeleri, sonra da Hz. Peygamber'in onlara izin verebileceği ifade edilmiştir. Burada ise umûmî seferberlik çağrısına katılmamak için izin isteme durumu sözkonusudur. Tashihe konu olan kısım Hz. Peygamber'in gerçek mazereti olanlarla, mazereti olmadığı için bahane üretenlerin birbirinden ayırtedilmesi için daha dikkatli davranmaya davet edilmesidir.[343]

Bu görüşü destekleyen diğer bir husus ise, Nûr sûresinde izin isteyenler, Allah'a ve peygamberine inananlar ibaresiyle övülmüş ve mümin oldukları ifade edilmişken, Tevbe sûresindeki âyette ise izin isteyenler ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalplerinde şüphe olup, şüpheleri içinde bocalayanlar[344] şeklinde zem edilerek izin isteyenlerin mümin olmadıklarının ifade edilmiş olmasıdır.

Sonuç olarak Hz. Peygamber onlara kendi içtihadıyla izin vermiştir. Ancak bu iznin yerinde olmadığı ve aceleye getirildiği ifade edilmiştir. Böylece Hz. Peygamber'e uyarı yapılmıştır. Hz. Peygamber'in içtihadı meselesine dair usul kuralı buradan çıkarılmıştır.

İşlerin zahirine bakıp hakikat tam ortaya çıkmadan, aceleyle karar vermenin doğru olmadığı hükmü de buradan çıkarılabilir.[345] Çünkü münâfıkların ve gerçek mazereti olmayanların, her ne kadar Hz. Peygamber tarafından kendilerine izin verilmiş olsa bile Allah katındaki mesuliyetleri kalkmaz. Çünkü dünyada zahire bakılsa da ahirette asıl hesap ortaya çıkacaktır.

Bu âyet fiilin gerçekleşmesinden önce mükellefin fiile gücünün yetmeyeceğini iddia eden Cebriye mezhebinin butlanına da delil sayılabilir. Çünkü onlar gücümüz yok demelerine rağmen Allah onları yalanlamış ve aslında güçlerinin yettiğini ifade etmiştir.[346]

Sonuç olarak burada da sebeb-i nüzûlle ortaya çıkan hükümler arasında bağlantı olduğunu söylemek mümkündür. Münâfıklar mazeretleri olmadığı halde umûmî seferberliğe çıkmamak için izin istemişlerdir. Hz. Peygamber onlara izin vermiştir. Ancak, Hz. Peygamber'in onlara izin vermesinin uygun olmadığı ifade

---

343 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/449.
344 et-Tevbe 9/42-45.
345 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/59.
346 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/316.

edilerek buradaki hükmün farklı olduğu hatırlatılmıştır. Böylece genel anlamda farz-ı kifâye olan cihâd görevinin devlet başkanının seferberlik çağrısıyla farz-ı ayn olduğu, dolayısıyla gücü yeten herkesin bu çağrıya olumlu cevap vermesi gerektiği hatırlatılmıştır.

2. 1. 2. 7 . Umûmî Seferberlik İçin Geçerli Mazereti Olanlar

Umûmî seferberliğe katılmamak için asılsız mazeret öne sürüp savaşa katılmayanlar olduğu gibi geçerli bir mazereti olup durumlarının açığa kavuşmasını isteyen samimi Müslümanlar da vardı. Bunların başında savaşmak için fiziki veya maddi yönden güçleri yetmeyenlerle ilim öğrenme ve öğretme görevleri nedeniyle katılamayanlar gelmektedir. Şimdi bunları sırasıyla görelim.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (91) وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ (92) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (93)

"Allah'a ve resûlüne sadık kalmak şartıyla, zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara (umûmî cihâda katılamadıklarından dolayı) bir günah yoktur. Ayrıca ihsan sahiplerine de kınama yoktur. Allah esirgeyici ve bağışlayıcıdır. Kendilerini cepheye sevketmen için sana gelip senin kendilerine, sizi bindirecak bir şey bulamıyorum dediğin ve harcayacak bir şey bulamadıkları için gözlerinden yaşlar akıtarak geri dönenlere de bir sorumluluk yoktur. Asıl sorumluluk zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Bunlar geride kalanlarla oturmaya razı oldukları için Allah'da kalplerini mühürlemiştir. Artık onlar anlamazlar."[347]

Zeyd b. Sabit'ten (v. 45/665) şöyle rivâyet edilmiştir: "Ben Resûlulah'a gelen vahiyleri yazıyordum. Berâe sûresini yazarken savaş ile emrolunduğumuz âyete geldiğimde, kalemi kulağıma koydum. Resûlulah kendisine inen âyetlere bakmaya başladı. Bu sırada a'mâ biri gelerek: "Ey Allah'ın resûlü! Ben a'mâyım, benim durumum nasıl olacak? diye sordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Allah'a ve resûlüne

---

[347] et-Tevbe 9/91-93

sadık kalmak şartıyla,[348] âyetini indirdi.[349] İbn Ebî Hatim'de (v. 277/890) geçen bu rivâyet, hasen kabul edilmiştir.[350]

Bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyet ise şöyledir: Resûlullâh insanlara kendisiyle gazâya çıkmaları için emir verdi. İçlerinde Abdullah b. Ma'kil el-Müzeni'nin de olduğu, sahâbeden yedi kişilik bir grup gelip, "Ey Allah'ın resûlü! Bize bir binek ver" dediler. Bunun üzerine Resûlullâh : "Vallahi sizi taşıyacak bir şey bulamıyorum" dedi. Bu kişiler ağlayarak geri döndüler. Ayrıca harcayacak bir şey ve binek bulamadıkları için cihâddan geri kalmaları kendilerine ağır geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da, kendilerini cepheye sevketmen için sana gelenler âyetini indirdi.[351]

Bu âyetlerin, Ebû Musa el-Eşârî ve arkadaşları için nâzil olduğuna dair rivâyetler de vardır.[352] Ancak Ebû Musa el-Eş'ârî ile ilgili olan rivâyette Hz. Peygamber'in daha sonra onlara binek bulup, onların savaşa katıldıkları bilgisi bulunmaktadır.[353]

Umûmî seferberliğe katılmamak için geçerli mazereti olanlarla ilgili hükümler aşağıda zikredilmiştir. Âyette geçen zayıflardan kasıt, yatalak hastalar, kör olanlar, yaşlılar, çocuklar ve deliler olup fiziki bir engelden dolayı aciz olan herkestir.[354] Hastalar ise a'mâya, topala ve hastaya bir günah olmadığı[355] ifadesiyle sefere çıkmaya engel bir hastalığı olanlardır.

Hazırlık safhasında infâk edecek gücü olmayan Müslümanlar da geçerli mazereti olanlardan kabul edilmiştir. Bu gruptakiler mazeretleri geçerli olanlardır. Bu kişiler cihâda çıkmak için bineği ve silahı olmayıp, binek ve silah almak için maddi gücü olmayanlardır. Şayet devlet bütçesi bunları teçhiz etmek için uygun değilse ve devlet başkanı veya durumu elverişli zengin Müslümanlar, bunları teçhiz etmek için imkân bulamıyorlarsa bunlardan sorumluluk düşer. Ancak bunların zahiri

---

348 et-Tevbe 9/91.
349 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1864.
350 Nâdî, *el-Makbûl*, 386.
351 Süyûtî, *Lübâb*, 160.
352 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/561.
353 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Meğâzî/79.
354 Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/288.
355 en-Nûr 24 /61.

halleri onlara şahitlik etmelidir. Cihâda katılamadığı için gözleri yaşla dolacak kadar üzgün olmalıdırlar.

Zayıflar, hastalar ve harcayacak bir şey bulamayanlar gibi umûmî cihâda katılmayan kimselerin mazeretlerinin geçerli olması için Allah'a ve resûlüne karşı samimi olmaları şarttır. Allah'a ve resûlüne karşı samimiyetin göstergesi ise geride kaldıkları için üzülmeleri, Müslümanların faydasına olabilecek işler yapmaları, cihâda dilleriyle engel olmamaları, hatta teşvik etmeleri, Müslümanların aralarını düzeltmeleri ve ordu dönünceye kadar geride kalanlara imkânları ölçüsünde göz kulak olmalarıdır. Bu ve benzeri manalar âyetin "Muhsinlere bir sorumluluk yoktur" ifadesiyle açıklanmıştır. Mefhumu muhalif olarak bu kişiler muhsin değil iseler yani cihâda katılmamayı bir kazanç sayıp katılmadıkları için sevinirlerse günahkâr olmaları söz konusudur.

"*Muhsinlere bir sorumluluk yoktur"* ifadesinden şer'î bir işi yaparken zarara sebep olanların tazminat ödemeyeceği hükmü çıkarılmıştır. Örneğin hırsızın elini keserken kasıt olmaksızın hırsızın başka bir zarar görmesine sebep olan kişi mesûl olmaz.[356] Ayrıca insanlara saldıran bir hayvanı öldüren kişinin bedel ödemeyeceği de buradan çıkarılmıştır.[357] Bunun yanında umûmî cihâda çağrıldığında gücü, kuvveti ve maddi gücü yerinde olduğu halde geride kalmaya razı olanlar büyük kınama ve cezayla karşı karşıyadırlar.[358]

Sonuç olarak sebeb-i nüzûl ile hükümler arasında bir bağ olduğu söylenebilir. Çünkü âyetler, geçerli mazeretleri olanların Hz. Peygamber'e müracaat edip durumlarının açıklanmasını istemeleri üzerine nâzil olup, gerçek mazeret sahiplerinin mazeretleri muhsin olmaları şartıyla yerinde görülmüştür. Dolayısıyla bunlar genel olarak farz-ı kifâye olan cihâddan muaf oldukları gibi, umûmî cihâddan da muaf tutulmuşlardır. Gerçek mazereti olmayıp maddi ve fiziki yönden gücü yettiği halde nefrden kaçmak için izin isteyenler ise kınanmıştır.

---

356 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/562.
357 Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/216.
358 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 16/424.

2. 1. 2. 8. İlim İçin Umûmî Seferberliğe Katılmayanlara Dair Âyetler

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ(122)

"Müminlerin tamamının savaşa katılması doğru değildir. Her topluluktan bir grubun, dinde derin bilgi sahibi olup, kavimleri savaştan döndüğünde onları uyarması için geride kalması gerekir. Umulur ki sakınırlar."[359]

İlim için cihâda katılmayanlarla ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûlleri şu rivâyetlerdir: İkrime'den şöyle rivâyet edilmiştir: *"Şayet savaşa çıkmazsanız, Allah sizi acıklı bir azap ile azaplandırır"* âyeti nâzil olduğunda hala bazı insanlar, bedevî olan kavimlerinin içinde kalıp onlara dini öğretiyorlardı. Münâfıklar "İnsanlar Bedevîler içinde kaldı. Çölde kalan insanlar helak oldu" dediler. Bunun üzerine, müminlerin tamamının seferberliğe katılmalarının yerinde bir karar olmadığını" hatırlatan âyet nâzil oldu.

Abdullah b. Übeyd b. Umeyr "Müminler cihâda olan hırslarından dolayı, Hz. Peygamber bir seriyye gönderdiğinde sefere katılarak, Hz. Peygamber'i tek başına zayıfların içinde Medine'de bırakıyorlardı. Bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğunu" ifade etmiştir[360]

Hz. Peygamber, insanlara Kur'an'ı ve İslâm'ı öğretmek için bazı kişileri göndermişti. Ancak, Medine ve çevresinde yaşayan Bedevîlerin peygamberden geri kalmalarının doğru olmadığı,[361] âyeti inince gönderilen kişiler Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına geri geldiler. İşte bu âyet onların ma'zur olduğunu ifâde etmek için indi.[362]

Hz. Peygamber'le geride kalanlar ilim öğrenip cihâddan dönenlere ilim öğretecekler veya Hz. Peygamber'le cihâda katılanlar ilim öğrenecekleri için döndüklerinde kavimlerini uyaracaklardır. Hz. Peygamber'in emrinden geri durmak

---

359 et-Tevbe 9/122.
360 Süyûtî, *Lübâb*, 165-166.
361 et-Tevbe 9/120.
362 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/600.

ancak bir mazeretle mümkündür. Aksi takdirde mesûliyet olur. İlim öğrenmek de cihâda çıkmak da farz-ı kifâyedir. İkisi için de seferberlik gerekebilir.[363]

Bu rivâyetlerin ortak noktası Müslümanların Kur'an'ın sefer çağrısına hırslı olmaları nedeniyle ilim ve tebliğ görevlerini terkederek Medine'ye gelip sefere katılma istekleridir. Ancak nâzil olan âyetler ilmin de cihâd gibi önemli olduğunu hatırlatarak ilmin ihmal edilmemesini bildirmektedir.

Müslümanların ve İslâm toplumunun ihtiyaç duyduğu ilimleri yeterli sayıda kişinin öğrenmesi gerekir. Bu tefsîr, hadis gibi ilimler olduğu gibi, tabiat ilimleri, sosyal bilimler ve diğer ilimler de olabilir. Bu âyetle ilgili tartışmaların başında yukarıda zikredilen, ister hafif ister ağır olarak savaşa çıkma[364] emrinin verildiği âyet ile îmân edenlere, küçük gruplar halinde veya toplu olarak savaşa çıkmalarını[365] bildiren ve seferberliği emreden âyetleri nesh ettiği tartışmasıdır.[366] Bize göre bu âyetlerin her birisinin hükmü farklı durumlarda geçerlidir. Cihâd farz-ı kifâye olduğuna göre zorunlu bir durum olmadıkça farz-ı kifâye olma hükmü ortadan kalkmaz. Dolayısıyla, müminlerin tamamının savaşa katılmasının doğru olmadığını[367] zikreden âyeti, ilim için cihâddan geri kalınabileceğini, hatta ilim de farz-ı kifâye olduğu için bunun da gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bazı durumlarda ise cihâd farz-ı ayn olabilir. Bu durumlar yukarıda zikredildiği gibi düşmanın bir beldeyi işgal edip Müslüman mücâhidlerin kuvvetlerinin düşmanı çıkarmak için yetmemesi, devlet başkanının halkı umûmî seferberliğe çağırması gibi durumlardır. Dolayısıyla *"İster hafif ister ağır olarak savaşa çıkın"* âyeti ile *"Ey îmân edenler! Küçük gruplar halinde veya toplu olarak savaşa çıkın"*[368] âyetleri de böyle durumlarda geçerliliğini korumuş olur. Buna binaen nesh fikrine gerek kalmaz.[369] Nitekim İbn Abbas'dan rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber Mekke'yi feth ettiği gün, artık hicretin olmadığını, fakat niyet ve cihâdın devam

---

363 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/566.
364 et-Tevbe 9/41.
365 en-Nisâ 4/71.
366 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1910.
367 et-Tevbe 9/122.
368 en-Nisâ 4/71.
369 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/602.

ettiğini, ayrıca müminler umûmî cihâda çağrıldıklarında icâbetin vacip olduğunu, buyurmuştur.[370] Böylece seferberlik hükmü bir daha hatırlatılmıştır.

Bütün Müslümanların cihâda katılıp Hz. Peygamber'i Medine'de yalnız bırakmaları doğru değildir. Bu durumda Hz. Peygamber'in yanında kalanlar fıkhı öğrenip cihâda gidenler döndüklerinde onları bilgilendirirler. Müslümanların dünya ve ahiretlerine gerekli olan ilimleri öğrenmeleri farz-ı kifâye hükmündedir. Hatta bazı zamanlar cihâd için seferberlik olduğu gibi ilim içinde ilmî seferberlik gerekebilir.

Âyetin gramer açısından farklı anlamalara imkân veren bir söz dizimine sahip olması sebebiyle değişik yorumlar yapılmış olmakla beraber, İslâm âlimleri genellikle bu âyette ilmin önemine değinildiğini kabul edegelmişlerdir. Dinin sağlıklı bir biçimde tebliği için maddî güç ve düşmana karşı ordu hazırlamak yeterli değildir. İslâmiyet'in hedeflediği medeniyete ilimsiz, irfansız ulaşılamaz. Bu itibarla Müslümanların kendilerini aydınlatacak ve gerekli durumlarda uyaracak derin bilgi sahibi kimseler yetiştirmek için üzerlerine düşeni yapmaları bir görevdir. Dinin doğru anlaşılması için yapılacak ilk iş kuşkusuz din ilimlerine gereken emeğin verilmesidir; fakat dinin hedefi Müslümanların dünya ve âhiret mutluluğunu birlikte gerçekleştirmek olduğundan, ilme ayrılacak emeğin –dar anlamıyla– din ilimleri şeklinde sınırlandırılması düşünülemez.[371]

Sonuç olarak burada sebeb-i nüzûl ile hükümler arasında bir bağ bulunmaktadır. Rivâyetlerde geçtiği üzere Müslümanlar toplu bir şekilde sefere katılmak istiyorlardı. Ancak ilim öğrenme ve öğretmenin de sefer gibi önemli olması hasebiyle bu durumdakiler izin dahilinde umûmî sefere katılmamak için mazeret sahibi kabul edilmişlerdir.

2. 2. MÜNÂFIKLAR

Tevbe sûresinin üzerinde durduğu konuların başında nifâk ve münâfıklar gelmektedir. Çünkü Müslümanların etki alanının genişlemesiyle bazı insanlar hakiki anlamda İslâm'ı kabul etmese bile farklı gayelerle Müslüman olduğunu izhar edip İslam toplumu içinde yer edinmeye çalışmaktaydılar. Bu insanlar bir süre sonra

---

370 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Cihâd/27.
371 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 74-75.

kendileri gibi olan insanlardan gruplar kurarak önemli zamanlarda Müslümanların zararına olabilecek davranışların içine girebiliyorlardı. Müslümanların etki alanlarının genişlemesi ve Arabistan dışındaki seferlere çıkacak konuma gelmeleri ordunun büyük çoğunluğunun Medine dışında olmasına sebep olacaktı. Bu da merkezin savunmasının zayıflaması anlamına gelmekteydi. Söz konusu grup ve insanlar zemin ve zaman müsait olduğunda içeriden bu durumdan faydalanmaya kalkışabilirlerdi.[372] Hatta ileride Mescid-i Dırâr konusunda geleceği gibi bu insanlar dışarıdaki düşmanlarla anlaşıp dış düşmanla birlikte Müslümanların zararına çalışabilirlerdi. İşte bunu engellemek için iç düşman olan münâfıklar sorununun çözülmesi gerekiyordu.[373]

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in katıldığı son savaş aracılığıyla söz konusu sorunu ortadan kaldırmak için, Tevbe sûresinin münâfıklarla ilgili bölümlerini nâzil etti. Çünkü münâfıklar İslâm toplumu içinde Müslüman görünmelerine rağmen kendilerinin gerçek kimliklerini saklayan bir gruptu. Bu nedenle çalışmamızın daha iyi anlaşılması için münâfıklar konusu önce genel hatlarıyla nifâk, ardından da Tevbe sûresindeki özellikleri sebeb-i nüzûl ve ahkâm çerçevesinde ele alınacaktır.

2. 2. 1. Nifâk ve Münâfıklar Hakkında Temel Konular

ن ف ق harflerinden birincisi olan (ن) bir şeyin kesilmesi ve gitmesi, diğeri (ف) ise, bir şeyin gizlenmesi ve kapalı olması manasını taşır.[374] Nifâk yok olmak, bitmek, tükenmek gibi anlamlara gelir. نَفَقَتْ الدّابَّةُ Hayvan öldü anlamındadır. نَفَقَ الشَّيْءُ Birşey tükendi bitti, demektir. أَنْفَقَ الرَّجُلُ ise yanındaki gitti, adam fakir oldu, manasındadır. إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ "Bitecek korkusuyla malı elinizde tutup kimseye vermezdiniz"[375] âyetinde infâk bu anlamdadır.

Nifâkın ikinci anlamı ise bir şeye revaç kazandırmak olup, bununla ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir: نَفَقَ الْبَيْعُ نَفَاقاً ونَفَقت السِّلْعة تَنْفُق نَفاقاً Ticaret revaç bulmak ve eşyayı pahalı yapmak anlamındadır. اَلْمُنَفِّقُ سِلعَتَهُ بِالحَلِفِ الْكَاذِبِ "Yalan

372 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/314.
373 Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırâr", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/29/272.
374 İbn Fâris Râzî, *Mekâyîsü'l-lüğa*, 5/454.
375 el-İsrâ 17/100.

yeminle eşyasını iyi gösteren"[376] hadisinde kelime bu mana için kullanılmıştır. النَّفَقَةُ Nafaka ise kendin ve ailen için harcadığındır.[377] Nifâkla aynı kökten gelen اَلنَّفَقُ (nefek) yerdeki delik olup başka bir taraftan çıkışı bulunan delik veya tünel demektir. Diğer bir kullanım olan نَافِقَاء (nafika) ise fare veya köstebeğin yuva yaparken yuvasından ince bırakarak, bir tehlike anında, delerek kaçtığı yerdir.[378] Nefek kelimesi فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقاً فِي الْأَرْضِ "Yeryüzünde girecek bir delik veya tünel bulursan"[379] âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. نَافَقَ الْيَرْبُوعُ ifadesi de fare-jarboanın nafika denilen iki çıkışlı yuvasına girmesi demektir. Fareye bir tehlike gelince öbür delikten kaçar.

Münâfık مُنَافِقُ ise نَافَق fiilinin ismi faili نِفَاق ise aynı fiilin mastarıdır. Bu durumda münâfık kişi bir taraftan İslâm'a girerken diğer taraftan İslâm'dan çıkar. Özet olarak münâfık tabirinin نفق veya نافقاء dan türediğine dair iki görüş bulunmaktadır. İkisinde de mana birbirine yakındır. نفق iki ucu açık tünel, نافقاء ise farenin ihtiyati olarak açık bıraktığı delik olup, tehlike anında çıktığı diğer deliktir.[380]

Kelime olarak bu türden anlamlarda kullanılan nifâk kelimesinin Istılâhî anlamı ise; "Dil ile İslâm'ı izhar edip, kalben küfrü gizlemektir."[381] Râğıb el-İsfehânî'nin nifâk ve münâfıklık tarifi ise şöyledir: "Münâfık dinin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimsedir" إِنَّ الْمُنافِقِينَ هُمُ الْفاسِقُونَ *"Şüphesiz münâfıklar (İslamdan) çıkanlardır"*[382] âyetinde münâfık kelimesi bu anlamda kullanılmıştır.[383]

Kur'ân-ı Kerîm'de nifâk kavramı mastar halinde üç, fiil kalıbında iki ve münâfık şeklinde ismi fail olarak yirmi yedi âyette geçmektedir. Beş yerde ise

---

376 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, İman/171.
377 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/357.
378 İbn Fâris Râzî, *Mekâyîsü'l-lüğa*, 5/454.
379 el-En'âm 6/35.
380 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/257.
381 Şerif Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Cürcânî, *Ta'rifât* (Beyrût, ts.), 245.
382 et-Tevbe 9/67.
383 İsfahânî, *el-Müfredât*, 819.

bunlardan ayrı olarak münâfık erkeklerle beraber münâfık kadınlardan da bahsedilmiştir.[384]

Münâfıklarla ilgili çok sayıda hadis bulunmaktadır. Münâfık kelimesinin anlam ve yapısına uygun hareket etmek manasında Müslim'de şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir: *"Münâfığın misali iki sürü arasında kalmış koyun gibidir. Münâfık, bir o sürüye, bir bu sürüye yönelir."*[385] Aynı şekilde pekçok hadis kitabında amelî nifâk olarak değerlendirilen nifâk alametlerini anlatan hadiste meşhurdur. Bu alametler; konuştuğunda yalan söyleyen, söz verdiğinde sözünde durmayan, tartıştığında haddi aşan ve antlaşma yaptığında bozan[386] olarak ifade edilmiştir. Hadis kitaplarının münâfıkları ve özelliklerini anlatan müstakil bölümleri yanında, ilk dönemden itibaren onlar hakkındaki rivâyetleri toplayan eserlerde yazılmıştır. Firyâbî'nin (v. 301/913) *Sıfatü'n-nifâk ve zemmü'l-münâfikîn* adlı eseri buna örnek olarak verilebilir.[387]

Nifâkı anlatan âyet ve hadislerden yola çıkarak nifâk kavramının itikâdî ve amelî olmak üzere iki açıdan değerlendirildiğini söylemek mümkündür. İtikâdî nifâk küfrün daha şiddetli boyutunu ifade eder.[388] Amelî nifâk ise esas olarak münâfıklarda bulunabileceği gibi, bazı durumlarda ihmalkarlık yapan günahkar Müslümanlarda da bulunabilecek özellikleri ifâde eder. Fakat bu özellikleri taşıyan Müslümanların bunlardan kurtulmak için büyük gayret harcamaları gerekir. Çünkü söz konusu özellikler onları itikaden münâfıklığa götürebilir.

"Kur'an terminolojisinde münâfık kelimesi iki farklı yapıdaki insan için kullanılmıştır. Bunların birincisi halis münâfıklar olup bunlar, aslında inanmadıkları halde Allah'a ve âhiret gününe îmân ettiklerini[389] söyleyenlerdir. İkinci grup ise zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı yüzünden îmânla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan, îmândan çok küfre yakın olan çifte şahsiyetli

---

384 Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfehres*, 716.
385 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Sıfâtü'l-Münâfikîn/17.
386 Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, İman/14.
387 Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen Firyâbî, *Sıfatü'n-nifâk ve zemmü'l-münâfikîn* (Beyrût: Dâru İbn Zeydûn, 1990), c. 1.
388 el-Bakara 2/8.
389 el-Bakara 2/8.

insanlardır. Bazı âyetlerde "münâfiklar" ve "kalplerinde hastalık bulunanlar"[390] diye ikili ifade tarzının yer alması da bu farklılığı göstermektedir.[391]

Halis münâfıklar müminlerle karşılaştıklarında inandıklarını belirtirler, ancak asıl taraftarlarıyla baş başa kaldıkları zaman müminlerle alay ettiklerini söylerler.[392] Diğer münâfik tipleri ise Hz. Peygamber'e inandıklarını sanmakla birlikte önemli işlerde din dışı otoritelere gitmeyi tercih etmekte, fakat başlarına bir felâket gelince Hz. Peygamber'e başvurmakta, böylece hak dine olan bağlılıkları dünyevî menfaatlerine göre değişmektedir."[393]

Münâfıklar, genel kanaate göre etkin bir şekilde Medine döneminde ortaya çıkmaya başlamışlardır. Medine döneminde Medine İslâm devletinin kurulmasıyla iktidar olmanın imkânlarından faydalanmak isteyen bazı kimseler tam manasıyla İslâm'ı kabul etmediği halde Müslüman olduklarını izhar etmişlerdir. Ancak cihâd gibi bazı sorumluluklar söz konusu olduğunda mazeretler öne sürerek bu sorumlulukları yerine getirmek istememişlerdir.[394]

Ânkebût sûresinin *"İnsanlardan öyleleri vardır ki Allah yolunda sıkıntı çekince insanlardan gelen eziyeti Allah'ın azabına denk tutarlar. Fakat size Rabbinizden bir yardım geldiğinde de kesinlikle bizde sizinle beraberdik, derler. Halbuki Allah alemlerin özünde olanı en iyi bilen değil midir? şüphesiz Allah îmân edenleri de münâfıkları da iyi bilmektedir."*[395] âyetlerinde bizzat münâfık ismi kullanılarak münâfıklardan bahsedilmiştir. Ankebût sûresi genel görüş olarak Mekkî kabul edilmiştir. Bu nedenle bazı müfessirler Mekke döneminde de münâfıkların olduğundan bahsetmişlerdir.[396] Ancak sûrenin ilk onbir âyetinin Medine'de indiğine dair görüşler de bulunmaktadır.[397]

İzzet Derveze, Ankebût sûresinin münâfıklardan bahseden âyetlerinin Mekkî olduğunu ifade ederek, içinde münâfık kelimesinin geçmiş olmasının, sözkonusu âyetlerin Medenî olduğu anlamına gelmeyeceğini, buradaki münâfik kelimesinin

---

390 el-Bakara 2/10.
391 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/59.
392 el-Bakara 2/14-15.
393 Hülya Alper, "Münâfik", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31/31/565.
394 Alper, "Münâfık", 31/31/565.
395 el-Ânkebût 29 /10-11.
396 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/330.
397 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/552.

anlamının, riya yapan, korkan, müterediddit davranan gibi anlamlarda kullanılmış olabileceğini zikrederek görüşünü şöyle bir delille desteklemiştir: Sözkonusu âyetlerin Medenî olmadığına diğer bir delil ise içinde sıkıntıya ve fitneye düşürüldüğünde denmiş olmasıdır. Halbuki Medine'de Müslümanların dinlerinden dolayı işkence çektiklerine dair bir bilgi bilinmemektedir.[398]

Ankebût sûresinin Mekkî olduğunu kabul eden müfessirler, buradaki münâfıklığın Medine'deki gibi olmadığını, ancak müşriklerin eziyetlerine dayanamayan bazı Müslümanların, dinlerinde sabredemeyip, kâfirlerin tarafına geçtiklerini, fakat Müslümanların yanında Müslüman görünmeye devam ettiklerini, hatta müşriklere haber götürdüklerini zikrederek sözkonusu iki âyetin bu nedenle nâzil olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla bu özellikleri taşıyan kişiler için âyet münâfık tabirini kullanmıştır. Bu nedenle Mekke döneminde yaygın olmasa da münâfıkların olduğu, ancak Medine'dekinden farklı durumları olduğu söylenebilir.[399]

Sonuç olarak, her iki görüşe göre buradaki münâfık tabiri Medine'de ortaya çıkan münâfık grubu ifade etmek için kullanılmış değildir. Çünkü Medine'de nifâk veya münâfıklar dendiğinde İslâm toplumu içinde Müslüman görünmesine rağmen, farklı bir örgütsel ve alternatif grup söz konusudur. Uhud savaşında ordunun üçte birinin münâfıkların başı Abdullah b. Übey'le geri çekilmesinin anlamı budur.[400]

2. 2. 2. Tevbe Sûresi Bağlamında Münâfıkların Özellikleri

Tevbe sûresinin ele aldığı konuların başında nifâk ve münâfıklar gelmektedir. Hatta daha önce sûrenin isimlerinden bahsederken sûreye verilen isimlerin çoğunun münâfıklarla ilgili olduğunu ifade etmiştik. Bu nedenle sûrede ağırlıklı olarak münâfıkların, bir kısmı başka sûrelerde de geçen, bazı karakteristik özelliklerine değinilmiştir. Bunların başlıcaları yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, sözünde durmamak, mala aşırı bağlılık ve cimrilik, korkaklık, müterediddit olmak gibi özellikler olup bu kısımda söz konusu özellikler sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisi çerçevesinde işlenecektir.

---

398 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 5/472.
399 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20/216.
400 Muhammed Hamidullah, Avcı Casim, "Uhud Gazvesi", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 42/42/55.

2. 2. 2. 1. Münâfıkların Kendilerini Haklı Çıkarma Çabaları

Münâfıkların karakteristik özelliklerinden birisi zor zamanlarda zorluğa katlanmayıp kenarda beklemeleri ve bu bağlamda Müslümanların başına musibet gelmesini gözleyip, Müslümanlarla ilgili olumsuz haberler yayarak buradan kendilerine bir pay çıkarmaya çalışmalarıdır. Ayrıca her konuda haklı olduklarını ve gerekli tedbirleri aldıkları için tehlikeleri sağ salim atlattıklarını iddia etmeleridir. Bu âyet grubu onların bu özelliklerini ve tavırlarını açıklamak için nâzil olarak, onlara gereken cevabı vermiştir.

إِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ(50) قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (51) قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ (52)

"Sana bir güzellik dokunduğunda bu onları üzer. Bir musibet isabet ettiğinde ise "Biz önceden tedbirimizi almıştık" deyip sevinerek dönüp giderler. De ki: Mevlamız olan Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize isabet etmez. Müminler de ancak Allah'a tevekkül etsinler. Siz iki iyilikten birisinin başımıza gelmesini mi bekliyorsunuz? Biz de sizin Allah'ın, kendi tarafından ya da bizim elimizle, size azap vermesini bekliyoruz. Bekleyin! Şüphesiz biz de sizinle beraber bekleyenleriz."[401]

Yukarıdaki âyetlerin nüzûl sebebi hakkında Câbir b. Abdullah şu rivâyeti nakletmektedir: "Tebûk gazvesine katılmayıp, Medine'de geri kalan münâfıklar, Hz. Peygamber hakkında olumsuz haberler anlatarak: "Muhammed ve ashabı seferlerinde büyük sıkıntıya uğrayıp, helak oldu" dediler. Hz. Peygamber ve sahâbenin selâmette olduklarına dair onları yalanlayan haberler gelince, bu, münâfıkları üzerdi. Bunun üzerine, Allah Teâlâ "Sana bir güzellik dokunduğunda bu onları üzer" âyet-i kerîmesini indirmiştir.[402]

İki güzellikten kasıt şehadete erip cehennemden kurtularak cennete ve Rabbin rızasına kavuşmak veya dünyada zafer kazanıp onun neticesinde ganimet ve sevap

---

401 et-Tevbe 9/50-52.

402 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1810; Süyûtî, *Lübâb*, 154.

elde etmektir. Münâfıklara gelecek iki kötülük ise nifâk üzere ölüp cehenneme gitmeleri veya Müslümanların eliyle dünyada cezalandırılmalarıdır.[403]

Âyet grubuyla ilgili ahkâm tefsîrlerinde fıkhî bir hüküm çıkarılmamıştır.[404] Fakat itikada dair bir hüküm olan kaza ve kadere îmân konusu buradan çıkarılabilir.[405] Kadere îmân, îmânın rükünlerinden birisidir. Herşey Allah'ın katından mukadder olup, onun kaza ve kaderiyle olmaktadır.[406] Tahâvî bu âyeti ve Cibril hadisini zikrederek kaza ve kaderin hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna îmân etmenin gerekliliğini zikretmiştir.[407]

Hasan-ı Basrî; (v. 110/728) bu âyet bağlamında hayır ve şerden bize isabet eden her şeyin, kâfirlerin vehm ettikleri gibi, Müslümanların ihmal ve tedbirsizliklerinden olmadığını, bilakis Allah'ın levh-i mahfuzda hakkımızdaki yazgısı olduğunu, ifade etmiştir.[408] İbn Atiyye (v. 541/1147) "Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize isabet etmez" âyetinden kastın kaza ve kader olabileceğini veya Kur'an'da müminler için yazılan şehadet veya zafer olabileceğini söylemiştir.[409]

Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle cihâda çıkmanın anlatıldığı âyet gruplarında kaza ve kader konusuna sıkça dikkat çekilmektedir. Örneğin münâfıkların, Müslümanlardan şehit olanlar için "Cihâda çıkmasalardı ölmeyecekleri" iddiasına karşılık Kur'ân-ı Kerîm "Ölümü kendilerinden savmalarını ve ecelleri geldiğinde yüksek burçlarda bile olsalar bile ölümü geri çeviremeyeceklerini"[410] ve "Haklarında ölüm emri yazılanların ecelleri geldiğinde yataklarında olsalar bile ölecekleri yerlere gideceklerini"[411] ifade etmiştir.

Kadere îmân bazılarının zannettiği gibi kuru bir Cebriyecilik değildir. Kadere îmânın gereklililiği yanında, insana cüz-î ihtiyârî verildiği de kabul edilmektedir.

---

403 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/371.
404 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/518.
405 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/160.
406 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/66.
407 Ali b. Ali b. Muhammed İbnü Ebi'l-İzz ed-Dımaşkî, *Şerhü'l-akîdeti't-tahâvî* (Beyrût: Müessestü'r-Risâle, 1990), 1/515.
408 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/320.
409 İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-tefsîr*, 3/43.
410 Âli İmrân 3/168.
411 Âli İmrân 3/154.

Said Nursî (v. 1379/1960) Kader Risalesinde kader ile cüz-î ihtiyârînin birbirine zıt olmadığını, çünkü herkesin kendisinde bir cüz-î ihtiyarî hissettiğini ve vicdanen bunu bildiğini, ancak mahiyetinin ve sınırlarının tam olarak bilinemeyebileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda bir şeyin var olmasının ayrı, mahiyetinin bilinmesinin farklı olabileceğini zikrederek, kaderin ve cüz-î ihtiyârînin böyle konulardan olduğunu belirtmiştir.[412]

Sonuç olarak kadere îmân haktır. Ancak birçok konuda son noktayı koymak imkansız olduğu gibi, kaderin mahiyeti ve cüz-î ihtiyârî ile ilişkisi de tam olarak açıklanamayan konulardandır. Müminlerin Allah'a tevekkül etmeleri gerektiği ve ondan beklenti içinde olmaları ifade edilmiştir. Cihâd için gerekli hazırlıklar tamamlanıp gerekli tedbirler alındıktan sonra takdir Allah'ın elindedir.

Sebeb-i nüzûl ve ahkâm ilişkisinde münâfıklar, Allah'ı hesaba katmadan bazı iddialar ileri sürmüşlerdir. Bunun neticesinde her halukarda kendilerini haklı çıkaracak bir sebep bulmaktadırlar. Ancak inen âyetler itikâdî bir hüküm olarak onların yanlış inanç sahibi olduklarını ve her şeyin insanların sadece akıllıca davranmaları neticesinde gerçekleşmediğini, bunun yanında cereyen eden olayların Allah'ın kaza ve kaderine göre şekillendiğini hatırlatmakta ve kadere îmân konusunu bir daha ifade etmektedir.

2. 2. 2. 2. Münâfıkların Savaşa Katılmama Nedenleri

Münâfıklar cihâda çağrıldıklarında çoğu zaman mazeret öne sürmüşlerdir. Hem Tevbe sûresinde hem diğer sûrelerde onların mazeretlerinden bahsedilmektedir. Aşağıda sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle beraber onların gerekçeleri zikredilmektedir.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ (81) فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيراً جَزاءً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ (82)

"Geride bırakılanlar Allah'ın resûlünden, geri kalıp oturmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd etmek hoşlarına gitmeyip, "Sıcakta

412 Bedîüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2014), 505-506.

savaşa çıkmayın" dediler. De ki: Cehennem ateşi daha şiddetli sıcaktır. Keşke anlasalardı! Öyleyse yaptıklarının cezası olarak çok ağlayıp az gülsünler."[413]

Bu âyetlerle ilgili Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den şöyle nakledilmiştir: Allah'ın resûlü, sıcakların çok şiddetli olduğu bir zamanda Tebûk seferine çıktı. Seleme oğullarından birisi: "Sıcakta sefere çıkmayın" dedi. Onun bu sözü üzerine Allah Teâlâ "De ki: Cehennem ateşi sıcaklık yönünden daha şiddetlidir. Keşke anlasalardı!" âyetini indirdi.[414]

İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyet ise şöyledir: Allah'ın resûlü sıcakların çok şiddetli olduğu bir zamanda Tebûk seferine çıkıp, Müslümanların da savaşa çıkmalarını emretti. Bir adam: "Ey Allah'ın resûlü, sıcak şiddetli, biz çıkmaya kadir olamayız, biz sıcakta çıkmayız" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ "De ki: Cehennem ateşi daha şiddetli sıcaktır. Keşke anlasalardı! âyetini indirdi.[415]

Her iki rivâyette de münâfıklar cihâda katılmama gerekçelerinin mevsim dolayısıyla sıcaklıkların şiddetli olmasına bağlamaktadırlar. Ancak onlara cehennem ateşinin daha şiddetli olduğuyla cevap veriliyor. Dolayısıyla onların ahiret inançlarının zayıflığı ima ediliyor.

خِلاَفَ Hilafe kelimesi münâfıkların Hz. Peygamber'in ardından oturmaları anlamına geldiği gibi, ona muhalefet etmeleri, anlamına da gelmektedir.[416] Geçerli bir mazeretten dolayı cihâda katılamadığı için gözlerinden yaşlar akıtarak geri dönen Müslümanlara bedel, münâfıklar geride bırakıldıkları için sevinmektedirler. Halbuki geride kalanların mazeretleri Allah'a ve resûlüne karşı samimi olmaları ve muhsin olmalarıydı. İman sahibi bir insan yapamadığı iyilikten dolayı üzülüp keşke yapabilsem diye hayıflanır. Münâfıklar ise İslâm'ın zirvesi sayılan,[417] müminle münâfığı birbirinden ayıran ve Allah yolunda cihâdın ileri seviyesi olan umûmî seferberliğe katılmıyorlar. Katılamadıkları için üzülüp, pişman olarak tevbe edeceklerine bundan dolayı sevinmektedirler. Bu da onların nifâkının bir işaretidir.

---

413 et-Tevbe 9/81-82.
414 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1855.
415 Süyûtî, *Lübâb*, 158.
416 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/386.
417 Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, İman/8.

Müminler için Allah'ın resûlü kendi nefislerinden evla iken, bunlar Allah'ın resûlünden geri kaldıkları için sevinmektedirler. Ayrıca Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihâda çıkmadıkları gibi aynı zamanda isteksizdirler. Niyetlerinde ve kalplerinde bozukluk söz konusu olduğu için ayrıca hesaba çekileceklerdir.

Bu âyetlerle ilgili ahkâm tefsîrlerinde hüküm belirtilmemiştir.[418] Hakkında sebeb-i nüzûl rivâyeti olmasına rağmen hüküm ifade etmeyen âyetlere örnek olarak zikredilmiştir. Bununla beraber âyet grubu, münâfıkların cihâda çıkmamak için öne sürdükleri mazeretlerin geçersiz olduğunu ve Hz. Peygamber'in emrine karşı çıkmanın yanlışlığını bir kez daha hatırlatmaktadır.

2. 2. 2. 3. Münâfıkların Hz. Peygamber'e Yönelik Sözlü Eziyetleri

Kur'ân-ı Kerîm'in diğer sûrelerinde geçtiği gibi münâfıklar dilleriyle Hz. Peygamber'i rahatsız etmektedirler. "Senin Allah'ın elçisi olduğuna inanıyoruz" demelerine rağmen, îmân etmiyorlar. Kendilerini izzetli Müslümanları ve Hz. Peygamber'i haşa zelil telakki ediyorlar. Kibir gösterip kendileri için istiğfâr edilmesini bile istemiyorlar.[419] Tevbe sûresinde ise münâfıkların diğer söylediklerine değinilmiştir.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (61)

"Onlardan kimisi de Peygamberi incitip "O, bir kulaktır" derler. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır. Allah'a inanıp müminlere güvenir. Sizden îman edenler için de rahmettir." Peygamberi incitenler için acıklı bir azap vardır."[420]

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili İbn Abbâs'tan şu rivâyet nakledilmiştir: "Nebtel b. Hâris, Hz. Peygamber'e gelir, meclisinde oturur, onun sözlerini münâfıklara naklederdi. Bunun üzerine, Allah Teâlâ *"Onlardan kimisi de peygamberi incitip "O bir kulaktır" der.* âyetini indirdi."[421] Ebî Hatim'de geçen bu

---

418 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/350.
419 el-Münâfikûn 63/1-7.
420 et-Tevbe 9/61.
421 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1826.

hadis sahîh kabul edilmiştir.[422] Attap b. Kuşeyr için de benzer rivâyetler bulunmaktadır.[423] İsnâdı sahih bir hadistir.[424]

Muhammed b. İshak b. Yesar rivâyetine göre "Bu âyet, münâfıklardan Nebtel b. Haris denilen bir kişi hakkında inmiştir. Bu zat, Resûlullâh'ın sözlerini gizlice münâfıklara ulaştırırdı. Kendisine: "Bunu yapma" denince: Allah Teâlâ yukarıdaki âyetini indirmiştir."[425] İki rivâyet ayrı tariklerle, aynı kişi için âyetin nâzil olduğunu belirtmektedir. Fakat ikinci rivâyet daha detaylıdır.

Bu âyette münâfıkların kelime oyunu ile Hz. Peygamber'e eziyet ettikleri ifade edilmiştir. Sözleri ise onun saf, çabuk aldatılan ve her duyduğuna inandığını ifade eden "O, bir kulaktır" cümlesidir. Âyet-i kerîme bunun üzerine nâzil olduğu için, Hz. Peygamber'in hayır dinleyen bir kulak ve rahmet olduğunu ifade ederek cevap vermiştir. Ayrıca bu şekilde Hz. Peygamber'e eziyet etmenin acıklı bir azap sebebi olduğu hükmünü vermiştir. Hz. Peygamber'e peygamberliğiyle ilgili konularda eziyet edip, onu küçük görmek küfürdür.[426]

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta, Hz. Peygamber'in insanlar hakkında hüsnü zan beslemesidir. İhlaslı müminlerin anlattıklarını su-i zan etmeksizin kabul ederek, zahire göre doğru ise inanmaktaydı. Böylece, ey îmân edenler! Zannın çoğundan sakının[427] âyetini uygulayarak bizlere örneklik gösterip, bu yönüyle de ümmeti için rahmet sıfatını tecelli ettirmekteydi.

Esasen Hz. Peygamber'in, münâfıklar için de bir rahmet olduğu söylenebilir. Şöyleki şayet onların zahirlerine göre onları idare etmeyip, sırlarını ortaya çıkarsaydı, bu onlar için dünyada da bir azap vesilesi olurdu. Ancak o, âyet inmediği müddetçe, onların zahirlerine göre hareket ederdi.[428] Burada ayrıca açık beyyine ile hüküm vermenin gerekliliğine de işaret vardır.[429] Hakim suçluyu bilse bile delil ile hüküm vermek zorundadır. Bu âyetlerde, Hz. Peygamber'in onları bildiğine ima

---

422 Nâdî, *el-Makbûl*, 373.
423 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/192.
424 Nâdî, *el-Makbûl*, 373.
425 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/364.
426 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/90.
427 el-Hucurât 49/12.
428 Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 2/377.
429 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/243.

olmasına rağmen, onlara kötü davranmadığını bilakis onlara merhametle yaklaştığını açıklamıştır.

Haber-i vahidin kabulünü buradan çıkaran âlimler de olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in haber veren müminlerin haber verdiği şeyleri tasdik ettiğini zikretmiştir. Ancak haberi vahidin kabulü muamelatta geçerlidir. Şer'î konularda ise Hz. Peygamber, şari' olup, onun kimseyi dinlemesine gerek yoktur.[430]

Sonuç olarak Hz. Peygamber, insanların zahirine göre muamele etmiştir. Fakat münâfıklar bu durumu kullanıp onu insanların gözünden düşürmek ve itibarını zedelemek istiyorlardı. Ancak âyet-i kerîme Hz. Peygamber'i insanların gözünden düşürme çabalarının nedeninin kalbî hastalıklar olduğunu hatırlatarak, bu düşüncede olanları azapla tehdit etmiştir. Dolayısıyla âyetin nüzûl sebebi ile hüküm arasında paralellik olduğu söylenebilir. Burada haberi vâhidin kabul edilmesi ve zahire göre hüküm verme konularının sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle bir bağı olduğunu söylemek zordur.

2. 2. 2. 4. Münâfıkarın Yalan Yere Yemin Etmeleriyle İlgili Âyetler

Münâfıkların özelliklerinden birisi de, başka sûrelerde geçtiği gibi yalandan yemin etmeleridir. Tevbe sûresindeki âyetlerde de bu özelliği taşıdıkları görülmektedir. Bunun bir nedeni belki de cihâda katılmama ve infâktan kaçınma gibi suçlarını örtbas ederek Müslümanların yanında itibarlarını koruma düşüncesidir.

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ (62)أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ (63)

"Sizi razı etmek için Allah'a yemin ederler. Hâlbuki şayet îmân ediyorlarsa, Allah ve resûlü razı edilmeye daha layıktır. Onlar, Allah'a ve resûlü'ne karşı gelen kimsenin, cezasının, içinde ebedi kalmak üzere cehennem ateşi olduğunu bilmiyorlar mı? İşte bu büyük rezilliktir."[431]

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili şu rivâyetler aktarılmıştır: Cülas b. Süveyd ve Vedîâ b. Sabit'in de aralarında bulunduğu bir grup münâfik bir araya gelip konuştular. Yanlarında ise, Amir b. Kays adında ensâr'dan bir genç vardı. O gence

---

430 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/348.
431 et-Tevbe 9/62-63.

hakaret edip hakkında konuştuktan sonra: "Vallahi şayet Muhammed'in dedikleri hak ise, biz elbette eşeklerden daha kötüyüz, dediler." Bunun üzerine ensârdan olan genç sinirlenip: "Vallahi Muhammed'in söyledikleri haktır. Siz ise elbette eşeklerden daha kötüsünüz" dedi. Onların bu sözleri Hz. Peygamber'e haber verilince, Amir'in yalancı olduğuna dair Hz. Peygamber'e yemin ettiler. Amir ise, asıl onların yalancı olduklarına dair yemin ederek "Ey Allah'ım! doğru söyleyenlerin doğruluğu ve yalancıların yalanı ortaya çıkmadan bizi birbirimizden ayırma" diye dua etti. Bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu.[432]

Ahkâm tefsîrlerinde bu âyetlerle ilgili hüküm belirtilmemiştir.[433] Fakat hakkında sebeb-i nüzûl rivâyeti olduğu halde ahkâm barındırmayan âyetlere örnek olması için zikredilmiştir.

Bu âyetle ilgili yeminle ilgili şu hükümlerden bahsedilmiştir: Kendisi için yemin edilen kişi razı olmasa bile yemin edenin yemini kabul edilir. Çünkü yemin iddia sahibi için bir haktır. Ayrıca yeminin Allah adına olması gerekir. Hz. Peygamber "*Yemin eden kimse ya Allah adına yemin etmesini veya susmasını, kendisi için yemin edilen kişinin de yemini tasdik etmesini"*[434] buyurmuştur.[435]

Yalan yere yemin etmenin yanlışlığı ve yalan yeminin, Allah katında günahtan ve cehenneme götürmekten başka bir şey ifade etmediği anlatılmaktadır. Dolayısıyla onlar samimi olan müminleri inandırdıklarını düşünerek seviniyor olabilirler. Ancak kalplerin özünü bilen Allah'ı razı etmeleri gerekir.

Sebeb-i nüzûl ile hükümler arasında bağ olduğu söylenebilir. Çünkü sebeb-i nüzûl rivâyetinde onların kendilerine inanmaları için, Hz. Peygamber'e gelip yemin ettikleri, ancak ettikleri yeminin gerçeği ifade etmediği ve yalan olduğu ifade edilerek âyet inmiştir. Buna ilaveten onların bu şekilde Allah'a ve peygamberine asi oldukları ve bunun neticesinin cehennem ateşine girmeleri olduğu ifade edilmiştir.

---

432 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/193.
433 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/542.
434 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Eymân/4.
435 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/194.

2. 2. 2. 5. Münâfıkların Alay Etmelerine Dair Âyetler

يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ (64)وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ(65)

"Münâfıklar haklarında kalplerindekini haber veren bir sûrenin nâzil olmasından korkuyorlar. De ki: Alay edin bakalım! Allah korktuğunuz şeyi ortaya çıkaracaktır. Şayet kendilerine niçin böyle konuştuklarını sorsan "Biz oyalanıp şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Siz Allah'la, âyetleriyle ve resûlüyle mi alay ediyordunuz? Mazeret öne sürmeyin. Siz îmânınızdan sonra küfür sözünü söylediniz. Şayet bazılarınızı affetsek bile, bazılarınızı da mücrim olduklarından dolayı cezalandıracağız."[436]

İbn Ömer'den nakledildiğine göre bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü şöyledir: Tebûk gazvesinde münâfıklardan birisi, Hz. Peygamber'i ve müminleri kastederek: "Şu Kur'ân okuyanlarımız gibi oldukça büyük göbekli, yalan söz söyleyen, düşmanla karşılaştığında alabildiğine korkak olanlarını görmedim" dedi. Bunun üzerine bir adam ona: "Yalan söyledin, fakat sen bir münâfıksın. Bunu kesinlikle Hz. Peygamber'e haber vereceğim" deyip, bu sözü Hz. Peygamber'e ulaştırdı. Bunun üzerine *"Siz Allah'la âyetleriyle ve resûlüyle mi eğleniyordunuz?"* âyetleri indi. [437]

İbn Ömer de bu âyetlerle ilgili "O münâfığı, Hz. Peygamber'in devesinin yularına yapışıp, taşlar ona sıçradığı halde eğlenip oyalandıklarını, Hz. Peygamber ise ona yukarıda zikredilen âyeti okuduğunu gördüğünü"[438] söylemiştir İbn Ebî Hatîm'in Sahîhinde geçen bu rivâyet sahih olarak değerlendirilmiştir.[439]

Ka'b b. Mâlik de (v. 50/670) bu âyetlerle ilgili Mahşî İbn Humeyr'in "Sizden her birinize, yüz değnek vurulup kurtulmasını, kendisi hakkında Kur'ân inmesine tercih edeceğini söylediğini" bu söz Hz. Peygamber'e ulaşınca, bu sözü söyleyenlerin özür için Hz. Peygamber'e geldiklerini, bunun üzerine Allah Teâlâ'nın,

---

436 et-Tevbe 9/64-66

437 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1829.

438 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1829.

439 Nâdî, *el-Makbûl*, 374-375.

mazeret öne sürmeyin, âyetlerini indirdiğini" söylemiştir.[440] Bir önceki rivâyet buna şahittir. Bu rivâyet de sahîh kabul edilmiştir.[441]

Hz. Peygamber Tebûk gazvesine giderken, içlerinde Mahşî ibn Humeyr'in de olduğu münâfıklardan bir grup birbirlerine "Siz Benî Asfar'ın cellatlarını Arapların birbirleriyle savaşması gibi mi zannediyorsunuz? Allah'a yemin olsun ki yarın sizleri iplerde bağlı olarak görüyor gibiyiz" dediler. Bunu müminleri korkutmak ve karışıklık çıkarmak için söylüyorlardı. Bunun üzerine şayet kendilerine niçin böyle konuştuklarını sorsan? âyeti nâzil oldu.[442]

Zikredilen üç rivâyet de birbirine benzeyip, birbirini desteklemektedir. Münâfıklar kendi aralarında İslâm, Hz. Peygamber ve sahâbeyle ilgili dedikodu yapıp eğleniyorlardı. Fakat, insanlar haberdar olunca, biz şakalaşıyorduk, diyorlardı. Ancak inen âyetler onları yalanlamıştır.

İlk olarak bu âyetlerle ilgili münâfıkların bilinmesi meselesi tartışılmıştır. Çünkü âyette "Allah sakındıkları şeyleri ortaya çıkaracaktır" denmiştir. Allah Teâlâ, münâfıkların korktuğunu başlarına getirmiş ve onlar hakkında Hz. Peygamber'i bilgi sahibi kılmıştır. Bazılarının isimlerini bildirmiş, bazıları ise yaptıklarıyla veya konuştuklarıyla belli olmuştur. Onları sözü eğip bükmelerinden anlarsın[443] âyeti buna işaret etmektedir.

İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivâyette münâfıkların isminin âyetle bildirildiği, ancak kendilerine ve çocuklarına merhametten dolayı neshedildiği söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre ise Allah, onların hallerini ve isimlerini âyetle değil, fakat bir çeşit ilhamla Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Bazıları ise kendi yaptıkları ve konuştuklarıyla kendilerini açık etmiştir.[444] Bununla beraber Hz. Peygamber tarafından bazılarının bilinmediği de *"Sen onları bilmezsin. Biz onları biliyoruz."*[445] âyetinde ifade edilmiştir.

---

440 Süyûtî, *Lübâb*, 156.
441 Nâdî, *el-Makbûl*, 376.
442 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1831.
443 Muhammed 47/30.
444 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/196.
445 et-Tevbe 9/ 101.

Onların haklarında âyet inmesini söylemeleri de inandıkları için değildi. Bu sözü alay etmek için söylemişlerdi. Nitekim, Hz. Peygamber'e geldiklerinde, onu Allah'ın istediği selam dışında bir selamlama ile selamlayarak, Allah'ın onlara söylediklerinden dolayı azap etmesi gerektiğini[446] ifade eden âyet bu durumu izah etmektedir.[447] Zorlama olmadığı halde, küfür kelimesini şaka veya ciddi olarak söyleyenler eşittir. Çünkü münâfıklar kendilerine sorulduğu zaman şaka yollu böyle şeyler söylediklerini iddia etmişlerdir. Allah ise onların bu şekilde küfre girdiklerini söylemiştir.[448]

Günümüzde bazı insanlar şaka ve espri adı altında dini şeylerle alay etmekte ve belki elfaz-ı küfrü söyleyerek farkında olmadan dinden çıkmaktadır. Şayet böyle sözleri söyleyen insanlar tevbe etmezlerse îmânsız bir şekilde ölebilirler. Dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus da; bunların îmândan sonra küfre girmiş olmalarıdır. Hâlbuki çoğu zaman insanlar mümin olduklarını söyledikten sonra, sanki bu îmânları ne yaparlarsa yapsınlar sonsuza kadar hiç değişmeyecekmiş gibi, davranabilmektedirler.

Onlar mazeret öne sürmüşlerdir. Fakat mazeretleri gerçek olmadığı için Allah Teâlâ onlara "Mazeret öne sürmeyin" demiştir. Şayet mazeretleri hakiki olsaydı veya nasûh bir tevbeyle pişman olsalardı kabul edilebilirdi. Nitekim, Hz. Peygamber'in münâfıklara samimi olup günahlarını itiraf etmeleri halinde, onlar için istiğfâr edip, şefaat edeceğine dair rivâyetler de vardır.[449]

Son âyette, bazılarınızı affetsek bile, bazıları da mücrim oldukları için azaba düçar olacaklardır, denmiştir. Burada hem tehdit, hem de ümit vardır. Günahlarında ısrar ettikleri takdirde cezaya çarpılacaklardır. Ancak kapı tamamen kapalı değildir. Bazılarının tevbe etmesi mümkündür. Böyleleri de affedilirler. Nitekim rivâyetlerde münâfık olan Mahşî bin Humeyr el-Eşceî'nin tevbe ettiği sonra da Yemame savaşında şehit olduğu geçmektedir.[450] Dikkate şayan diğer bir nokta da toplumların içinde nifâk ruhlu insanların bulunabileceği ve böylelerinin tahrikler içinde

---

446 el-Mücâdele 58/8.
447 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/170.
448 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/349.
449 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/93.
450 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/490.

olabilecekleridir. Toplumun ve yöneticilerin böyle provokatif tiynetteki insanların farkında olmaları ve onlara hemen kanmamaları gerekir. Ayrıca onların oyunlarına karşı yöneticilerin uyanık olup tedbir almaları gerekir.[451]

Sonuç olarak sebeb-i nüzûl ile ortaya çıkan hükmün birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Çünkü münâfıklar çok önemli olan îmânî meselelerde şakalaşmayı basit görüyorlar. Ancak inen âyetler bunun istihza anlamı taşıyıp küfür sebebi olduğunu ifade ederek nâzil oluyor.

2. 2. 2. 6. Münâfıkların Söylediklerini İnkâr Etmeleriyle İlgili Âyetler

Münâfıklar başka sûrelerde geçtiği gibi Allah, Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında ileri geri konuşup bazen tehditler savuruyorlar. Örneğin Abdullâh b. Übey bir sefer dönüşünde Allah adına yemin ederek, Medine'ye döndüklerinde aziz olanların, zelil olanları oradan çıkaracaklarını[452] söylemişti. Fakat bu söz Hz. Peygamber'e bildirilince inkar etmişti.[453] Tevbe sûresinde de diğer münâfıklar için buna benzer örnekler anlatılmaktadır.

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ(75)

"O sözü söylemediklerine dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar küfür sözünü söyleyip Müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Ulaşamadıkları şeye de yeltendiler. Sadece Allah ve resûlü kendi lutfundan onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar. Şayet tevbe ederlerse bu onlar için hayırlıdır. Şayet yüz çevirirlerse Allah dünya ve ahirette onları acıklı azap ile azaplandırır. Artık onlara yeryüzünde ne bir dost ne bir yardımcı bulunur."[454]

İbn Abbas: "Culâs b. Süveyd b. Sâmit, Tebûk savaşında Hz. Peygamber'den geride kalanlardan idi. Culâs: Hz. Peygamber'i kastederek "Şayet o doğruysa, kendilerinin eşeklerden daha kötü olduklarını söylediğini," Umeyr b. Sa'd, onun bu sözünü, Hz. Peygamber'e ulaştırınca, Culâs'ın "Öyle demediğine dair yemin ettiğini"

---

451 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/490.
452 el-Münâfikûn 63/8.
453 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/128.
454 et-Tevbe 9/74.

bunun üzerine Allah Teâlâ'nın yukarıda metnini verdiğimiz âyetini indirdiğini, fakat Culâs'ın daha sonra tevbe edip, tevbesinin güzel olduğunu," rivâyet etmiştir.[455] Bu rivâyetin isnadı hasendir.[456]

Enes b. Mâlik (v. 93/711) ise, Zeyd b. Erkam'ın anlatımıyla (v. 68/688) buna benzer bir olayın, Hz. Peygamber'in hutbe okurken meydana geldiğini, bunun üzerine sözkonusu âyetin indiğini söylemiştir. Hz. Peygamber, Zeyd b. Erkam için, "Allah onun kulaklarını doğru çıkardı" demiştir.[457] Bu rivâyetin isnadı hasendir. Fakat mürsel olma ihtimali de bulunmaktadır.[458]

İbn Abbâs "Bir gün, Hz. Peygamber bir ağacın altında otururken, "Biraz sonra Şeytan'ın gözleriyle bakan bir adamın geleceğini" söylediğini,. biraz sonra mavi gözlü birinin geldiğini, Hz. Peygamber'in onu çağırıp: "Arkadaşlarıyla neden küfretiğini" sorduğunu, adamın gidip arkadaşlarını da getirip, hep birlikte böyle bir şey söylemediklerine yemin ettiklerini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in onları bıraktığını, bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyi indirdiğini" rivâyet etmiştir.[459] Taberî'de geçen bu rivâyetin isnadının sahîh olduğu ifade edilmiştir.[460]

Katâde'den bir rivâyette Abdullah b. Übey'in, Medine'ye döndüklerinde aziz olan zelil olanı çıkaracağını[461] demesi üzerine nâzil olduğu söylenmiştir. Ancak bu söz Benî Mustalık gazvesinde söylenmiştir. Yukarıdaki âyet ise Tebûk gazvesinde meydana gelen bir olayı anlatmaktadır.[462]

Nüzûl sebebi olarak aktarılan rivâyetler benzer nitelikte olup birbirini desteklemektedir. Bütün rivâyetler de ortak nokta münâfıkların yanlış şeyler söylemeleri, fakat yanlış sözleri ortaya çıkınca, söylediklerini yeminler ederek inkar etmeleri, bunun sonucunda da âyetlerin nâzil olmasıdır.

Küfür kelimesi Allah'ın nimetini inkar etmek veya onun büyüklüğü hakkında kötü söz demektir. Münâfıklar kendi aralarındaki sohbetlerde İslâm ve nübüvvet

---

455 Süyûtî, *Lübâb*, 156.
456 Nâdî, *el-Makbûl*, 380.
457 Süyûtî, *Lübâb*, 156.
458 Nâdî, *el-Makbûl*, 380.
459 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 4/363.
460 Nâdî, *el-Makbûl*, 377.
461 el-Münâfikûn 63/8.
462 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/179.

hakkında olumsuz şeyler konuşuyorlardı. Dolayısıyla zahiren Müslüman göründükten sonra küfre girmiş oluyorlardı.[463]

Münâfıkların dünyadaki azapları kendilerine had uygulanmasıdır. Bir de münâfık ve kâfir için de tevbe kapısının açık olması hükmü bu âyetten çıkarılabilir.[464] Zındık da küfrünü açık etmediği müddetçe münâfık gibi kabul edilir ve öldürülmez. Tevbe ederse kabul edilir.[465] Münâfıklar nifâklarını izhar ederlerse kendilerine karşı fiilî cihâd yapılır.[466] Münâfıklardan birisinin yaptığı yanlış bir davranışın bazen cemi siğasıyla ifade edilmesi diğerlerinin onun yaptığını onaylamasından kaynaklanmaktadır.[467] Çünkü âyetlerde münâfıkların yaptığı işler genellikle cemi sigasıyla zikredilmiştir.

Sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisi söz konusu olduğunda, rivâyetlerin çoğunda münâfıklar, Hz. Peygamber hakkında şüphe uyandıracak sözler söyleyip Müslümanların kafasını bulandırmaya çalışmaktadırlar. Nâzil olan âyetler ise söyledikleri sözlerin küfrü mucip olduğunu hatırlatmıştır. Böylece bu sözü söyleyenlerin nifâğı Müslümanlara bildirilmiştir.

Münâfıkların yalan yere yeminleri, Hz. Peygamber'e "O bir kulaktır" deyip sözle eziyet etmeleri, kendi aralarındaki sohbetlerde İslâm ve nübüvvet hakkında olumsuz şeyler konuşup, sonra konuştuklarını inkar etmeleri üzerinde şiddetle durulmasının sebebi onların gerçek yüzlerini Müslümanlara göstererek, Müslümanları onların fitnelerine karşı korumaktır. Nihâyetinde münâfıklar da herkes gibi zahiren Müslüman görünmektedirler.

2. 2. 2. 7. Hz. Peygamber'e Suikast Teşebbüsü

Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret etmeden önce Mekke müşrikleri tarafından öldürülmek istenmişti. Ancak Allah Teâlâ ona yardım ederek Medine'ye ulaşmasını sağlamıştı.[468] Tevbe sûresinde ise münâfıkların ona suikast düzenlemek istedikleri ifâde edilmiştir. Fakat Allah Teâlâ ona yardım ederek onların emellerine

---

463 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/349.
464 Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, 2/436.
465 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/349.
466 Kâsımî, *Mehâsin*, 5/456.
467 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/268.
468 Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/205.

kavuşmalarına engel olmuştur. Bu konuyla ilgili çok sayıda rivâyet olduğu için onu da incelemek istedik.

وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا

"Onlar, başaramayacakları şeye de teşebbüs ettiler."[469]

Âyetin nüzûl sebebleriyle ilgili şu rivâyetler bulunmaktadır: Dahhak (v. 105/723) "Münâfıklar geceleyin Akabe mevkiinde Resûlullâh'ı uçuruma itmeyi planlamışlardı. Bunlar, Tebûk'ten dönüşte, Resûlullâh ile beraber bulundukları bir sırada Resûlullâh'ı öldürmek üzere söz birliği yapmış bir gruptu. Böylece onun dalgınlık anını gözetmeye başladılar. Nihâyet Resûlullâh, tepeyi çıkmaya başlayınca, onların bir kısmı öne geçip, bir kısmı da geride kaldı. "Resûlullâh Akabe'ye tırmanırken, O'nu bineğinden vadiye doğru aşağı iteriz" dediler. O gece Hz. Peygamber'in devesini Ammar b. Yasir (v. 37/657) tutuyordu. Huzeyfe ise onu sevk ediyordu. Huzeyfe develerin ayak seslerini işitip, geri dönüp bakınca, yüzleri peçeli bir grup gördü. "Ey Allah'ın düşmanları! Defolun, defolun!" dedi. Bunun üzerine onlar da bu işten vazgeçip dağıldılar. Nihâyet, Resûlullâh geçip istediği yere vardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ **"**Onlar, başaramayacakları şeye de teşebbüs ettiler" âyetini indirdi" demiştir.[470]

Müslim'de (v. 261/875) bu olay şöyle geçmektedir: "Hz. Peygamber Tebûk gazvesinden dönerken bir kişiye şöyle seslenmesini emretti: "Hz. Peygamber yamaç yolundan gidecektir, kimse o yolu kullanmasın." Huzeyfe, (v. 36/656) Hz. Peygamber'in devesini geminden çekip, Ammâr da onu arkadan sürerken birden binekleri üzerinde yüzleri kapalı bir grup, Hz. Peygamber'in devesini sürmekte olan Ammâr'ın üzerine atladı. Ammâr, onların bineklerinin yüzlerine vurmaya başladı. Hz. Peygamber Huzeyfe'ye : "Dur" diyerek devesinden indi. Ammâr döndüğünde: "Ey Ammâr, (v. 37/657) o topluluğu tanıdın mı?" diye sordu. Ammâr "Bineklerinin hepsini tanıdım, fakat topluluğun yüzü peçeliydi" dedi. Hz. Peygamber: "Ne istediklerini biliyor musun?" diye sordu. Ammâr "Allah ve resûlü daha iyi bilir" dedi. Hz. Peygamber: "Allah'ın resûlünün devesini ürkütüp onu geçitten aşağı atmak istediler" buyurdu.

---

469 et-Tevbe 9/74.

470 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 252.

Bir gün Ammâr, Akabe ehlinden bir adamla kavga ettiğinde, ona "Allah için söyler misin? Akabe ehli kaç kişiydi biliyor musun?" dedi. Adam "On dört kişiydiler" dedi. Ammâr "Şayet sen de onlardan isen 15 kişi olurlar. Resûlullâh onlardan "Allah'a yemin olsun ki biz, Resûlullâh'ın münâdisini duymadık ve o topluluğun ne istediğini de bilmiyorduk" diyen üçünün ma'zeretini kabul etti. Ammâr der ki: "Ben şehadet ediyorum ki kalan 12'si dünya hayatında da şahidlerin dikileceği günde de Allah ve resulüne düşmandırlar."[471]

İkinci rivâyet doğrudan sebeb-i nüzûl olarak geçmemektedir. Ancak Hz. Peygmber'e Tebûk dönüşü, Akabe gecesinde suikastle ilgili olduğu için bu bağlamda rivâyet edilmiştir. Dahhak'ın rivâyetiyle örtüşmektedir.[472] Bazıları da münâfıkların Medine'de Abdullah b. Übey'e taç giydirip, onu lider yapmayı düşündüklerini **"**Onlar, başaramayacakları şeye de teşebbüs ettiler"[473] âyeti bağlamında zikretmişlerdir.[474] Bu durumda da teşebbüs ettikleri şey Hz. Peygamber'i öldürmek olmayıp, Abdullah b. Übey'i Medine'ye başkan seçme düşünceleridir.

Rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla münâfıklar, Tebûk seferinde Hz. Peygamber'e suikast düzenleyip öldürmeyi planlayarak teşebbüste bulunmuşlardır. Ancak gece olması, ayrıca yüzlerinin maskeli olması, onların yakalanmasına imkân bırakmamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'in onları tanıdığı ve bildiği birçok rivâyette zikredilmektedir. Hz. Peygamber, devlet başkanı olmasına rağmen, münâfıklara bir ceza vermemiştir. Çünkü zahiri anlamda somut bir delile sahip değildir. Onları öldürelim tekliflerine, Hz. Peygamber: "Araplara Muhammed arkadaşlarını öldürüyor, dedirtmem"[475] diyerek set çekmiştir. Demek ki hukukta cezanın unsurlarının oluşması için sadece bilgi yeterli olmayıp, delil de gereklidir.[476]

Âyetler, Hz. Peygamber'e suikast teşebbüsü üzerine nâzil olmasına rağmen bu işe yeltenenler için bir cezâdan bahsetmemiştir. Çünkü zahiren delil sözkonusu değildir. O nedenle tevbe etmeleri halinde kendileri için hayırlı olacağı söylenmiştir. Dolayısıyla âyet yeni bir hüküm getirmemiştir.

---

471 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Sıfatü'l-Münâfikîn/11.
472 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/181.
473 et-Tevbe 9/74.
474 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/207.
475 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Zekât/142.
476 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/208.

2. 2. 2. 8. Münâfıkların Mazeretlerinin Kabul Edilmemesi

Münâfıklar cihâda ve hayır işlerine çağrıldıklarında çoğu zaman mazeretler öne sürmüşlerdir. Mazeretlerinin başında ise güçlerinin yetmediği, hazır olmadıkları, cihâdın zamanının henüz gelmediği, savaşmayı bilmedikleri gibi mazeretler gelmektedir. Tevbe sûresinin bu bölümünde ise mazeretlerinin geçerli olduğunu ispatlamak için yeminler ediyorlar. Fakat kendilerine bahanelerinin kabul edilmeyeceği haber veriliyor.

سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (95) يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (96)

"Onların yanına döndüğünüzde onlardan yüz çevirip onları rahat bırakmanız için Allah adına size yemin ederler. Onlardan yüz çevirin. Onlar pisliktirler. Kazandıklarından dolayı da yurtları cehennem olacaktır. Sizi razı etmek için size yemin ederler. Siz onlardan razı olsanız bile şüphesiz, Allah fasık kavimden razı olmaz."[477].

Ka'b b. Malik'in oğlu Abdullah'tan şöyle rivâyet gelmiştir: "Resûlullâh Tebûk'ten dönüp insanlar içinde oturunca, geride kalanlar ona mazeretlerini bildirip, yemin ettiler. Seksen küsür adamdılar. Resûlullâh onların zahirlerine göre hüküm verip, biatlarını aldıktan sonra, onlar için istiğfâr ederek, sırlarını Allah'a havale ediyordu. Ben ona doğruyu söyledim.

Ka'b dedi ki: "Allah'a yemin olsun ki, Allah, beni İslâm ile hidâyete erdirdikten sonra Resûlullâh'a karşı doğru söylememden daha büyük bir nimet bana lutfetmedi. Böylece ona yalan söyleyip de, helak olan yalancılar gibi, Allah'ın vahiy indirdiğinde her birisi hakkında en kötü şeyi söylediği kimseler gibi olmadım. Allah Teâlâ onlar hakkında, *"Allah adına size yemin ederler. Onlardan yüz çevirin"* âyetini indirdi.[478]

---

477 et-Tevbe 9/95-96.

478 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsîr/18.

İlk âyet münâfıkların necis olduğunu bildirerek, onlardan yüz çevirmeyi emrediyor. Tabi buradaki necaset maddi olmayıp manevî necasettir. Maddi necasetten kaçınmak nasıl gerekliyse bundan daha kötü olan ve manevî yönden necis olan kâfir ve münâfıklarla dostluk, arkadaşlık ve beraberlikten de kaçınmak gerekiyor.[479] Çünkü zaten onlar önemli zamanlarda Müslümanları yalnız bırakmakta ve icabında karşı tarafta yer alıp, Müslümanlara ihânet edebilmektedirler.

İkinci âyette ise yeminle ilgili bir hüküm getirmektedir. Bu kişiler mazeretlerinin geçerliliği için bazen Allah adına, bazen de Allah'ın adını zikretmeyerek yemin etmektedirler. Hâlbuki onların sadece yeminlerine bakarak, doğruluklarına inanmak vacip değildir. Çünkü müttehemdirler.[480]

"Geçmişteki bir olayla ilgili olarak kasten yalan yere yapılan yemine yemîn-i ğamûs veya yemîn-i fâcire denir. Gerçeğe uygun olan yemin ise yemîn-i sâdık diye adlandırılır. Yalan yere yemin etmek, yemin eden kişiyi cehenneme sokacağı için "daldırmak" anlamındaki kökten gelen ğamûs kelimesiyle tanımlanmıştır. Bu yeminin doğurduğu sonuca göre günahının ağırlığı da değişir. Yemîn-i ğamûsun affedilmesi için keffâret yeterli olmadığından, çoğunluğa göre söz konusu yeminden dolayı keffâret vermeyip tevbeyi nasûh yapmak, şayet bundan dolayı herhangi bir kimsenin hakkı zayi olmuş ise onu telâfi edip helâllik istemek gerekir."[481]

Münâfıkların, bildikleri halde yalan yere[482] ve var güçleriyle yemin ettikleriyle[483] ilgili âyetlerde ifade edildiği gibi yalanlarına çok rahat bir şekilde yemini alet edebilmektedirler. Çünkü insanlar yemin söz konusu olduğunda inanmaya daha meyilli olurlar. Daha önce müşriklerin necis olduğu zikredilmişti. Burada ise münâfıkların da inanç olarak müşrikler gibi necis olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla dünyalık bir gaile için siz onlardan razı olsanız bile Allah onlardan razı olmaz. Onlardan razı olmamak gerekir.[484]

---

479 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/353.

480 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/353.

481 Ertuğrul Boynukalın, "Yemîn", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/43/417.

482 el-Mücadele 58/14.

483 en-Nûr 24/53.

484 İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-tefsîr*, 3/73.

Allah'ın iradesi onlardan razı olmamak üzerine olduğuna göre, müminlerin iradesinin de Allah Teâlâ'nın iradesine uygun olması gerekir. Allah onlardan razı değilse, faraza müminler onların iç yüzlerini bilmedikleri için, onlardan razı olsalar bile, bunun onlara bir faydası olmaz.[485] Nitekim İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyette Hz. Peygamber'in Tebûk'ten sonra, münâfıklarla konuşmaya ve oturmaya sınırlama getirdiği kaydedilmiştir.[486] Bununla beraber Hz. Peygamber'in onların zahirlerine göre onlara muamelede bulunması onların ateş ehli olduklarına engel olmaz.

Burada da sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle ahkâm arasında ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü münâfıklar umûmî cihâda katılmadıkları gibi, bundan dolayı pişman olup tevbe etmeleri gerekirken, yalan yeminlerle işledikleri suçtan sıyrılmaya çalışıyorlar. Halbuki ettikleri bu yeminler onları kurtarmadığı gibi günahlarına günah eklemektedir. Hatta öyle büyük bir günah ki dünyada keffareti olmadığı gibi, sahibini cehennem ateşine daldıracaktır.

2. 2. 3. Münâfıklara Karşı Cihâdın Tarzlarıyla İlgili Hükümler

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, kâfir ve münâfıklarla cihâd edip onlara karşı sertlik göstermesini[487] buyurarak münâfıklara karşı cihâd etmeyi emretmiştir. Ancak münâfıklara karşı yapılacak cihâdın şekli hakkında bazı tartışmalar bulunmaktadır. Çünkü münâfıklar zahiren Müslüman görünmektedirler.

Hz. Ali, Hz. Peygamber dört kılıçla gönderilmiştir. Bu kılıçlardan biri: Harâm aylar çıktığında müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün[488] âyetinde geçtiği üzere müşriklere karşı kullanılan kılıçtır. Diğer kılıç, "Kitap ehlinden Allah'a ve ahiret gününe îmân etmeyen, Allah'ın ve peygamber'in harâm kıldığını harâm kılmayan, hak dine boyun eğmeyenlerle kendi elleriyle zelil bir şekilde cizye verinceye kadar savaşın"[489] âyetinde geçtiği gibi kitap ehlinden kâfir olanlar için kullanılması emredilen kılıçtır. Başka bir kılıç, "Ey peygamber! Kâfir ve münâfıklarla cihâd edip onlara karşı sertlik göster"[490] âyetinde geçtiği gibi münâfıklara karşı kullanılan

---

485 Nisâbûrî, *Ğarâibü'l-Kur'ân*, 3/520.
486 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/231.
487 et-Tevbe 9/ 73.
488 et-Tevbe 9/5.
489 et-Tevbe 9/29.
490 et-Tevbe 9/73.

kılıçtır. Dördüncü kılıç ise "Bâğî olanlar Allah'ın emrine dönünceye kadar onlarla savaşın"[491] âyetinde bâğîlere karşı kullanılması emredilen kılıçtır" demiştir.[492]

Hz. Ali'nin münâfıklara karşı kılıç kullanmaktan bahsetmesi nifâklarını izhar etmeleri veya Müslümanlara karşı açıkça kılıçla savaşmaları durumunda geçerlidir. Taberî de bu görüşü tercih etmiştir. Ancak münâfıklar insanların huzurunda Müslüman olduklarını ikrar etmeleri halinde, zahirlerine göre hüküm verilip Müslüman kabul edilirler.[493] İbn Abbâs da kâfirlere karşı kılıçla, münâfıklara karşı ise dille cihâdın geçerli olduğunu ve onlara karşı yumuşak davranmamayı tavsiye etmiştir. Dahhâk da münâfıklara karşı cihâdın sert sözle olduğunu bildirmiştir. Katâde (v. 117/735) ise münâfıklara karşı cihâdın, onlara hadleri uygulamak olduğunu söylemiştir."[494]

Hz. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde, onun bireysel olarak her zaman münâfıklara karşı güzel davrandığı ve onlara karşı hikmet ve güzel öğütle mücadele ettiği görülür. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in zahire göre hükmetmesi olduğu kadar, çevrelerindeki arkadaş ve akrabalarını kendi yanına çekerek, onları yalnız bırakma siyaseti de olabilir. Hz. Peygamber bir hadiste, insanlar "لاإله إلاّالله" kelimesini, yani Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığını söyleyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolunduğunu, bunu söyledikleri takdirde kanlarını ırzlarını ve mallarını korumuş olacaklarını, dolayısıyla hesaplarının artık Allah'a kaldığını[495] buyurmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber, münâfıkların zahirine göre muamelede bulunmuştur. Çok defa bilinen münâfıklar için onları öldürerek cezalandırma, sahâbe tarafından teklif edilmiş olmasına rağmen, Ben, Araplara, Muhammed arkadaşlarını öldürüyor, dedirtmem diyerek o kapıyı açmamıştır.[496]

Hz. Peygamber, en büyük münâfık olarak bilinen Abdullah b. Übey öldüğünde, oğlunun isteği üzerine onu yıkamış, kefenlemiş, defin işlerinde yardımcı

---

491 el-Hucurât 49 / 9.
492 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/178.
493 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/360.
494 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/178.
495 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, İman/33.
496 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Zekât/142.

olmuş ve yaygın kanaate göre onun cenaze namazını kıldırmıştır.[497] Hz. Ömer gibi bazı sahâbeler buna karşı çıktığı bilinmektedir. Hz. Peygamber'in bu güzel muamelesinden dolayı ona tabi olanların bir kısmı, gerçekten gelip Müslüman olmuştur. Hazreç kabilesinden de bin kişi Müslüman olmuştur.[498]

Hz. Peygamber Medine İslâm devletinde münâfıklara bireysel olarak her ne kadar güzel davranmışsa da onların devlet içinde kurumsallaşmasına izin vermemiştir. Bu bağlamda münâfıkların Tebûk savaşı öncesinde Süveylim adında bir Yahûdi'nin evinde toplanıp propaganda yaptıkları haberini alınca o evin yıkılmasını emretmiştir. Bunun yanında mescid çatısı altında bir araya gelip fitne yapmalarına izin vermemiş, Mescid-i Dırâr'ı da yaktırmıştır.[499] Bu iki olaydan, münâfıkların, birlik olup örgütlü işler yapmalarına ve kamu düzenini bozacak davranışlarda bulunmalarına fırsat verilmediğini anlıyoruz.

Sonuç olarak münâfıklara bireysel anlamda hoşgörüyle muâmele edilmiş, eziyetlerine karşı sabır ve tevekkül tavsiye edilmiştir. Fakat onların bu müsâmahayı su-i isti'mal edip İslâm toplumuna zarar verebilecek planlı işlere teşebbüs ettikleri takdirde buna müsâade edilmemiştir. Hatta münâfıklar fitne yapmaya devam ettikleri takdirde, sürgün ve ölümle tehdit edilmişlerdir.[500]

Münâfıkların bazı özellikleri cihâd konusunda anlatılmıştı. Bazı özellikleri münâfıkların özellikleriyle ilgili başlıklarda işlendi. Diğer bazı özellikleri ise infâkla ilgili bölümde anlatılacaktır. Nitekim cihâd, nifâk ve infâk konuları birbiriyle ilişkili olup iç içe girdiğinden, bunları keskin çizgilerle birbirinden ayırmak zordur. Çünkü cihâd ve infâk müminle münâfığın birbirinden ayırt edilmesine aracıdırlar.

---

497 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir/13; Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Sıfatü'l-Münâfikin/3; Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, İmân/8.

498 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/299.

499 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/517.

500 el-Ahzâp 33/61-62.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEVBE SÛRESİNDEKİ MUHTELİF KONULARLA İLGİLİ SEBEB-İ NÜZÛLLER VE HÜKÜMLER

Tevbe sûresinin ana teması cihâd, münâfıklar infâk ve tevbedir. Münâfıklar ise canlarıyla cihâda katılmaktan kaçındıkları gibi, cihâd için mallarıyla infâk etmeye de istekli değillerdi. Tevbe sûresi mala olan düşkünlükleri açısından münâfıkların gerçek yüzlerini ortaya çıkarıp, onları bir açıdan tevbeye davet etmektedir. Diğer açıdan İslâm toplumunu onların tehlikesine karşı uyarıp, onların zaaflarına düşmemeleri için tavsiyelerde bulunmaktadır. İnfâk sûrede çok geniş bir yelpazede ele alındığı için, onu ayrı bir bölümde inceleme uygun olacaktır.

3. 1. İNFÂK

İslamiyet infâk dinidir. Çok sayıda âyet ve hadiste elindekini başkalarıyla paylaşıp, nefsin cimriliğinden sakınma emir ve tavsiye edilmiştir. Çünkü mal mülk de dahil olmak üzere her şeyin asıl sahibi Allah olup, insanın elindeki herşey emanettir. Zenginin malında fakir ve miskinin hakkı olduğu âyet ve hadislerde ifade edilmiştir. İnfâkın kimlere hangi şartlarda yapılacağı, kabulü için infâk eden kişide bulunması gereken şartlarla, alacak kişi ve kurumların hangi şartları taşıması gerektiği âyet ve hadislerde detaylı bir şekilde işlenmiştir. Fıkıh kitaplarında da infâk için müstakil bölümler ayrılmıştır. Tevbe sûresi infâk konusunda zengin bir muhtevaya sahip olduğu için bu başlık detaylı bir şekilde incelenecektir.

3. 1. 1. İnfâkın Manası ve Zekâtla İlişkisi

İnfâk, نَفَقَ يَنْفُقُ نُفُوقاً fiil kökünden türemiş olup ölmek ve yok olmak anlamındadır. Şayet bu fiilin, نَفَقَ يَنْفُقُ نَفَاقا şeklinde mastarı fetha ile olursa ticaretin revaç bulması ve pahalı olması anlamına gelir. Ancak infâk, إِنْفاق, أَنْفَقَ يُنْفِقُ fiilinin mastar hali olup,[501] harcamak, tüketmek, muhtaç olmak gibi anlamlara gelir.[502]

"Terim olarak ise infâk; Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin kendi servetinden harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması,

---

501 İbn Fâris Râzî, *Mekâyîsü'l-lüğa*, 5/454.
502 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/358.

demektir. Bu bakımdan infâk, farz olan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içermektedir. Paylaşmakla ilgili fıkıh kitaplarında geniş bir kavram literatürü oluşmuştur. zekât, sadaka, ihsân, cömertlik, hibe, vakıf, kurban, fıtır, vedia, ariyet, karz, fakir miskin bu literatürün bazı kavramlarıdır. İnfâk bütün bu kavramların üst başlığıdır. Zekât genellikle farz olan infâk için kavramlaşmışken, sadaka ise sonraki dönemde genellikle gönüllü yardım ve bağışlar için kullanılır olmuştur."[503]

Mekkî sûrelerde, kendini arındıranın kurtuluşa ereceği,[504] arınmak için malını verenlerin olduğu[505] "İnananların mallarında isteyenler ve mahrumlar için belli bir hakkın olduğu,[506] Allah'ın rızık olarak verdiklerinden gizli açık infâk edenlerin, sonsuz bir ticaret umdukları,[507] akrabaya, miskine ve yolda kalmışa hakkını vermenin emredildiği,[508] gibi pekçok âyette genel olarak zekât ve infâktan bahsedilmiştir. Fakat zekât henüz farz olmadığı için Mekkî âyetlerdeki zekât infâk ve sadaka kelimeleri, mutlak olarak sözlük anlamlarıyla arınmak, paylaşmak ve gönüllü bağışlar için kullanılmıştır. Zekâta sadaka denmesinin sebebi sahibinin zahiri ve batını yönden îmânını tasdike delil olduğu içindir.[509]

Zekât kelime olarak gelişmek ve ziyade olmak anlamındadır. Çünkü zekât dünyada verilen malın yerinin dolması nedeniyle çoğalması ve ahirette sevabının fazla olması anlamındadır. Ayrıca zekâta, temizlik anlamı da verilmiştir. Mallarından onları temizleyecek sadaka almanın emredildiği[510] âyette bu anlamdadır. Zekât, hicretin 2. senesinde şevval ayında farz olmuştur. Kur'an'da zekât 82 yerde namazla beraber zikredilmiştir.[511] Zekâtın farz oluşu Kitap, Sünnet ve İcmâ' ile sabittir.[512] Medenî sûrelerde ise zekât konusu, "Zekâtı verin"[513] tarzında emir ifade eden

---

503 Mustafa Çağrıcı, "İnfâk", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/22/289.
504 el-A'lâ 87/18.
505 el-Leyl 92/18.
506 ez-Zâriyât 51/ 19, el- Meâric 70 / 24-25.
507 el-Fâtır 35/29.
508 el-İsrâ 17/ 26.
509 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Minhâc şerh-u sahîh-i Müslim* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1969), 7/48.
510 et-Tevbe 9/103.
511 Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfehres*, 331.
512 Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 3/1792.
513 el-Bakara 2 /110, el-Mücâdele 58/13.

siğalarla gelmiştir. Zekât farz kılındıktan sonra yeni kurulmuş olan İslâm devletinin "Allah'tan bir fariza olarak" resmi geliri olmuştur.[514]

3. 1. 2. Tevbe Sûresinin İnfâkla İlgili Âyetleri

Tevbe sûresinde infâkla ilgili çok sayıda âyet mevcuttur. Tevbe sûresinin 60. âyetindeki sadakadan maksadın, farz zekât olduğu icma ile sabittir. Zekât miktarları sünnetle belirlenmiştir. Medine döneminde devlet bütün malların zekatını toplardı. Daha sonra Emeviler döneminde altın ve gümüş gibi diğer ürünlerin zekatının devlet tarafından toplanması terkedildi.[515]

Tevbe sûresinde sadakanın kimlerin hakkı olduğunu zikretmenin yanında infâk etmeyip altın ve gümüşü biriktirmenin kötülüğü ve Ehl-i kitabın rahiplerinin haksızca insanların mallarını alarak yanlış yaptıkları anlatılmıştır. Bu şekilde mala bağlı olmanın sonunun ateş olduğu hatırlatılarak Müslümanların aynı duruma düşmemeleri istenmiştir.

Tevbe sûresinde mal ve canla Allah yolunda cihâda davet edildiği gibi, mallarını ve canlarını infâk ederek Allah'a satmış olanların karşılığının cennet olduğu hatırlatılır. Ayrıca cihâda çıkıp, hazırlık için mallarını infâk edenler veya harcayacak bir şey bulamadığı için hulus-i kalp ile üzülüp gözyaşı döken samimi Müslümanlar örnek olarak verilip, övüldüğü gibi, hiç infâk etmeyen, istemeyerek infâk eden Allah yolunda infâk edenleri alaya alanlar kınanmıştır. Zikretmeye değer hususlardan birisi de, zengin olduklarında Allah için infâk edip, cimrilik yapmayacaklarını iddia eden insanlardan bir kısmının zengin olduktan sonra verdiği sözleri unutmaları ve infâk etmeye yanaşmamaları nedeniyle sonlarının cehennem olduklarının haber verilmesidir.[516]

3. 1. 3. 1. Mallarını ve Canlarını Allah'a Satanlar

Malın mülkün ve herşeyin hakiki sahibi Allah Teâlâ olmasına rağmen, O, Müslümanlara emanet olarak verdiği can ve malı daha yüksek bir bedelle Müslümanlardan geri almak istemektedir. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm, acıklı azaptan kurtaracak ticaret yolunu Müslümanlara göstermektedir. Bu yolun, Allah'a ve

---

514 Muhammed İzzet Derveze, *Sîretü'r-resûl* (Kâhire: Mektebetü'l-İstikame, 1948), 2/343.
515 Derveze, *Sîretü'r-resûl*, 2/344.
516 et-Tevbe 9/75-78.

peygamberine îmândan sonra malıyla ve canıyla Allah yolunda cihâd olduğu ifade edilmiştir. Müslümanların, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihâd etmelerinin karşılığı, günahlarının affedilmesi, Adn Cennetine girmek ve yakın bir fetih olarak açıklanmıştır.[517] Tevbe sûresinde bu konuda iki âyetle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyetleri nakledildiği için söz konusu âyetler incelenecektir.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

"Şüphesiz Allah müminlerin mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın almıştır. O müminler ki Allah yolunda savaşıp, öldürür veya öldürülürler. Bu söz Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da hak olarak verilmiş bir sözdür. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim var ki! Öyleyse yaptığınız alışverişten dolayı müjde sizlere! İşte asıl kurtuluş budur. Bunlar tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rüku' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülüğü nehyedenler ve Allah'ın hudutlarını koruyanlardır. İşte böyle müminleri müjdele!"[518]

Muhammed bin Ka'b el-Kurazî'den (v. 108/726) bu âyetlerle ilgili şöyle bir rivâyet gelmiştir: "Akabe Biatı'nda Abdullah b. Revâha, (v. 8/629) Hz. Peygamber'e "Rabbin ve kendin için dilediğin şartı koş" dedi. Hz. Peygamber: "Rabbim için ona ibadet edip, hiçbir şeyi ona ortak koşmamanızı, kendim içinse kendinizi ve mallarınızı koruduğunuz şeylerden beni de korumanızı şart olarak koşuyorum" dedi. Abdullah b. Revâha, Hz. Peygamber'e: "Şayet bunu yaparsak bize ne vardır? diye sordu. Hz. Peygamber: "Cennet" dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Revâha "Kârlı bir alışveriş! Ne bozarız, ne de bozulmasını isteriz" deyince, bu âyetler nâzil oldu."[519]

Sebeb-i nüzûl olarak zikredilen diyaloğun Akabe Biatı'nda geçmesi mümkün olmakla beraber bu âyetin onun üzerine nâzil olması kesin değildir. Çünkü Akabe Biatı'nda henüz cihâd farz kılınmamıştı. Bu âyet Tebûk gazvesi dönüşü inmiştir. Ayrıca bir sonraki âyette geçen ve bu âyetin devamı olduğu kabul edilen özellikler

---

517 es-Saff 61/10-13.
518 et-Tevbe 9/111-112.
519 Süyûtî, *Lübâb*, 163.

Akabe Biatı'nda henüz ortaya çıkmamıştı.[520] Aynı olayla ilgili Abdullah b. Revâha yerine Ebû Ümame Es'ad b. Zürare'nin adının geçtiği olay maktu olmasına rağmen farklı yollarla rivâyet edilmiştir.[521]

Kurtubî (v. 671/1273) de bu olayın büyük Akabe Biatı'nda gerçekleştiğini ve tarihen sabit olduğunu ifade etmiştir.[522] Ancak İkinci Akabe Biatı'nda geçen olayların bu âyet kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü benzer konuşmalar orada da geçmiştir. Bu durumda daha önce gerçekleşmiş olan Akabe Biatının, Müslümanlara hatırlatılması söz konusu olur.

Câbir b. Abdullah el-Ensârî (v. 78/697) ise; bu âyetin Mescid-i Nebevî'de indiğini, bunu duyan insanların tekbir getirerek sevindiğini, ensârdan bir zatın boynuna ridasını atmışken "Ey Allah'ın resûlü! Bu âyet gerçekten nâzil oldu mu? diye sorup, Hz. Peygamber'in "Evet" demesi üzerine, o kişinin "Ne karlı bir alışveriş! Artık ne vazgeçeriz, ne de vazgeçilmesine izin veririz" dediğini rivâyet etmiştir.[523]

Kurtubî'nin belirttiği gibi Akabe Biatı ve kapsamı tarihen sabittir. Ancak bu âyet Tebûk gazvesi dönüşü indiğine göre İkinci Akabe Biatının bu âyetin sebeb-i nüzûlü olduğunu söylemek zordur. Onun yerine ikinci rivâyet olan Câbir b. Abdullah'ın rivâyeti daha makul görünüyor. Çünkü, Abdullah b. Revâha'nın daha önce Mûte savaşına komutan olarak katılıp şehit olan üç komutandan birisi olduğu tarihen sabittir.[524]

Câbir b. Abdullah'ın rivâyetini tercih etmemizin diğer bir sebebi, bu âyetin Tebûk dönüşü nâzil olmasından dolayı, Tebûk cihâdına katılan müminlere, bu kadar zorlu bir savaşa katılmaları neticesinde müjde olarak inmiş olabileceğini düşünmemizdir. Çünkü münâfıkların sonlarının cehennem ateşi olduğu zikredilmişken, cennet karşılığında canlarını ve mallarını Allah'a satan samimi müminlerin mükafatlarını da zikretmek siyak açısından uygun düşmektedir.[525] Nitekim zikrettiğimiz ifade tarzının bir benzerine Fetih sûresinde rastlanılmaktadır.

---

520 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/538.
521 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/588.
522 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/267.
523 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1886.
524 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/279.
525 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/538.

Rıdvan Biatına katılan müminler "Allah'ın kendilerinden razı olduğu"[526] âyetiyle müjdelenmiştir. Burada da benzer bir durum olduğu söylenebilir.

Bu âyetlerle ilgili nakledilen rivâyetler sebeb-i nüzûl olmayıp âyetlerin hüküm açısından kapsamlarıyla ilgilidir. Fakat âyet grubuyla ilgili bazı hükümler dile getirilmiştir. Buradan efendinin, her ne kadar herşey kendisinin olsa bile kölesiyle alışverişinin caiz olduğu hükmü çıkarılmıştır.[527] Fiilî cihâd Hz. Mûsâ zamanından beri vardır. Çünkü, bunun, Tevrat, İncil ve Kur'an'da verilmiş hak bir söz olduğu, ifade edilmiştir. Söz, vefayı, va'di ve vaidi kapsar. Allah sözünde durup vefalı olanlara mükafatı, sözünü bozan günahkarlara da cezayı verir.[528] Biat hükümleri de buradan çıkarılmıştır.[529]

Allah Teâlâ mükelleflerin mal ve canlarını satın aldığı gibi, çocuklarının mal ve canlarını da satın almıştır. Dolayısıyla çocuklar da musibetlere duçar olabilir. Bu, büyüklere ibret ve anne babasına sabırlı olmaları halinde, büyük sevaba nail olmaları içindir. Tabi buradaki asıl müjde sayılan özellikleri tam taşımaya çalışanlar içindir. Zikredilen hasletleri tam olarak yaşayanlar cenneti kazanırlar. Kendisinde îmânın aslı olup tam yaşamayıp, iyilikle kötülüğü karıştıranlar ise tam emin olamadıkları gibi ümitlerini de tamamen kaybetmemişlerdir. Bunlar korku ile ümit arasında olurlar. Burada nakledilen rivâyetler sebeb-i nüzûl rivâyetleri olmadığı için rivâyetlerle hükümler arasında sarih bir alaka bulunmamaktadır.

3. 1. 3. 2. Harâm Yiyenler ve Mal Biriktirenler

Kur'ân-ı Kerîm'de pekçok âyette Ehl-i kitabın din adamlarının Allah'ın âyetlerini az bir paha karşılığında sattıkları, ahirete karşı dünyayı tercih ettikleri ve bunun sonucunun acıklı azap olacağı zikredilmiştir.[530] Tevbe sûresinde de bu bağlamda bazı âyetler bulunmaktadır. Bu âyetler şöyle zikredilebilir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (34)

526 el-Fetih 48/18.
527 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/588.
528 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/588.
529 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/268.
530 el-Bakara 2/174.

يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ(35)

"Ey îmân edenler! Hahamların ve rahiplerin çoğu, insanların mallarını haksızca yerler ve Allah'ın yolundan alıkoyarlar. Altını ve gümüşü biriktirip Allah yolunda infâk etmeyenleri acıklı bir azab ile müjdele! O gün, cehennem ateşinde bunların üzeri kızdırılır ve bunlarla, onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanır. "İşte bunlar, kendiniz için biriktirdikleriniz! Tadın biriktirmiş olduğunuzu!" denir. "[531]

Zeyd b. Vehb (v. 83/702) bu konuyla alakalı şöyle bir rivâyet nakletmiştir: "Rebeze çölüne uğradığımda Ebû Zer el-Ğıfârî'yle (v. 32/653) karşılaştım. Ona: "Seni buraya getiren şey nedir?" diye sordum. O: "Şam'da bulunurken, bu âyet hakkında Muaviye (v. 60/680) ile ihtilafa düştüm. Muaviye : "Bu âyet Ehl-i kitap hakkında nâzil olmuştur" dedi. Ben ise, "Hayır, bu âyet hem bizim, hem de onlar hakkında nâzil oldu" dedim. Böylece bu hususta onunla tartıştık. Muaviye, Hz. Osman'a (v. 35/656) beni şikâyet eden bir mektup yazdı. Ben de Medine'ye geldim. İnsanlar, sanki daha önce beni hiç görmemişler gibi başıma toplandılar. Ben de bu durumu Hz. Osman'a haber ettim. O da: "Eğer istersen, Medine'nin tenha bir bölgesine çekil ve bize de yakın ol" dedi. İşte beni buraya getiren sebep budur. Şayet bana Habeş'li bir zenci köleyi bile emir tayin etselerdi onu dinler ve ona itaat ederdim" dedi.[532]

Ebû Zer el-Ğıfârî ile Muaviye arasındaki tartışmadan bahseden hadis birçok hadis kitabında sahîh olarak geçmektedir. Fakat müfessirler bu hadisin âyetin sebeb-i nüzûlü olduğunu iddia etmemişlerdir. Âyetin kapsamıyla ilgili olması hasebiyle hadisi zikretmişlerdir.[533] Biz de bazı durumlarda sebeb-i nüzûl tabiri kullanılmasına rağmen, âyetin sebeb-i nüzûlünün zikredilen olay olmayıp, zikredilen olayın âyetin kapsamında olduğunu ifade eden bir örnek olması hasebiyle bu örneği verdik.

---

531 et-Tevbe 9/34-35.
532 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir/9, Zekât/4.
533 Müzeynî, *el-Muharrir*, 588.

Ayette geçen ahbar kavramı Yahûdî bilginleri, rahban veya ruhbân ise Hristiyan bilginleri için kullanılmaktadır.[534] Bu âyet grubu yukarıda Tebûk gazvesine psikolojik hazırlık kısmında geçtiği gibi Müslümanları cihâda motive etmek için zikredilmiştir. İlim adamlarının bile harâm mal yediği ve harâm mal biriktirdiği bir toplumun çürümüşlüğü hatırlatılarak Ehl-i kitaba karşı cihâdın gerekçesi zikredilmektedir. Burada insanların mallarını haksız yollarla yemek, sonra Allah'ın yoluna engel olup, bu malları biriktirerek cimrilik yapan ahbar ve rahipler kınanmış ve bu amellerin cezasının biriktirilen altın ve gümüşle her taraflarının cehennemde dağlanma olduğu ifade edilmiştir.

Ebû Zer, zarurî ihtiyaçlar dışında mal biriktirilemez görüşünü söz konusu âyetle delillendirirken, Muaviye ise, âyetin kapsamının Ehl-i kitap olduğunu iddia ederek Müslümanların zekâtını verdikten sonra helâl olmak şartıyla altın ve gümüş biriktirebileceğini söylemiştir. Ancak Ebû Zer âyetin umum ifâde ettiğini dolayısıyla Müslümanları kapsadığını söylemiştir. Âyette rahip ve ahbar tabiri geçmesi yanıltıcı olabilir. Ancak mal biriktirip zekâtını vermeyen herkes kenz yapmış sayılır. Harâm yollarla mal biriktirenlerin zaten verecek cevabı olmaz.

İlk dönemden itibaren Müslümanlar için ne kadar malın kenz (biriktirme) sayılıp, ateşte yanmaya sebep olacağı tartışılmıştır. Bu konuda genel görüş zekâtı verilen malın çok bile olsa kenz sayılmayacağıdır.[535] Nitekim Abdullah b. Ömer'den nakledilen bir sözde "Zekâtını verip onunla Allah yolunda itaat ettikten sonra Uhud Dağı kadar altını olsa bile bunu önemsemeyeceğini" söylemiştir.[536] Ancak nâfîle olan sadakanın sınırı yoktur. Çünkü Hz. Peygamber ve dört halife zamanında, zengin sahabîler zekâtlarını verdikten sonra kınanmamışlardır. Hz. Peygamber'in mal biriktirmenin sakıncaları hakkındaki hadisleri terğib veya terhib bağlamında nâfîleler için geçerli olur. İslam tarihinde zengin olmalarına rağmen, zühd hayatı yaşayan çok sayıda sahâbe, âlim ve zahid mevcuttur. Bunların övülmesi evla olanı yapmış olmalarındandır. Bu şekilde zühd hayatı yaşayan insanların var olması, zekâtını veren zengin Müslümanların var olmasına engel değildir.

---

534 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/216.
535 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Zekât/4.
536 İbn Mâce, *Sünen-i ibni Mâce*, Zekât/5.

Zekât mallarından belli oranlarda zekat verilmesi emrinin olması da iddiamızı doğrular mahiyettedir. Şayet mal biriktirmek tamamıyla harâm olsaydı zekât miktarı olmazdı. Malın tamamının verilmesi gerekir, denirdi. Hâlbuki öyle bir emir bilinmemektedir. Ancak, zorunlu durumlarda malın belirlenen miktardan daha fazlasının harcanması gerekebilir. Örneğin; açlıktan ölme durumu olan birisinin ihtiyacını gidermek her Müslümana farzdır. Ölen birisinin kendisinin veya varislerinin cenaze ve kefenlenecek kadar malının olmaması durumunda farz-ı kifâye olarak bu görev bütün Müslümanlara düşer.[537]

Söz konusu âyetlerin sebeb-i nüzûlleri zikredilen rivâyet olmadığından ve sadece konuyla ilgisi yönünden âyetin sahabî tarafından tefsîri mahiyetinde rivâyet edildiği için burada ortaya çıkan hükümlerle bağlantısını zikretme gereği görülmemiştir. Ancak Ebû Zer ile Muaviye arasındaki ihtilafta sebeb-i nüzûlde önemli bir ilke olan "Sebebin husûsî olması hükmün umûmî olmasına engel değildir" prensibine bir çağrışım olduğu söylenebilir.

3. 1. 3. 3. Münâfıkların Yaptıkları İnfâklar

İşlenen hayrın karşılığının olması için îmân şarttır. Münâfık ve kâfirlerin yaptıkları hayırlar ise kabul edilmez. Aslında îmânı olmayan kimsenin Müslümanların hayrına olan cihâd için hayır ve infâk yapması beklenmez. Ancak münâfıklar İslâm toplumu içinde Müslüman göründükleri için zoraki olarak kendilerini infâk yapmak zorunda hissediyor olabilirler. Allah Teâlâ aşağıdaki âyetlerde onların içten gelmeyen zoraki infâklarını konu edinmektedir.

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ(53) وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ(54) فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ (55)

"De ki: İster gönüllü ister gönülsüz olarak infâk edin. Nasılsa sizden asla kabul edilmeyecektir. Şüphesiz siz fâsık bir kavim oldunuz. Onların infâklarının kabul olmamasının nedeni, Allah'ı ve peygamberini inkâr etmeleri, namaza ancak tembelce gelmeleri ve isteksiz infâk yapmalarıdır. Onların malları ve evlatları seni

---

537 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/301.

imrendirmesin. Şüphesiz Allah onlara, o mallar ve evlatlarla dünya hayatında azap etmeyi ve onların canlarını kâfir olarak vermelerini murat ediyor. ''[538]

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre; Cedd b. Kays: "Kadınları gördüğümde sabredemeyip, fitneye düşerim. Lakin malımla sana yardım ederim" dedi. Bunun üzerine, onun hakkında, ister gönüllü ister gönülsüz harcayın, âyeti nâzil oldu.[539]

Bu âyet grubuyla ilgili ahkâm tefsîrlerinde bir değerlendirme yapılmamıştır. Ancak genel bazı açıklamalar yapılmıştır. İnfâkın kabul edilmesi için ilk olarak îmânın var olması ve itikâdî ve amelî olarak nifâktan arınmak şarttır. Çünkü münâfıkların yaptıkları infâkın kabul edilmeme nedeninin Allah'ı ve peygamberini inkar etmeleri olduğu söylenmiştir. İnfâkın kabul edilmesi için diğer bir şart ise, ihlas ile isteyerek yapılmasıdır. Çünkü münâfıkların istemeyerek verdikleri hatırlatılmıştır. Başka yerlerde de münâfıklardan bahsedilirken, insanlara gösteriş yapmak için infâk ettiklerinden bahsedilmiş, müminler ise kalben hoşnut oldukları halde Allah rızası için infâkta bulundukları için övülmüştür[540]

Kâfir ve münâfıkların yaptıkları iyilikler şartları tam olarak yerine getirilmeden yapıldığı için ahirette cennete gitmeleri için yeterli olmaz. Ancak dünyadayken onun karşılığını görürler. Ayrıca iyilik yapan kâfirlerin azaplarının bu iyilikleri yapmayanlara göre daha hafif olacağı da ifade edilmiştir.[541] Nitekim bu konu Hz. Enes'ten rivâyet edilen bir hadisi şerifte şöyle izah edilmiştir: "Şüphesiz Allah mümin bir kimsenin dünyadayken yaptığı bir iyiliğini zayi etmez. Ahirette de onun karşılığını verir. Kâfir kimseye gelince, Allah rızası olmadan yaptığı iyiliklerinden dolayı dünyada yedirilir. Ahirete varınca ise karşılığını alacağı bir iyiliği olmaz."[542]

Yukarıdaki âyetlerden birisinde münâfıkların namaza tembel gelmeleri nedeniyle ilgili bazı mülahazalar öne sürülmüştür. Fakat namaza tembel gelmek tek başına küfür ve nifâk gerekçesi değildir. Ancak Allah Teâlâ onların kâfir olduğunu zikrettikten sonra, ek olarak namaza tembel bir şekilde gelmelerini hatırlattığı için,

---

538 et-Tevbe 9/53-55.
539 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/294.
540 el-Bakara 2/264-265.
541 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/70.
542 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Sıfatü'l-Münâfikîn/57.

onların namazın farz olduğuna îmân etmediklerinden, namaza karşı isteksizlik gösterdikleri ve bu nedenle kâfir veya münâfık oldukları anlaşılmaktadır.[543] Böylece hem itikâdî hem de amelî olarak nifâklarını göstermiş olmaktadırlar.

Hükümle sebeb-i nüzûlün arasında bağ bulunmaktadır. Çünkü münâfıklar asıl yapmaları gereken cihâddan ve infâktan kaçınıyorlar. Ancak Müslümanlara güzel görünmek ve onların kınamalarından korunmak için, istemeyerek cüzî bir harcamada bulunuyorlar. Âyetler onların inançsız ve isteksiz yaptıkları infâkın kabul olmayacağını bildirerek nâzil olmuştur.

3. 1. 3. 4. Haklarına Razı Olmayanlar

Münâfıklar her konuda fırsat bulduklarında Hz. Peygamber'in uygulamalarını açık ve gizli eleştirerek fitne çıkarmak için zemin oluşturmaya çalışmışlardır. Konu zekât, ganimet ve sadaka gibi mal ile ilgili olunca seslerini daha da yükseltmişlerdir. Tevbe sûresinde de bu durumu anlatan âyetler bulunmaktadır. Ayrıca bu âyetlerle ilgili kaynaklarda nüzûl sebebleri zikredilmektedir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ(58) وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ (59)

"Onlardan sadakalar konusunda sana dil uzatanlar vardır. Onlara verildiğinde razı olurlar, verilmediğinde anında öfkelenirler. Şayet onlar Allah ve resûlünün kendilerine verdiklerine razı olup, Allah bize yeter. Allah ve resûlü bize lütfundan verecektir. Şüphesiz bizler Allah'a rağbet edenleriz, deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı olurdu."[544]

Ebû Saîd el-Hudrî'den (v. 74/693-94) gelen bir rivâyette şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber bir ganimeti dağıtırken, ona Zü'1-Huvaysıra adında birisi gelerek; "Adaletli ol" dedi. Hz. Peygamber ona: "Yazık sana, şayet ben adaletli değilsem kim adaletli olabilir ki?" buyurdu. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme indi.[545] Hz. Peygamber'in "Soyundan öyleleri çıkacak ki, sizler onların namazları yanında kendi

---

543 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/70.
544 et-Tevbe 9/58-59.
545 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Zekât/142; Süyûtî, *Lübâb*, 154.

namazlarınızı hakir göreceksiniz. Oruçlarının yanında oruçlarınızı hakir göreceksiniz. Bunlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklardır" dediği kişi bu rivâyette adı geçen Zü'l-Huvaysıradır.[546]

Abdullah bin Mes'ûd'dan (v. 32/652-53) da bu âyetle ilgili şöyle bir rivâyet gelmiştir: "Hz. Peygamber Huneyn'de ganimetleri dağıtırken bir adamın "Bu taksimle Allah'ın rızası gözetilmemiştir" dediğini duydu. İbn Mes'ûd gelip Hz. Peygamber'e haber verince; Hz. Peygamber "Allah Musa'ya rahmet eylesin; ona bundan daha fazla eziyet edilmişti. Fakat o, sabretmişti" dedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu."[547] Diğer bir rivâyete göre söz konusu olay hicretin 9. senesi Yemen'den gelen bir miktar altının dağıtımı vesilesiyle olmuştur. Benzer olayların tekrar etme ihtimali de vardır.[548]

Bütün rivâyetlerin ortak noktası, eleştiri yapanların münâfıklardan oldukları, ayrıca bu eleştirilerin mal veya ganimet dağıtımı nedeniyle yapıldığıdır.[549]

Âyette geçen lemz, insanları yüzüne karşı eleştirip küçük düşürmeye çalışmak, hemz ise, insanları ğıyabında kınayarak küçük düşürmek için gayret etmek anlamındadır. Hümeze sûresinde söz konusu anlamlara işaret vardır.[550] Âyette sadaka kavramı geçmektedir. Sadaka fiilin söz ve itikâdı doğrulayacak şekilde meydana gelmesidir. Hz. Peygamber'in sadakayı verdiği kişiler müellefe-i kulûbdan idiler.[551]

Bu âyetler ahkâm âyetleri arasında zikredilmemiştir.[552] Ancak burada ahlakî olarak önemli ipuçları vardır. Münâfıklar sebebi nüzûl rivâyetlerinde geçtiği üzere hak etmedikleri zekâtın ve ganimetin kendilerine verilmesini veya kendi istekleri doğrultusunda dağıtılmasını istemektedirler. Ancak bu istekleri yerine getirilmeyince Hz. Peygamber'i bile eleştirebilmektedirler. Hâlbuki Hz. Peygamber şer'î bir fariza olan zekâtı heva ve hevesine göre dağıtmaz. Sonraki âyette de açıklandığı gibi zekâtın verileceği yerler Allah tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in taksimi Allah'ın taksimidir. Bu taksime rıza göstermeyip Hz.

---

546 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Menâkıb/25.
547 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Enbiyâ, 28/3.
548 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/292.
549 İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-tefsîr*, 3/47.
550 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/300.
551 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/521.
552 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/521.

Peygamber'i eleştirmek münâfıklık alametidir. Nitekim Allah ve resûlü bir konuda hüküm verdiği zaman mümine muhayyerlik kalmayıp, müminin razı olarak, Allah bize yeter[553] demesi gerekir. Şunu da ifade etmek gerekir: Zekâtı toplamak devletin görevi olup belli kurallara bağlı olduğu gibi, onu dağıtmak da yine devletin kurallar çerçevesinde kurumlarıyla yapacağı bir görevdir.

Sebeb-i nüzûl ile ortaya çıkan ahlakî ilkeler arasında bağ olduğu söylenebilir. Sebeb-i nüzûlde ifade edildiği üzere bazı kimseler zekâtın ve ganimetin kendilerine verilmesini istemektedir. Ancak kendilerine zekât verilmeyince eleştirilere başlamaktadırlar. Âyet de bu davranışlarının yanlış olduğunu ve haklarına razı olmaları gerektiğini açıklamaktadır. Çünkü ganimet ve zekâtın taksimi Allah tarafından belirlenmiştir.

3. 1. 3. 5. Zekât Verilecek Kimseler

Zekât زكوة kelimesi nemalanmak, artmak, taharet ve temizlik anlamlarına gelir.[554] Sadaka صدقة ise kuvvet, sağlamlık ve sertlik anlamlarına gelir.[555] Sadaka, farz ve nâfile infâk için kullanılmaktadır. Ancak sadaka kelimesi Kur'ân ve hadiste mutlak olarak kullanıldığında zekât kastedilir.[556] Zekât kelimesinin ise zekât farz kılındıktan sonra farz olan infâk için belirlilik kazandığını söylemek mümkündür.

Zekât, Kur'ân-ı Kerîm'de otuz iki yerde mastar olarak kullanılmıştır. Yirmi yedi yerde ise fiil siğasında kullanılmıştır.[557] Fiil olarak kullanılan yerlerde, temizlenme, artma, övme gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu âyette olduğu gibi bazı yerlerde sadaka farz olan zekât için kullanılmıştır. Bazılarında ise nâfile infâk için kullanılmıştır.[558]

İslâm'ın beş şartından biri zekâttır. İslâm dini zekât aracılığıyla toplumda zenginlerle fakirler arasında denge kurmayı hedeflemiştir. Zenginin daha zengin olmaması, malın sadece zenginler arasında dolaşmaması ve fakirin de daha fazla fakirleşmemesi için zekât önemli bir müessesedir. Fakat zekât almayı hak etmeyen

---

553 el-Ahzâp 33/36.
554 İbn Fâris Râzî, *Mekâyîsü'l-lüğa*, 3/17.
555 İbn Fâris Râzî, *Mekâyîsü'l-lüğa*, 3/339.
556 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/522.
557 Abdülbâkî, *el-Mü'cemü'l-müfehres*, 331.
558 el-Bakara 2/ 271.

bazı insanlar zekâttan pay alınca bu müessese hedefine ulaşmaz. Bu nedenle Tevbe sûresinde bazı âyetler bu müesseseden hak alacağı kimseleri zikretmiştir. Bu vesileyle nüzûl sebepleriyle beraber ilgili âyetler incelenecektir.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ(60)

"Zekâtlar Allah'tan bir fariza olarak fakirler, miskinler, zekât memurları, kalpleri İslâma ısındırılanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve yolda kalmışlar içindir. Allah alim ve hakîmdir."[559]

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü olarak Câbir b. Abdullah'tan şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: "Hz. Peygamber sadakaları dağıtırken bir Bedevî kendisine gelip, ganimetten pay istedi. Hz. Peygamber ondan yüz çevirip ganimetleri dağıtmaya devam edince adam "Koyun çobanlarına mı veriyorsun? Vallahi adaletli olmadın" dedi. Resûlullâh da: "Yazıklar olsun sana! Ben adaletli olmadığım takdirde kim adaletli olur?" buyurdu. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyi indirdi.[560] Bu rivâyet sahîh kabul edilmiştir.[561]

Bu âyet her ne kadar ganimet taksimindeki hoşnutsuzluk nedeniyle inmişse de müfessirler bu âyeti zekâtın verileceği kesimleri açıklamak için kullanmışlardır. Bu âyette farz olan zekâtın kimlere verileceği açıklanmıştır. Bunlar sekiz sınıf olup şöyle sıralanmıştır:

Zekâtın verileceği ilk iki grup fakirler ve miskinler olarak belirtilmiştir. Fakirin istemeyip iffetli davranan, miskinin ise isteyen, fakirin yatalak muhtaç, miskinin ise sağlam olup muhtaç olan, fakirin bazı ihtiyaçlarını karşılayabilen, miskinin ise hiçbir ihtiyacını karşılayamayan kimse olduğuna dair görüşler olmakla beraber, ikisinin de bir sınıf olduğunu iddia eden görüşler de vardır.[562] Fakir ile miskinden hangisinin daha muhtaç olduğu tartışmalara neden olmuştur. Fakat bu tartışmalar kelimelerin lafızlarının delaletiyle ilgili bir tefekkür durumudur. Sonuç olarak ikisi de muhtaç olup zekât ve sadakadan pay sahibidirler.

---

559 et-Tevbe 9/60.
560 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1817.
561 Nâdî, *el-Makbûl*, 373.
562 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/322.

Âyette âmil olarak ifade edilen zekât memurları toplanan zekâttan pay alan diğer bir gruptur. Zekât toplama görevlilerinin ihtiyaçlarının karşılanması için onlara da zekâttan bir pay ayrılmıştır. Bu grubun olması zekât toplama görevinin devletin görevi olduğu anlamına gelmektedir. Fakat devlet görünen mallardan, hayvan ve tarım ürünlerinin zekâtını toplar. Altın ve gümüş gibi kişinin kendisinde saklı olup devlet tarafından görünmeyen malların zekâtı için farklı durumlar söz konusudur.[563]

Müellefe-i kulûb, kalpleri İslâma ısındırılacak kimselerdir. Bunlar da zekâttan pay almışlardır. Bunlar temelde üç kısma ayrılıp; İslâm'a yeni girip İslâm'ın benliklerine tam yerleşmediği kişiler, İslâm'a girmediği halde İslâm'a meyli olanlar veya toplumda etkinliği olup, eziyetlerinin son bulması veya kavimlerinden Müslüman olanları engellememeleri için gönülleri hoş tutulanlardır. Hz. Ömer'in (v. 23/644) müellefe-i kulûba zekâtı vermeyi kestiği meşhurdur. Ancak İmâm Mâlik gibi bazı imamların müellefe-i kulûbün hissesinin devam ettiğine dair görüşleri mevcuttur. Bize göre İslâm devletinin yöneticileri siyaseten ihtiyaç duyarlarsa müellefe-i kulûba zekât verebilir. Ancak İslam devleti güçlü ise müellefe-i kulûba zekât verilmeyebilir.[564]

Köleler, hürriyetlerine kavuşmak için efendileriyle belli bir meblağ karşılığında antlaşma yapan mükâteb kölelerdir.[565] Helâl yoldan borçlanıp ödeyemeyen borçluların da zekâtta payı vardır. Çünkü bunlar da bir anlamda fakir duruma düşmüşlerdir. Ancak harâm işlere bulaşmak, kumar oynamak ve israf etmekten dolayı borçlananlara zekâttan pay verilmez.[566]

Allah yolunda cihâda katılmak isteyip gücü yetmeyenlere devlet zekât malından vererek onların da cihâda katılmasını sağlar. Çünkü ilk dönemde cihâda katılanlar kendi imkânlarıyla katılıyorlardı. Ancak günümüzde askeri kurumların ihtiyaçları devlet tarafından karşılanıp cihâda hazır halde bekledikleri için, olağanüstü bir durum olmadıkça bu kurumlarda çalışan kişilere bireysel anlamda cihâd için zekâttan pay vermeye gerek yoktur. Matürîdî bütün hayır yollarının Allah

563 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/467.
564 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 525.
565 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/326.
566 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/443.

yoluna dâhil olduğunu ifade etmiştir.[567] Bu bağlamda hac yolculuğuna çıkıp zor durumda kalan kişiye verilecek zekât da fisebilillah sayılır.[568] Yolda kalmışlar, yolculuk esnasında malını kaybetmiş veya yetirememiş kişilere maksatlarına ulaştıracak kadar zekât mallarından bir pay verilir.

Bu âyetle önceki iki âyetin nüzûl sebebi aynı olup, âyetler münâfıkların sadakaların verileceği yerlerle ilgili yaptıkları eleştiriler üzerine nâzil olmuşlardır. Âyet söz konusu yetkinin Hz. Peygamber'de olmadığını, bilakis Allah Teâlâ'nın bu konuda tek yetkili merci olduğunu detaylıca açıklamıştır. Dolayısıyla sadaka ve zekâttan pay isteyenler şayet bu gruplardan birisine dâhil iseler zekât alabilirler. Şayet bu sekiz sınıftan birine dâhil değil iseler, zekâtı alamazlar. Dolayısıyla sebeb-i nüzûl ve hükümler arasında bağ olduğu açıktır. Daha önce geçtiği üzere tatavvu veya nâfîle sadaka ve infâkta sınırlama söz konusu değildir. Dileyen dilediğine dilediği miktarda verebilir.

3. 1. 3. 6. Bedevîlerin İnfâkları

Medine İslâm Devleti'ne bağlı gruplardan birisi de bedevîler olduğu için Tevbe sûresinin üzerinde durduğu gruplardan biri de onlar olmuştur. Bedevîlerin de kendilerine özgü bazı özellikleri bulunmaktadır. Daha önce cihâd konusunda onların da Hz. Peygamber'den izin istedikleri zikredilmişti. Burada ise onların yaptıkları infâkın gayesinden bahseden bazı âyetlerden bahsedilecektir.

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (97) وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (98) وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (99)

"Bedevîler, küfür ve nifâkta ve Allah'ın peygamberine indirdiği hudutları bilmemeye daha yatkındırlar. Allah bilen ve hikmet sahibi olandır. Bedevîlerden infâk ettiği şeyleri sıkıntı sayıp, size bela gelmesini bekleyenler vardır. Belalar onların başına gelsin. Allah işiten ve bilendir. Bedevîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp, infâk ettiklerini Allah katında yakınlığa ve peygamberin duasına vesile

---

567 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/410.
568 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/327.

sayanlar da vardır. Haberiniz olsun ki bu onlar için yakınlıktır. Allah onları rahmetine dahil edecektir. Şüphesiz Allah ğafûr ve rahimdir."[569]

Bu âyet grubuyla ilgili şu rivâyetler nakledilmiştir: İbn Zeyd'den şöyle nakledilmiştir: "İlk âyette zikredilenler Bedevîlerin münâfıklarıdır. Bunlar, kendilerine karşı savaş açılacağı korkusuyla, gösteriş için mallarını harcıyorlardı. Bu itibarla harcadıklarının kendileri için, zarardan başka bir şey olmadığına inanıyorlardı."[570] Mücâhid, Bedevîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp, infâk edenlerin olduğunu ifade eden âyetinin, kendilerini taşıman için bir şey bulamadıkların âyetinin de sebeb-i nüzûlu olan Benî Mukarrin hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Abdurrahman b. Ma'kil el-Müzenî de "Biz Benî Mukarrin'den on kardeştik. Bu âyet hakkımızda nâzil oldu" demiştir."[571]

Bedevîler infâk ederken farklı amaçlar gütmekteydi. Bazılarının inançları zayıf olduğu için infâk yaparken zorlandıkları gibi, infâkları da dünyalık gailelerle yapmaktaydı. Bunlar cahil oldukları gibi her an Müslümanların başlarına bir musibetin gelmesini böylece harcamalardan kurtulmayı istiyorlardı.

A'rab tabiri, çölde kalıp Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i dinlemekten uzak kalıp dolayısıyla İslâm ahkâmını da bilmeyen Bedevîlerin bir kısmı için kullanılmıştır. Ayrıca nifâk ve küfür tabirleri de belli bir grup için olup bedevîlerin tamamı için geçerli değildir.[572] Sonraki âyette geçtiği üzere Allah'a ve ahiret gününe îmânı sağlam olup, yaptıkları infâkları Allah'a yakınlık ve Hz. Peygamber'in duasına vesile olmak için yapanlar da vardır. Bunlar ötekilerden hem niyet hem de amel açısından farklı oldukları gibi, Allah'ın rahmetini ve yakınlığını kazanmaya da layıktırlar.

Bedevî A'rablar tabirinin genel anlamıyla Arab kelimesiyle karıştırılmaması gerekir. A'rab'lardan kınananlar bedevîlerden bazı kötü özellikleri taşıyan bir gruptur. Burada da tüm Bedevîler değildir. İyi özellikleri taşıyanlar istisna edilmiştir. Bu her toplumda ilim ve medeniyetten uzak kalıp cahil kalan kesimler için

---

569 et-Tevbe 9/97-99.
570 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/431.
571 Süyûtî, *Lübâb*, 160.
572 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/353.

kullanılabilecek bir tabirdir. Dolayısıyla burada Arab ırkının tamamını kötüleyen bir anlam çıkarmak doğru değildir.[573]

Bu grup âyetle ilgili bazı rivâyetler bulunmasına rağmen, ahkâmla ilgili bir durum bulunmamaktadır.[574] Ancak bu âyetler, sebeb-i nüzûlü olup, ahkâm içermeyen âyetlere örnek babında zikredilmiştir.

3. 1. 3. 7. Müminlerin İnfaklarıyla Alay Edenler

Önceki âyetlerde farz olan infâkın zekât olduğu bunun dışında yapılan infâkın ise nâfîle olduğu anlatılmıştı. Müslümanlar Tebûk gazvesi için nâfîle olarak infâka davet edilince farklı miktarlarda infâkta bulundular. Yapılacak infâk nâfîle olduğu için bir sınır tayin edilmediğinden, herkes durumuna göre infâk miktarında serbestti. münâfıklar genel olarak hiç infâk etmiyorlardı. Onlardan bazıları ise istemeyerek de olsa az miktarda infâkta bulunuyorlardı. Buna rağmen, Müslümanların güçleri oranında samimiyetle yaptıkları infâkla alay ediyorlardı. Şimdi de bu konuyla ilgili âyetleri ve nüzûl sebeplerini inceleyelim.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (79)

"Allah, sadakalar hususunda gönüllü infâk edenlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayan müminleri çekiştirip onlarla alay edenleri, maskaraya çevirip onlarla alay etmiştir. Onlar için acıklı azap vardır."[575]

Ebû Mes'ûd (v. 42/662) bu âyetle ilgili şöyle bir rivâyet nakletmiştir: Biz getirilen sadakaları taşıyorduk. Ebû Ukayl yarım sa' (yaklaşık 1.5 kg) hurma getirdi. Başka birisi daha fazlası hurma getirdi. Abdurrahman b. Avf ise 4000 dirhem getirip, bu malımın yarısı diyerek hepsini infâk etti. Bunun üzerine münâfıklar: "Allah bunun sadakasına muhtaç değildir. Abdurrahman b. Avf ise ancak riya için infâk etmiştir" dediler. Bu âyet bu sebeple indi.[576]

İnfâk yapanlarla alay edenler hakkında inen âyet hakkında, sahîh sebeb-i nüzûl rivâyeti olmasına rağmen ahkâm tefsîrlerinde hüküm kapsamında

---

573 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/521.
574 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/353.
575 et-Tevbe 9/79.
576 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 10/2; Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Zekât/72.

değerlendirilmemiştir.[577] Ancak yapılan hayır işteki niyetin ve imkânın göz önünde bulundurulması açısından önemlidir. Bu ve benzeri bazı olaylar Tebûk gazvesine çıkmadan önce cereyan etmiştir. Ancak âyet daha sonra nâzil olmuştur. Yani daha önce gerçekleşmiş bir olayın değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu, münâfıkların yanlışlarını göstermek ve Müslümanların ders almasını sağlamak içindir.[578]

Âyette geçen mütataviûn الْمُطَّوِّعِينَ vacip olmayan hayır işini gönüllü olarak yapanlar demektir.[579] İnfâka çağrı yapılınca bazı Müslümanlar malının tamamını, bazıları yarısını, bazıları ise gücünü zorlayarak benim de katkım olsun diyerek bir sa‘ hurma gibi az bir şeyi infâk etti. Fakat Münâfıklar her zamanki gibi iki yönden de kendilerini haklı çıkarmaya çalıştılar.[580] Hâlbuki asıl niyetleri bilen Allah olduğuna göre herkese niyetine göre muamelede bulunacaktır. Aslında münâfıklar riyâ kastıyla infâk yaptıkları için herkesi kendileri gibi zannetmektedirler. Ayrıca yapılacak nâfile infâkın asgari veya azami sınırı olmadığına göre münâfıkların yaptığı değerlendirme bu açıdan da yanlıştır. Yapılan hayırla alay etmek münâfıkların özelliğidir. Çünkü herkes gücü oranında yapabileceğinden mes'ûldür.

Sebeb-i nüzûl ile ortaya çıkan hüküm arasında burada da bağ olduğunu görüyoruz. Münâfıklar infâk edenin niyeti ve gücünü göz önünde bulundurmadan alay etmektedirler. Hâlbuki âyet onların bu düşünce ve davranışlarının Allah'ın azabına neden olduğunu ifade ederek inmiştir.

3. 1. 3. 8. İnfâkla İlgili Verdikleri Sözleri Tutmayanlar

Ruhen kendisini tam eğitememiş, davranışlarını düzeltmeye güç yetirebilecek bir îmân seviyesine ulaşamamış kişilerin devamlı yaşadıkları tezatlardan birisi de eline imkân geçtiği takdirde, o imkânı Allah yolunda kullanıp Allah'a iyi bir kulluk yapacağına söz vermesi, sonra o imkânı yakalayınca verdiği sözü unutmasıdır. Aslında imkâna kavuşunca bu imkânları hayır işlerinde kullanmayı istemek ve diğer insanlara yardımcı olma isteğinde bulunmak dinen kınanan bir tutum değildir. Tam tersine Hz. Peygamber'in hadisi şeriflerinde, amellerin niyetlere bağlı olduğu,[581] ve

---

577 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/556.
578 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/505.
579 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/215.
580 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/534.
581 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Bedü'l-Vahy, 1.

bir iyiliği içinden geçirip, buna gücü yetmediği için yapamayan kimsenin bundan dolayı sevap kazanacağı[582] haber verilmiştir. Fakat bu âyetlerde zikredildiği üzere, bazı münâfıkların yaptığı gibi, sadece kendi menfaati söz konusu olduğunda Allah'a yönelen, üstelik umduğunu elde ederse bunu Allah yolunda harcayacağına dair Allah'a söz verip, kendilerine ilâhî bir nimet verildiğinde ise çabucak cimriliğini belli ederek yüz çeviren kişiler sorumluluk bilincini ve kendilerine olan saygıyı kaybederler; onların ne Allah Teâlâ'ya ne kendilerine ne de diğer insanlara karşı verdikleri söze güvenilebilir.[583] Buna bir örnek bağlamında nifâk zihniyetini yansıtan bazı âyetleri ele alacağız.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ (75) فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ(76) فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ(77) أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ(78)

"Onların içinde şayet Allah bize lütfundan verirse kesinlikle bolca sadaka verip, Allah'ın salih kullarından oluruz, diye söz verenler vardır. Fakat Allah onlara lütfundan verince onda cimrilik yaparak arkalarını dönüp gittiler. Allah'a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söylemelerinden dolayı Allah, onunla karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine nifâk yerleştirmiştir. Onlar, Allah'ın onların sırlarını ve fısıldaştıklarını bildiğini ve Allah'ın ğaybleri en iyi bilen olduğunu bilmiyorlar mı?"[584]

Verdikleri sözleri tutmayanlarla ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûlleri şu rivâyetler nakledilmiştir: Ebu Ümâme el-Bâhilî; "Sa'lebe b. Hâtıb: "Ey Allah'ın resûlü! Allah Teâlâ'nın bana bol maldan, rızık vermesi için dua edin" dedi. Hz. Peygamber: "Ey Sa'lebe, yazık sana. Şükrünü yerine getireceğin az mal şükrünü yerine getiremeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır" dedi. Sa'lebe: "Vallahi şayet bana mal verilse her hak sahibine hakkını veririm" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onun için dua etti. Sa'lebe de koyun aldı. Koyunlar öyle bir fazlalaştı ki, Medineye sığmaz oldu.

---

582 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, İmân, 203.
583 Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/39.
584 et-Tevbe 9/75-78.

Sa‘lebe başta namazlara gelip, koyunlarının yanına dönerdi. Sonra koyunlar fazlalaşınca, onları Medine’de otlatmak imkansız hale geldi. O da uzağa gitti. Bunun üzerine Sa‘lebe, sadece Cuma namazlarına gelip, koyunlarının yanına dönmeye başladı. Hayvanlar daha da artınca, Sa‘lebe, cumayı ve cemâati hepten terk etti. Sonra Allah Teâlâ, Peygamberine, “Onların mallarından onları temizleyip arındıracak bir sadaka al.” âyetini indirdi.

Hz. Peygamber, Sâlebe’nin zekâtını almak için iki kişiyi görevlendirip, onlara bir mektup verdi. Görevli iki kişi Sâlebe’ye gelip, Hz. Peygamber’in mektubunu ona okuyunca; Sa‘lebe: “Diğer insanlarınkini aldıktan sonra bana gelin,” dedi. Onlar da öyle yapıp, Sa‘lebe’ye döndüklerinde, Sa‘lebe onlara: “Bu istediğiniz cizyenin kardeşidir” dedi. Onlar da gittiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyetleri indirdi.”[585] İbnü’l-Arabî bu olayın Sa‘lebe için sahîh olduğunu söylemiştir.[586]

Diğer bir görüşe göre, Hz. Ömer’in bir kölesi Sa‘lebe’nin bir arkadaşını öldürmüştü. Sa‘lebe, “Şayet onun diyetini alırsam, ondaki Allah’ın hakkını ödeyeceğim” dedi. Fakat diyet eline geçince bunu yapmadı. Diğer bir görüş ise yine Sa‘lebe nin, Şam’dan gelecek bir malı için nezir yaptığını, fakat malı gelince nezrini yerine getirmediğine dairdir.[587] Benzer bir rivâyette Hatib b. Ebî Belta için anlatılmıştır.[588] Kurtubî, Sa‘lebe hakkında anlatılan olayın sahîh olmadığını bunun bazı münâfıklarla ilgili olduğunu söylemiştir.[589] İbn-i Kesir ise kritik yapmadan ilgili rivâyeti nakletmekle yetinmiştir.[590] Sa‘lebe kıssasıyla ilgili kaleme alınan bir makalede bu kıssayla ilgili rivâyetleri sened ve metin açısından tedkik edilmiş ve rivâyetin hadis tekniği açısından hem sened hem de metin yönünden zayıf ve münker olduğunu söylenmiştir.[591]

Müfessirlerin bir kısmının bu olayı Sa‘lebe ve Hatib b. Ebî Belta ile ilgili olduğunu kabul etmemelerinin sebebi, ikisinin de Bedir savaşına katılmış olmaları ve Hz. Peygamber’in Bedir savaşına katılanlarla ilgili Hz. Ömer’e hitaben “Ne

---

585 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi’l-hatîm*, 6/1848.
586 İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/546.
587 İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/546.
588 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 5/432.
589 Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kurân*, 8/209.
590 İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, 4/183.
591 Kadir Paksoy, “Sa‘lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004), 83.

biliyorsun belki de, Allah Teâlâ onların durumlarına muttali olup dilediğinizi yapın sizi affettim" demiş olmasıdır.[592] Dolayısıyla sebeb-i nüzûlle ilgili anlatılan rivâyetin sıhhati hususunda ihtilaf vardır.

Sonuç olarak sebeb-i nüzûl rivâyetleri ile âyetler karşılaştırıldığında söz konusu olayın tek bir kişi için gerçekleşmediği, fakat münâfıkların geneli için bir davranış tarzı olduğu söylenebilir. Çünkü bahsi geçen âyetler hep cem'i lafızlarla gelmiştir. Ayrıca sebeb-i nüzûlde benzer durumlar farklı kişi ve olaylar için anlatılmıştır.

Verdikleri sözleri tutmayanlarla ilgili hükümlerin özeti şudur: *Şayet bir infâkta bulunur veya bir nezr adarsanız Allah onu bilmektedir.*[593] âyetinde de geçtiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'de başka âyetlerde nezr kavramından bahsedildiği gibi bu âyet grubu da müfessirler tarafından nezr kavramıyla ilgili olarak işlenmiştir.

Nezr, kişinin Allah'a itaatte bulunmak veya ibadet kasdıyla ona yaklaşmak için sadaka veya herhangi bir hayır ameli kendisine vacip kılmasıdır.[594] Bu âyette nezr hükümleri ortaya çıkmıştır. Çünkü ahd, nezr anlamındadır.[595] Nezr yapan kişinin harâm bir şey olmadığı müddetçe nezrinin aynısını yerine getirmesi gerekir. Çünkü âyette *"Nezrlerini yerine getirenler"* övülmüştür. Nezrde yapılacak ibadeti veya hayrı bir şarta bağlamak caizdir. Çünkü, âyette, *şayet Allah fazlından verirse sadaka verileceği*, belirtilmesine rağmen, bu durum kınanmamış, verdiği ahdi yerine getirmemek kınanmıştır. Nezr yapan kişi o an elinde olmayan bir şey için de söz verebilir. Verdiği sözü yerine getirmemek kişinin nifakına neden olabilir. Çünkü, verilen nezri yerine getirmemek günah olarak değerlendirildiği için, bu günah daha büyük bir günah olan nifaka yol açmıştır. Nitekim münâfıklık alametlerinin anlatıldığı ve daha önce zikrettiğimiz meşhur hadiste söz verdiklerinde yerine getirmedikleri, ifadesi kullanılmıştır.

İbn Ebî Hatim de Sa'lebe kıssasını zikrettikten sonra buradaki nifâkın Allah'ı ve resûlünü inkâr etmek veya onlardan şüphe duymak şeklinde olmadığını, sözünü

---

592 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Meğâzî, 9.
593 el-Bakara 2/270.
594 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/580.
595 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/350.

yerine getirmemek ve yalan söylemek şeklinde cereyan ettiğini eklemiştir.[596] Her ne kadar buradaki nifâk, ameli nifâk olarak değerlendirilmişse de aslında her iyilikte îmâna götüren bir yol olduğu gibi, her günahta küfre ve nifâka götüren bir yol vardır.

Sebeb-i nüzûl rivâyetleri ile nâzil olan âyetlerden çıkan hükümler arasında bağ olduğu bu âyet grubunda da görülmektedir. Söz konusu âyetlerle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyetlerindeki ortak nokta –her ne kadar sıhhatleri hususunda ihtilaf olsa da- kişilerin ellerine mal geçtiği takdirde bu malın hakkını vereceklerine ve Allah yolunda harcayacaklarına dair söz vermiş olmalarıdır. Fakat ellerine mal geçip zengin olduklarında verdikleri sözden caymışlardır. Âyet-i kerîmeler sözünde durmamanın nifâk alameti olduğunu hatırlatarak nâzil olmuştur.

3. 2. TEVBE

İslâm dininde kalbî mevzuların başında tevbe gelir. Bu nedenle tevbeyle ilgili çok sayıda âyet ve hadis bulunmaktadır. Bu âyet ve hadislerin yanında çalıştığımız Tevbe sûresi ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü sûrede seferberliğe katılamadığı için samimi bir şekilde pişman olup tevbe eden üç kişinin, alemlerin Rabbi tarafından tevbelerinin kabul edildiğine dair âyetler nâzil olmuştur. Nitekim Tevbe sûresinin önemli konularından birisi tevbe olduğu gibi, sûrenin isminin tevbe olması da kayda değer bir durumdur. Buda hem nüzûl sebebi hemde tevbeyle ilgili hükümler açısından ehemmiyet arzetmektedir..

3. 2. 1. Tevbeleri Kabul Edilenler

Tevbe sûresinde samimi olmayan münâfıklar ve işledikleri hatalara asılsız mazeret üretenlerin yanında, zikredilmeye değer diğer bir konu, umûmî cihâda katılmadığı için, samimiyetle pişman olup, tevbe ederek tevbeleri kabul edilen Müslümanların varlığıdır. Nitekim herkesin işlediği günaha karşı tutumu farklı olmuştur. Samimi olanlardan bazıları Ka'b b. Mâlik gibi, Hz. Peygamber'e suçunu açıkça itiraf ederek, uzun bir süre affedilmeyi beklemiştir. Bazıları ise kendilerini affettirmek için, kendilerini Mescid-i Nebevî'nin sütunlarına bağlayarak yemekten içmekten kesilmişlerdir.

---

[596] İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1849.

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ (117) وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (118) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (119)

"Şüphesiz Allah, peygamberi ve zorluk anında ona tabi olan ensâr ve muhâcirleri affetti. Onlardan bir kısmının neredeyse kalbi kaymak üzereyken yine de Allah onların tevbesini kabul etti. Şüphesiz Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir.

Allah geri bırakılan üç kişinin tevbesini de kabul etmiştir. Öyle ki yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, nefisleri kendilerini iyice sıkmış ve nihâyet Allah'tan başka sığınaklarının olmadığını iyice anlamışlardı. Nitekim tevbe ettikleri için Allah tevbelerini kabul etti. Şüphesiz Allah tevbeleri çokça kabul eden ve merhametli olandır. Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve sadıklarla beraber olun."[597]

Bu âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili hadis kaynaklarının çoğunda geniş bir şekilde nakledilen rivâyetleri Ka'b b. Mâlik'in anlatımıyla şöyle özetlemek mümkündür: Ka'b b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Mürare b. Rebi' rehavetten dolayı Tebûk savaşına katılmamışlardır. Tebûk savaşından dönüşte Hz. Peygamber mescitte oturup savaşa katılmayanların mazeretlerini dinleyince seksen küsür münâfık yalan mazeretler beyan ederek Hz. Peygamber'den özür dilediler. Bu üç kişi ise mazeretlerinin olmadığını ve mazeretsiz olarak savaşa katılmadıklarını beyan etmişlerdir.

Hz. Peygamber, her zaman olduğu gibi münâfıkların zahirlerine göre muamelede bulunup, onları kınamamıştır. Fakat doğru söyleyen üç kişinin durumlarıyla ilgili vahiy gelmesini beklemiştir. Bu nedenle bu kişiler hakkında durumları geri bırakılanlar anlamında خُلِّفُوا tabiri kullanılmıştır. Bu süreçte Hz. Peygamber, Müslümanların onlarla konuşmasını yasaklamıştır. Hatta kimsenin

---

597 et-Tevbe 9/117-119.

onlara selam vermesine ve selamlarını almasına dahi izin verilmemiştir. Daha sonra eşleriyle konuşmaları da yasaklanmıştır. Bu süre elli gün sürmüştür.

Ka‘b b. Mâlik’e Gassan Kralından mektup gönderilmiştir. Söz konusu mektupta Kral, Ka‘b b. Mâlik’e yardım edip, zor durumdan kurtarmayı teklif etmiş. Ancak Ka‘b b. Malik, bu teklifi reddetmiştir. Ellinci günün sabah namazında, Hz. Peygamber, insanlara onlarla ilgili âyet indiğini ve affedildiklerini anlatmıştır. Bunun üzerine insanlar gelip onlara müjde verdiler. Ka‘b b. Malik, Hz. Peygamber’in yanına gidip bunun Allah katından bir müjde olup olmadığını sormuştur. Hz. Peygamber, Allah katından olduğunu söyleyince Ka‘b bütün mal varlığını sadaka olarak vermek istemiştir. Ancak Hz. Peygamber, malının bir kısmını kendisine bırakmasını tavsiye ederek hepsini sadaka olarak vermesine izin vermemiştir.

Allah Teâlâ bütün bunların üzerine: Seferden geri bırakılan üç kişinin tevbesini de kabul edildiğini müjdeleyen[598] ve devamındaki âyetlerini indirdi.[599]

Tevbe kelime olarak rücu‘ yani dönmek anlamındadır. Istılâhî anlamı ise şeriatte zemm edilen birşeyden övülene dönmektir. Hz. Peygamber’in “Tevbe pişman olmaktır”[600] sözünden yola çıkarak tevbenin şartlarından bahsedilmiştir. Bu şartlar Allah’ın emrine muhalefetten dolayı pişmanlık, hatayı hemen terk etmek ve daha önce işlediği günahlara dönmeme azmidir. Tevbenin birinci adımı kalbin ğaflet uykusunun farkına varması ve kulun üzerinde bulunduğu kötü halini görmesidir.[601] Allah için tevbe lafzı kullanıldığında, tevbeye davet etmek, tevbeyi kabul edip onu kolaylaştırmak ve tevbesinin devamını sağlamak anlamlarına gelir.[602] Hz. Peygamber’in tevbesini kabul etmesi, Tebûk savaşında münâfıklara verdiği izin için affedilmesidir.[603]

Tebûk savaşının ismi bu âyette “zorluk saati” şeklinde geçmiştir. Çünkü sefer uzun, düşman güçlü, imkânlar kısıtlı ve mevsim yaz idi. Bu nedenle bazılarının kalplerinin kaymaya yakın olmasına rağmen, Allah onların tevbesini kabul etmiştir.

---

598 et-Tevbe 9/117-119.

599 Buhârî, *el-Câmiü’s-sahîh*, Tefsîr/18; Müslim, *el-Müsnedü’s-sahîh*, Tevbe/53.

600 İbn Mâce, *Sünen-i ibni Mâce*, Zühd/30.

601 Ebü’l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-kuşeyriyye* (Cidde: Dârü’l-Minhac, 2017), 296.

602 İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/595.

603 Ebû Kâsım Kuşeyrî Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik, *Letâifü’l-işârât* (Mısır: el-Heyetü’l-Mısriyyetü’l-Amme, ts.), 2/70.

Tevbe sûresi ismini bu âyetlerde tevbeleri kabul edilenlerden bahsetmesi nedeniyle buradan alınmıştır.

Özel olarak tevbesi kabul edilen üç kişiye gelince, bunlar, Hz. Peygamber'in umûmî cihâd çağrısına güçleri yettiği halde geçerli bir mazeretleri olmamasına rağmen olumlu cevap vermemişlerdir. Böylece Allah'ın ve peygamberin emrine icâbet etmedikleri için günaha girmişlerdir. Söz konusu kişiler öncelikle yaptıkları hatadan pişman olup, Hz. Peygamber'e doğruyu itiraf etmişlerdir. Bu nedenle durumlarının açıklığa kavuşturulması ertelenmiştir.[604] Dolayısıyla tevbenin kabul şartlarından birincisi olan sadık bir şekilde pişmanlık şartını yerine getirmişlerdir. Daha sonra yeryüzü bütün genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiş ve iç alemlerinde yaptıkları hatanın üzüntüsünü iliklerine kadar yaşayıp, tek kurtuluş yolunun, yine Allah'a sığınmak olduğunu anlayarak, sabırla onun kapısında durmaya devam etmişlerdir.

Söz konusu bu üç kişinin samimane davranışları onların münâfıklar gibi değerlendirilmelerine engel olmuş ve münâfıklardan farklı bir muameleye tabi tutulmalarına neden olmuştur. Onların ceza aşamasında gerek Hz. Peygamber'den gerek sahâbeden muhatap bulamayıp destek alamamaları, onların sadece Allah Teâlâ'ya yönelmelerine ve onun azabından rahmetine sığınmalarına vesile olmuştur.[605] Bu şekilde tevbenin şartlarını yerine getirdikleri için tevbeleri kabul edilmiş olup, bizlere de üsve-i hasene olmuşlardır.

Ma'siyet işleyene günahı terk edip tevbe edene kadar küsmenin caiz olduğu buradan çıkarılmıştır.[606] Ayrıca imamın bir kişiyi işlediği günahtan dolayı, çevresinin ve ehlinin küsmesiyle cezalandırması caizdir.[607] Sadıklarla beraber olmak zorunludur. Sadıklar ise, peygamberler, sıddıklar, şehitler ve Allah'ın salih kullarıdır. Burada muhâcir ve ensârla beraber olup, münâfıklardan uzaklaşma emredilmiştir. Doğru sözlü olmak esastır. Yalan söyleyenin şahitliği, getirdiği hadis ve haber

---

604 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/18; Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Tevbe/53.

605 Mahmut Öztürk, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Tebûk Gazvesine Katılmayan Müminlere Uygulanan Yaptırımların Tahlilleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2009), 102.

606 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/370.

607 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/597.

mu'teber değildir. Çünkü söz konusu üç kişinin tevbelerinin kabulüne doğrulukları sebep olmuştur.

Sebeb-i nüzûl ile ortaya çıkan hükümlerin irtibatını burada da görmek mümkündür. Çünkü sebeb-i nüzûl rivâyetinde adı geçen kişiler üzerlerine farz olan umûmî cihâda mazeretsiz olarak katılmadıkları için pişmanlık duyarak hatalarını yalan karıştırmaksızın itiraf etmişlerdir. Böylece nefislerini yenerek tevbe etmişlerdir. Âyetler de onların tevbelerinde samimi oldukları ve tevbe için geçerli olan şartları yerine getirdikleri için affedilip tevbelerinin kabul edildiğini açıklayarak nâzil olmuştur.

3. 2. 2. Hatalarını İtiraf Edenler

Tevbe edip tevbesi kabul olanların bir kısmıyla ilgili farklı âyetler inmiştir. Bunların durumları yukarıda kıssaları anlatılan üç kişininkinden farklı olduğu için haklarında başka âyetler nâzil olmuştur. Bu kişiler de tevbenin şartlarını yerine getirmişlerdir.

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (102) خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (103) أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (104) وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (105)

"Diğer bir kısım Müslüman da vardır. Bunlar günahlarını itiraf etmişlerdir. Bunlar salih amelle kötü ameli karıştırmışlardır. Umulur ki Allah onları affeder. Şüphesiz Allah bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Onların mallarından kendilerini temizleyip arındırman için sadaka al ve onlara dua et. Şüphesiz senin duân onlar için sükûnettir. Allah işiten, bilendir. Bilmezler mi ki Allah muhakkak kullarından tevbeyi kabul edecek ve sadakaları alacak olanın kendisidir. Muhakkak ki Allah tevbe kapısını sonuna kadar açık bırakan ve rahmetiyle herşeyi kuşatandır. "De ki: Amel işleyin. Allah, resûlü ve müminler amellerinizi görecektir. Sonrada şehadet ve

ğayb âlemlerini bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O da, size yaptıklarınızı haber verecektir.[608]

Ali bin Talha (v. 143/760) tarıkıyla İbn Abbâs'tan bu âyetlerle ilgili şöyle rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber Tebük gazvesine çıktığında Ebû Lübâbe ve altı arkadaşı Hz. Peygamber'den geride kalıp, sefere katılmadılar. Daha sonra pişman olup kendilerini mescidin sütunlarına bağladılar. Hz. Peygamber onları mescidde sütunlara bağlı görünce: "Kendilerini direklere bağlayan bu kişiler kimlerdir?" diye sordu. "Bunlar Ebû Lübâbe ve arkadaşlarıdır. Resûlullah ile sefere çıkmayıp, geride kaldılar. Fakat pişman olup günahlarını itiraf ederek, Resûlullah onları çözünceye kadar bağlarını çözmeyeceklerine dair Allah'a yemin ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Allah adına yemin olsun ki Allah onları çözmedikçe bende onları çözmeyeceğim. Bunlar benden geride kalıp Müslümanlarla gazveye çıkmaktan kaçındılar" dedi. Kur'an'ın "Diğer bir kısım Müslüman da vardır."[609] âyeti bunlar hakkında indi."[610] Bu rivâyetin isnâdı hasendir.[611]

Câbir'den (v. 78/697) bununla ilgili şöyle rivâyet gelmiştir: "Tebûk gazvesinde Resûlullâh ile birlikte çıkmaktan geri kalanlardan altı kişi; Ebû Lübâbe, Evs b. Hızâm, Ka'b b. Mâlik, Sa'lebe b. Vedîah, Hilâl b. Ümeyye ve Mirâra b. Rebî idi. Ebû Lübâbe, Evs ve Sa'lebe gelip kendilerini direğe bağlayıp, Mallarını getirerek: "Ey Allah'ın resûlü! bizi sizden alıkoyan mallarımızı al" dediler. Hz. Peygamber onlara: "Savaş çıkmadıkça onları helâl kılmam" dedi. Kur'an'ın, diğer bir kısım Müslüman da vardır.[612] âyeti bunlar hakkında indi."[613] Buna benzer sahîh bir rivâyet *Lübâb*'ta da geçmektedir.[614]

Bazı rivâyetlerde Ebû Lübâbe'nin, Beni Kurayza olayında Yahûdilere "Şayet Muhammed'in hükmüne razı olursanız sizi kesecek" dediği için, kendisini direğe bağladığı ve bunun üzerine yukarıdaki âyetin nâzil olduğu da vardır.[615] Ancak iki

---

608 et-Tevbe 9/102-106.
609 et-Tevbe 9/ 102.
610 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1875.
611 Nâdî, *el-Makbûl*, 388.
612 et-Tevbe 9/ 102.
613 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1875.
614 Nâdî, *el-Makbûl*, 387.
615 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1873.

olay arasında tarih olarak uzun bir müddet bulunmaktadır. Belki de Ebû Lübâbe ayrı iki olay için aynı davranışı sergilemiştir. Diğer bir rivâyet ise, Ali bin Talha tarikıyla İbn Abbâs'tan gelen şu rivâyettir: "Ebû Lübâbe ve arkadaşlarının, bağları çözüldüğü zaman malları ile gelip: "Ya Resûlellah, bunlar bizim mallarımızdır. Bunları bizden sadaka olarak al ve bizim için istiğfâr et" dediler. Hz. Peygamber onlara: "Sizin mallarınızdan bir şey almakla emr olunmadım" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Kendilerini temizleyip arındırman için, onların mallarından biraz sadaka al"*[616] âyetini indirdi."[617] Bu rivâyetin isnadı hasen kabul edilmektedir.[618]

Zeyd b. Eslem'den (v. 136/754) gelen bir rivâyette ise *"Onların mallarından sadaka al"* âyetinin Tebûk gazvesinden geride kalan bazı münâfıklar hakkında nâzil olduğu vardır. Bu rivâyete göre söz konusu münâfıklar Tebûk gazvesinden sonra Hz. Peygamber'e gelip "Ey Allah'ın resûlü biz şüphe edip nifâk işledik. Fakat yeni bir tevbe ile mallarımızdan Allah için sadaka çıkarmak istiyoruz" dediler. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. [619]

Taberî'nin tefsîrinde geçen başka bir rivâyete göre Tebûk savaşından geri kalıp tevbe etmeyenler, tevbesi kabul edilen Ebû Lübâbe ve arkadaşları için "Bunlar da düne kadar bizim gibiydiler, kendileriyle konuşulmuyor ve kendileriyle oturulmuyordu. Bunlara ne oldu" deyince, Allah Teâlâ *"Bilmezler mi ki Allah muhakkak kullarından tevbeyi kabul edecek"*[620] âyetini indirdi.[621]

Rivâyetlerde sayıları hakkında farklı bilgiler verilen bu kişiler de mazeretleri olmadığı halde Tebûk gazvesine katılmayanlardır. Bu âyet grubuyla ilgili hemen bütün rivâyetlerde Ebû Lübabe'nin adı geçmektedir. Fakat bunların kıssaları tevbeleri kabul edilen Ka'b b. Malik ve diğer iki arkadaşının kıssalarından farklıdır. Bunlar Tebûk gazvesine katılmayanlarla ilgili kınama ifade eden âyetlerin nâzil olduğunu duyunca, kendilerini Mescid-i Nebevî'nin direğine bağlayarak, Hz. Peygamber gelip onları çözmedikçe kendilerini çözmeyeceklerini ve asla yemeyeceklerini ve içmeyeceklerini, söylemişlerdir. Onların bu sözleri üzerine, Hz.

---

616 et-Tevbe 9/ 103.
617 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/455.
618 Nâdî, *el-Makbûl*, 388.
619 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1875.
620 et-Tevbe 9/104.
621 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/459.

Peygamber'de "Hakkınızda âyet inmedikçe ben de sizi çözmeyeceğim" demiştir. Onyedi gün bu şekilde aç susuz mecsidin direğine bağlı kaldıktan sonra, diğer bir kısım Müslüman da vardır, âyeti nâzil olunca, bunlar Hz. Peygamber'e "Bizi cihâddan alıkoyan mallarımızı bizden al diye istekte bulunmuşlardır.

Hz. Peygamber'in bu konuda "Vahiy gelirse veya savaş olursa mallarınızı alabilirim" demesi üzerine *"Onların mallarından kendilerini temizleyip arındırman için biraz sadaka al"* âyeti nâzil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber mallarının üçte birini almıştır.[622] Art arda nâzil olan bu âyetlerin her birisi sanki diğerinin nüzûl sebebi olmuştur.

Âyetin "Umulur ki Allah onları affeder" kısmıyla affedildikleri anlaşılmıştır. Çünkü عسى lafzı Allah için kullanıldığında vücup ifade eder.[623]

Ebû Lübabe ve arkadaşlarının tevbelerinin kabul edilmesi, hatalarını kabul edip itiraf etmeleri, bunun göstergesi olarak daha Hz. Peygamber mescide varmadan pişmanlıklarını tam izhar etmek için kendilerini mescidin direğine bağlamalarıdır. Böylece tevbenin kabulünün şartları olan pişmanlık ve samimiyeti yerine getirdikleri için tevbeleri kabul edilmiştir.

Âyetin, bunlar salih amelle kötü ameli karıştırmışlardır, ifadesindeki salih amelden maksat daha önce yaptıkları hayır işleri ve katıldıkları gazveler, kötü işten kasıt ise mazeretsiz savaşa katılmamış olmalarıdır. *"Onların mallarından kendilerini temizleyip arındırman için biraz sadaka al"* âyetiyle ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş işledikleri hataya keffaret olması için onların mallarından nâfîle olarak sadaka almak şeklinde anlaşılmıştır. Diğer görüş ise farz olan zekâtı almak şeklinde anlaşılmıştır. Buradan farz olan zekâtı alma görevinin imamın yani devletin olduğu şeklindeki hüküm çıkarılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidat edenler zekâtı alma görevinin sadece Hz. Peygamber'le sınırlı olduğunu, dolayısıyla onun vefatıyla zekâtın devlet başkanı tarafından alınamayacağını iddia etmişlerdir. Ancak Hz. Ebûbekir, onların zekâtla namazı ayıramayacaklarını ve Hz. Peygamber'in, insanlar لاإله إلا الله "Allah'tan başka ilah olmadığını, söyleyinceye

---

622 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/455.
623 Ebü'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/294.

kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bunu dedikleri takdirde canlarını ve hakkını vermek şartıyla mallarını korumuş olurlar[624] hadisini hatırlatarak onlarla zekâtlarını vermedikleri takdirde savaşacağını söylemiştir.[625]

İbnü'l-Arabî de mürtedlerin haksız olduğunu ifade etmek için zekât ve namazın beraber zikredildiği âyetlerin yanında, Hz. Peygamber'in zekâtı almakta vasıta olduğunu, onun vefatı halinde onun amilinin aynı görevi yürüteceğini, yani lafzın umûmî olduğunu zikretmiştir. Ayrıca Kur'an'da Hz. Peygamber'in şahsına hitap eden birçok âyetteki emrin muhatabının aynı zamanda ümmet olduğunu ifade ederek cevap vermiştir.[626] Böyle bir iddiaya "Sebebin husûsî lafzın umûmî olduğu" kaidesiyle de cevap verilebilir.

Zekâtı veren kişiye sükûnet bulması için dua etmenin güzel bir şey olduğu bu âyetten anlaşılabilir. Nitekim Hz. Peygamber sadakasını aldığı kişiye dua ederdi. Burada salavat umûmî dua anlamındadır. Hz. Peygamber dışındaki birisine salavat okuma anlamında değildir.

Âyet grubunun sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle irtibatı açıktır. Rivâyetlerde Ebû Lübâbe ve arkadaşları Ka'b b. Malik ve arkadaşlarından önce hatalarının farkına vararak daha Hz. Peygamber, Medine'ye varmadan kendilerini mescidin direklerine bağlayarak Hz. Peygamber'in gelip kendilerini açmasını beklemişlerdir. Hz. Peygamber ise durumlarıyla ilgili vahiy gelmesini beklemiştir. Vahiy gelip tevbelerinin kabul edildiği bildirilince Hz. Peygamber onların iplerini çözmüştür. Böylece âyet onların hatalarının affedildiğini bildirerek onları rahatlatmıştır. Ebû Lübâbe ve arkadaşları işi daha ileri götürerek kendilerini umûmî cihâddan alıkoyan mallarını keffaret olarak vermek istemişlerdir. Fakat Hz. Peygamber henüz böyle bir emir almadığı için mallarını almakta çekimser kalmıştır. Fakat diğer bir âyet inerek onların mallarının bir kısmını almayı emretmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onların bu isteklerini yerine getirmiş ve mallarının üçte birini almıştır.

---

624 Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Cihâd/6.
625 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/207.
626 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/575.

3. 2. 3. Durumları Belirsizliğini Koruyanlar

Tevbeleri kabul edilerek durumları netliğe kavuşan yukarıdaki iki grubun yanında, durumları muğlak kalan ve affedildiklerine dair kesin ve açık bir ifade bulunmayan bazı kişiler de bulunmaktadır. Bunlar Allah'ın emrine kalmışlardır. Dilerse onları affeder. dilerse af etmez.

وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (106)

"Savaştan geri kalanların bir kısmının işi de Allah'ın emrine kalmıştır. Allah onlara ya azab eder, ya da tevbelerini kabul eder. O bilendir, hikmet sahibidir."[627]

Taberî ve birçok müfessir bu âyetin nüzûl sebebi olarak, 118. âyette geçen ve tevbeleri kabul edilen Ka'b b. Malik ve arkadaşları olduğunu zikretmiştir.[628] Bu durumda önce bu âyet inmiştir. Daha sonra 118. âyet inerek onların affedildiği açıklanmıştır. Başka bazı rivâyetlerde ise bunların Tebûk gazvesine katılmadıkları halde, münâfık olmadıkları, ancak gelip özür de dilemeyen Müslümanlar oldukları zikredilmiştir. Hasan-ı Basrî'den (v. 110/728) bir rivâyette ise "Bunların münâfıklardan bir grup olduğu" kaydedilmiştir.[629] Zeccac, (v. 311/923) bunları "Medine ehlinden kimilerine" atıf yaparak, Medine ehlinden münâfıklar ve ertelenenler vardır, demiştir.[630]

İbn-i Abbâs'a isnâd edilen bir rivâyette ise bunların kendilerini direklere bağlayanlardan farklı kişiler oldukları ve bir sene boyunca durumlarının belirsizliğini koruduğu bu yüzden de kendileri için ertelenenler tabiri kullanıldığı söylenmiştir.[631] Bunlar işleri tam net olmayıp مُرْجَوْنَ "te'hir edilenler" olarak ifade edilmişlerdir. Bunlar zikredilen grupların hepsine ait olabilirler. Ancak her toplumda bulunabilecek sessiz insan tiplerinden olmaları da mümkündür.[632]

Bu âyette söz konusu kişilerin tevbenin şartları olan, kalben pişmanlık, ma'siyeti hemen terk, bir daha günaha dönmeme azmi, başkasından değil, Allah'tan haya ettiği için tevbe etmiş olmak gibi şartları yerine getirdiklerine dair bir açıklama

---

627 et-Tevbe 9/106.
628 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/465.
629 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 9/530.
630 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühü*, 2/467.
631 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1878.
632 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/531.

yapılmamıştır. Dolayısıyla akibetleri de belirsizliğini koruyarak, durumları Allah'ın meşietine bırakılmıştır. O, dilerse onları affeder, dilerse onlara azap eder.

Müslümanlara tevbe etmeyi emreden[633] birçok âyette geçtiği üzere tevbe etmek bütün müminlere farzdır. Kul tevbe ettiğinde Allah Teâlâ muhayyerdir. Dilerse kabul eder, dilemese kabul etmez. Aklen tevbeyi kabul etmek ona vacip olmaz. Çünkü şartın vacip olması için, vacip kılanın vacip kılınandan daha yüksek bir mertebede olması gerekir. Allah ise bütün kulların yaratıcısı ve malikidir. Dolayısıyla kulların ona bir şeyi vacip kılması sahîh değildir. Fakat nakil olarak "Kullarının tevbesini kabul edeceğini" bildirmiştir. Dolayısıyla Allah'ın kullarının tevbelerini kabul edeceği umulur.[634]

Mutezileye göre tevbe şartlarıyla yapıldığı zaman Allah'ın onu kabulü vaciptir.[635] Ehl-i sünnet âlimleri ise aklen Allah'a hiçbir şeyi vacip kılmadıkları gibi tevbenin kabulünü de şartları yerinde olsa bile Allah'a vacip kılmazlar. Ancak Ehl-i sünnet âlimleri zannı galip ile kabul edilebileceği umulur, demişlerdir..[636] Tevbenin zamanıyla ilgili olarak da yaşama ümidi olan kimsenin tevbe ettiği takdirde tevbesinin kabul edilmesi ümit edilir.[637]

3. 3. İSTİĞFÂR

Tevbe sûresindeki önemli konulardan biriside istiğfâr konusu olup, sûrede müşrik ve münâfıklar için istiğfârın yasaklanmasıyla ilgili âyetler bulunmaktadır.

İstiğfâr kelimesi غَفَرَ يَغْفِرُ fiil kökünden türemiş olup غفَرَ kelimesi örtmek setretmek, aynı kökten gelen مِغْفَرٌ miğfer kelimesi ise, askerin başını örten şey manasında buradan gelmiştir.[638] Ğufrân ve mağfiret ise kulun Allah'tan onun azabından korumasını istemesidir. اِسْتِغْفَار İstiğfâr ise söz ve fiil ile günahın örtülmesini istemektir. Sadece dil ile istiğfâr yeterli olmayıp yalancıların işidir.[639]

---

633 et-Tahrim, 66/8.
634 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/91.
635 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/488.
636 İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-tefsîr*, 3/24.
637 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/235.
638 Râzî, *Muhtârü's-sıhâh*, 228.
639 İsfahânî, *el-Müfredât*, 609.

3. 3. 1. Münâfıklar İçin İstiğfâr Etmek

Âyette "Münâfıklara gelin, Allah'ın resûlü sizin için bağışlama dilesin dendiğinde başlarını çevirdiklerini ve büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün"[640] buyurmuştur. Yani münâfıkların kendileri için istiğfâra pek istekli olmadıkları ifade edilmiştir. Tevbe sûresinde de onlar için yapılan istiğfârın geçerli olmadığına dair âyet bulunmaktadır. Sebeb-i nüzûlü bulunan bu âyetler konumuz bağlamında irdelenecektir.

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (80)

"İster onlar için istiğfâr dile ister dileme! Sen onlara yetmiş defa istiğfâr dilesen de Allah onları asla affetmez. Bu onların Allah'a ve resûlüne karşı kâfir olmaları sebebiyledir. Allah fasık bir topluluğu hidâyete erdirmez."[641]

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bir önceki âyet olan "Allah münâfıkları rezil etmiştir. Onlar için acıklı azap vardır"[642] âyeti inince münâfıkların bir kısmı Hz. Peygamber'e gelip, kendileri için istiğfâr etmesini istediler. Hz. Peygamber de onlar için istiğfâra başlayınca, ister onlar için istiğfâr dile ister dileme! âyeti nâzil oldu.[643]

Hasan-ı Basrî'den rivâyete göre ise, münâfıklar Hz. Peygamber'e gelip mazeretler öne sürerek, biz ancak en güzel olanın gerçekleşmesini ve iyilik ve başarıyı istiyoruz, deyince bu âyet-i kerîme indi.[644]

Urve b. Hişam da babasından şöyle rivâyet etmiştir: "Abdullah b. Übey ashabına, şayet siz Muhammed ve ashabına infâk etmezseniz, ashabı, Muhammed'in etrafından dağılıp giderler, dedi. Bunun üzerine, ister onlar için istiğfâr dile ister dileme![645] âyeti nâzil oldu. Hz. Peygamber ise, Onlara yetmişten fazla da istiğfâr

640 el-Münâfikûn/5.
641 et-Tevbe 9/80.
642 et-Tevbe 9/79.
643 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/111.
644 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/111.
645 et-Tevbe 9/80.

ederim, dedi. Bunun üzerine, onlar için istiğfâr dilesen de dilemesen de eşittir.[646] âyeti nâzil oldu.[647]

Âyetin hitap şeklinden ve rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber münâfıkların bir kısmının talapleri üzerine onlar için istiğfâr etmiştir. Ancak, ister onlar için istiğfâr dile ister dileme! âyeti inmiştir. Fakat Hz. Peygamber yetmiş sayısını ruhsat kabul ederek münâfıklar için gerekirse yetmişten fazla istiğfâr edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine "Onlar için ister İstiğfâr et ister istiğfâr etme. Onlar için aynıdır. Allah onları asla affetmeyecektir"[648] âyet-i kerîmesi inmştir."[649]

Hz. Peygamber'in onlar için istiğfâr etmesi onların affını gerektirmez. Biri öldüğü zaman yakınları Hz. Peygamber'in yanına gelerek ondan dua ve istiğfâr talebinde bulunurlardı. Hz. Peygamber onların zahiri olarak Müslüman olduğunu göz önünde bulundurarak ölen kişi için dua eder ve istiğfârda bulunurdu. Buna benzer bir açıklamayı İbn Hacer (v. 852/1449) de şöyle yapmıştır: "Şirk üzere öldüğü kesin olan birisi için istiğfârın yasak olması, Müslüman olduğunu izhar edip durumu kesin olarak bilinmeyen kişiye istiğfârın yasak olduğu anlamına gelmez."[650] Hz. Peygamber, kendisine gelen münâfıklar için aynısını yapmıştır. Fakat Allah Teâlâ âyetle onların münâfık olduklarını haber verince, âyetin inişinden sonra nifâkı bilinen kimseler için istiğfârı terketmiştir. Aksi takdirde Hz. Peygamber küfrünü kesin bildiği kişiler için istiğfâr etmiş olur.[651] İbn Hacer, âyetin, bu onların Allah'a ve resûlüne karşı kâfir olmaları sebebiyledir. Allah fasık bir topluluğu hidâyete erdirmez, kısmının âyetin ilk kısmından sonra inmiş olabileceği açıklamasını ekleyerek Hz. Peygamber'in ilk kısımdan dolayı muhayyerlik anlamını düşünmüş olabileceğini söylemiştir.[652]

Beğavî (v. 516/1122) de İbn Hacer'in görüşüne yakın bir görüşü şöyle zikretmiştir: Hz. Peygamber yetmiş sayısını muhayyerlik olarak anlamış. Ancak

---

646 el-Münâfikûn 63/ 8.
647 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1854.
648 el-Münâfikûn 63/6.
649 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/395.
650 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1959), 8/339.
651 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/351.
652 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, 8/339.

Münâfıkun sûresinin, onlar için istiğfâr etsen de etmesende onlar için eşittir,[653] âyeti onun anlayışını düzeltmiştir.[654]

Hz. Peygamber âyetteki istiğfâr nehyinin, Allah'ın tevbe ve pişmanlıklarında samimi olmadıklarını bildiği belirli kişiler için geçerli olduğunu düşünerek, bunlar dışındakiler için yetmişten fazla istiğfâr ederse kabul edilebileceğini göz önünde bulundurmuştur.[655] Münâfıklar henüz ölmediklerine göre, Hz. Peygamber onların Müslüman olabileceğini ümit ederek, onlar için istiğfârda bulunmuştur. Hem herkes için son ana kadar tevbe kapısı açıktır.

Sonuç olarak kâfir veya münâfık olarak ölen veya günahında ısrar eden kimse için başkalarının yapacağı istiğfâr fayda vermez. Zaten âyette de onların affedilmeme nedeni olarak, bu onların Allah'a ve resûlüne karşı kâfir olmaları sebebiyledir, diyerek küfür ve fıskta ısrar olduğu ifade edilmiştir.

Bu kısımda da ortaya çıkan hükümle sebeb-i nüzûl rivâyetleri arasında irtibat olduğu kolayca söylenebilir. Rivâyetlerde münâfık olan kimselerin olduğu ve bunların Hz. Peygamber'den istiğfâr talep ettikleri Hz. Peygamber'in de yetmiş rakamını muhayyerlik ve ruhsat olarak anladığı, ancak nâzil olan âyetlerin Hz. Peygamber'in bu anlayışını düzelttiğini görüyoruz. Dolayısıyla münâfıklığı kesin olan kimseye istiğfârın fayda vermeyeceği anlaşılmıştır.

3. 3. 2. Müşrikler İçin İstiğfâr Etmek

Sûrenin başından buraya kadar Allah Teâlâ kâfir, münâfık ve müşriklerin sağ olanlarından beraati istediği gibi burada da Müslümanların, müşrik olarak ölenlerden tebrie etmelerini istemiştir. Nasıl ki sağ olan müşriklerden, yakın akraba olsa dahi tebrie gerekiyorsa ölenlerden de anne, baba veya kardeş bile olsa tebrie gerekiyor.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (113) وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ(114)

653 et-Münâfikûn 63/8.
654 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/374.
655 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/507.

"Cehennnem ehli oldukları kesin olarak ortaya çıktıktan sonra, peygamberin ve müminlerin, yakın akrabaları bile olsa, müşrikler için istiğfâr dilemeleri yakışmaz. İbrâhîm'in babasına istiğfârı ise ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi. Onun Allah'a düşman olduğu ortaya çıktıktan sonra, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrâhîm, çok içli ve yumuşak huyluydu."[656]

Bu âyetle ilgili çok sayıda sebeb-i nüzûl rivâyeti gelmiş olup, bunlar şöyle sıralanabilir: Said b. Müseyyeb, babasından şöyle rivâyet etmiştir: "Ebû Tâlib'in ölüm vakti yaklaşınca, Ebû Tâlib'in yanında Ebû Cehil, Abdullah b. Ebî Ümeyye varken, Hz. Peygamber yanına girip, "Ey amca! لاَّ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ Allah'tan başka ilah olmadığını söyle ta ki senin için Allah katında delil olsun" dedi. Ebû Cehil ve Abdullah ise "Ey Ebâ Talib! Sen Abdulmuttâlib'in dininden yüz mü çeviriyorsun?" dediler. Onunla böyle konuşmaya devam ettiler. Ta ki Ebû Tâlib'in onlara söylediği son söz Abdulmuttâlib'in milleti üzere oldu. Hz. Peygamber onun bu şekilde vefat etmesinin ardından "Nehyedilmediğim müddetçe senin için istiğfâr etmeye devam edeceğim" dedi. Bunun üzerine, cehennnem ehli oldukları kesin olarak ortaya çıktıktan sonra,[657] âyeti nâzil oldu. Ayrıca Ebû Tâlib hakkında, Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin, âyeti nâzil oldu. Bu hadis benzer lafızlarla Buhârî ve Müslim'de geçmektedir.[658]

Hz. Ali'den bu âyetlerle ilgili şöyle rivâyet gelmiştir: Bir adamı, müşrik olan anne ve babası için istiğfâr ederken işittim. Ona, "Müşrik oldukları halde anne baban için istiğfâr mı ediyorsun?" dedim. O, cevap olarak "İbrâhim, anne babası müşrik oldukları halde, onlara istiğfâr etti" dedi. Ben bunu Hz. Peygamber'e anlattım. Bu olay üzerine, Cehennnem ehli oldukları kesin olduktan sonra, âyeti nâzil oldu. Tirmizî'de ve başka birçok hadis eserinde benzer lafızlarla rivâyet edilen bu hadis sahîh ve hasen bir hadis olarak değerlendirilmiştir.[659]

Abdullah İbn Mes'ûd'dan da şöyle rivâyet gelmiştir: Hz. Peygamber birgün kabirlerin yanına gidip, onlardan birisinin yanında uzun süre oturup dua etti. Fakat daha sonra ağladı. Onun ağlamasıyla ben de ağladım. Sonra "Yanında oturduğum

---

656 et-Tevbe 9/113-114.
657 et-Tevbe 9/ 113.
658 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/16.
659 Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 10/16.

kabir annemindi. Allah'tan onun için dua etmek için izin istedim. Fakat bana izin vermedi" dedi. Bunun üzerine Tevbe sûresinin 113. âyeti nâzil oldu.[660] Bu hadis için hasen değerlendirilmesi yapılmıştır. Benzer bir hadiste Büreyde'den (v. 63/682-83) rivâyet edilmiştir. Onun için de sahîh denmiştir.[661] Bazı müfessirler ise Hz. Peygamber'in annesiyle ilgili rivâyetlerin isnâdlarının zayıf olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat bu hadisin şahitleri vardır.[662]

Aynı âyetle ilgili birinci rivâyet sahîh, ikincisi hasen, üçüncü rivâyet ise Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşımaktadır.[663] Bu nedenle İbn Hacer söz konusu âyetin birden fazla nüzûl sebebinin olabileceğini birinci sebebin Ebû Tâlib'in durumu, sonraki sebeplerin ise Hz. Ali'nin rivâyet ettiği kıssa ile Hz. Peygamber'in annesiyle ilgili anlatılan rivâyet olabileceğini ifade etmiştir.[664] Zerkeşî ise yukarıda Ebû Talib'le ilgili zikrettiğimiz rivâyeti aktardıktan sonra şöyle bir izahta bulunmuştur: Bu âyetin son dönemde indiği ittifak edilen bir hususdur. Ebû Tâlib'in vefatı ise Mekke dönemindedir. Dolayısıyla bu âyet için taaddüd-i nüzûl durumu olduğunu, ancak son olarak buraya konulduğunu söyleyebiliriz, demiştir.[665]

ما كان Lafzının nefy veya nehy için kullanılması mümkündür. Fakat buradaki nehiy anlamındadır. Hz. İbrâhîm'in babası için istiğfâr dilediği meşhur Rabbeneğfirli duasında[666] geçmektedir. Anlaşılan bazı Müslümanlar bunu örnek alarak, müşrik olarak ölen anne babaları veya yakınları için istiğfârda bulunmak istemişlerdir. Ancak âyet-i kerîme Hz. İbrâhîm'in, babasına verdiği bir sözden dolayı babası için istiğfâr dilediğini, ancak babasının kesin olarak şirk üzere öldüğü sabit olduktan sonra Hz. İbrâhîm'in istiğfârı kestiğini ifade etmektedir. Bazı kimselerin Hz. İbrâhîm'in babası için istiğfâr dilemesini örnek alması doğru değildir. Aslında iyice düşünülürse Hz. İbrâhîm'in bu davranışında da örneklik vardır. Çünkü o, babası dahi olsa müşrik olarak ölen birisine istiğfârı kesmiştir. Dolayısıyla sizler de onu örnek alarak müşrik olarak ölen birisi, ne kadar yakınınız olursa olsun onun için artık

---

660 Süyûtî, *Lübâb*, 164.
661 Nâdî, *el-Makbûl*, 396-397.
662 Hemedânî, *es-Sahîhü'l-müsned min esbâbi'n-nüzûl*, 262.
663 Ensârî, *Sebeb-i Nüzûlün Tefsîre Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği*, 69.
664 Süyûtî, *Lübâb*, 165.
665 Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/31.
666 İbrâhîm 14/41.

istiğfâr dilemeyin.[667] Hz. İbrâhîm'in babası için istiğfârının bir anlamı da onun îmân etmesini istemek olarak açıklanabilir. Fakat şirk üzere öldüğü kesinleştikten sonra artık durum değişmiştir.

Hüküm olarak kişi müşrik olarak öldüyse onun için istiğfâr dilemek caiz olmadığı gibi onun için yapılan istiğfârın faydası da olmaz. Ancak günümüzde de zamanla tartışılan bir mevzu vardır. Acaba bizim daha önce ölen kimseler veya anne babamız için yapılan dua ve istiğfâr taleplerinin onlara faydası olur mu? Bununla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de daha önceki müminler için yapılan çok sayıda dua ve istiğfâr örneği vardır. Bunların başında ربنا اغْفِرلِي duası[668] gelmektedir.

Birçok alim, kâfir olan anne baba sağ oldukları müddetçe îmân etmelerini umarak, onlar için istiğfâr etmenin caiz olduğunu söylemiştir. Ancak kâfir olarak ölenler için dua ve istiğfâr caiz değildir, demişlerdir. Bu nedenle ibn Abbâs, Müslümanlar, müşrik olarak ölen yakınları için istiğfâr ediyorlardı. Fakat nehiy gelince bunu bıraktılar. Fakat diriler için bir nehiy gelmediğini söylemiştir.[669]

Sonuç olarak bu bölümde de sebeb-i nüzûl rivâyetleri ile ortaya çıkan hüküm arasında bağ olduğunu görüyoruz. İnsanlar genellikle ölmüş kimselerden yana duygusal olurlar. Müslümanlar acaba müşrik olarak ölmüş anne baba ve akrabalarımız için istiğfâr dilesek kabul olur mu? diyerek, Hz. İbrâhîm'in babası için yaptığı duayı da örnek alarak istiğfâr etmek istemişlerdir. Ancak inen âyetler bunun caiz olmadığını bildirmiş ve Müslümanların yanlış anlayışını düzeltmiştir. Aksi takdirde yaşayan müşriklerle ve şirk düşüncesiyle mücadele eden tevhid dini olan İslâm, müşrik olarak ölenlere istiğfâr izni vererek tezata düşmüş olurdu.

3. 4. MÜNÂFIKLARIN CENAZE NAMAZINI KILMAK

Cenaze namazı hüküm olarak farz-ı kifâyedir. Dolayısıyla bir kişinin kılmasıyla diğerlerinden sakıt olur. Vefat eden Müslümanın cenaze namazını kılmak farz-ı kifâye olmakla beraber, büyük sevabı vardır. Ayrıca defin işlerine katılmak ve bitinceye kadar ölen kişinin kabrinin başında durmak sünnettir.[670] Ancak Müslümanlar dışındaki kimselerin cenaze namazı kılınmaz. Münâfıklar ise zahiren

---

667 Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 16/157.
668 İbrâhîm 14/41.
669 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/274.
670 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/196.

Müslüman göründükleri için onların namazını kılmakla ilgili tereddütler oluşmuştur. Tevbe sûresinde bu konuyla ilgili âyetler ve nüzûl sebepleri olduğu için burada ele alınacaktır.

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ (84) وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ (85)

"Onlardan ölen hiçbirinin namazını kılma. Kabri başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve resûlünü inkar edip fasık olarak öldüler. Onların malları ve evlatları da seni imrendirmesin. Çünkü Allah onlara dünyada mal ve evlatlarla azap edip, canlarının kâfir olarak çıkmasını irade eder."[671]

Abdullah İbn Ömer'den şöyle nakledilmiştir: "Abdullah b. Übey vefat ettiğinde, oğlu, Resûlullâh'a gelip babasını kefenlemek için gömleğini istedi. Hz. Peygamber ona gömleğini verdi. Sonra Hz. Peygamber'den babasının namazını kılmasını istedi. Hz. Peygamber onun cenaze namazını kılmak için ayağa kalkınca, Hz. Ömer ayağa kalkıp Hz. Peygamber'in elbisesini çekti ve "Ey Allah'ın resûlü! Rabbin seni münâfıkların namazını kılmaktan nehyetmişken sen onun namazını mı kılacaksın?" dedi. Hz. Peygamber "Allah, ister onlar için istiğfâr dile ister dileme! Sen onlara yetmiş defa istiğfâr dilesen" diyerek beni muhayyer bıraktı. Ben yetmişi aşacağım" dedi. Hz. Ömer "O münâfıktır'' dedi. Fakat Hz. Peygamber onun namazını kıldı. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Onlardan ölen hiçbirinin namazını kılma. Kabri başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve resûlünü inkar edip fasık olarak öldüler" âyetini indirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber vefat edinceye kadar ne münâfıkların üzerine namaz kıldı ne de onların kabrinin başında durdu. Buhârî'den aktardığımız bu rivâyete benzer pekçok rivâyet diğer hadis kitaplarında da geçmektedir. Fakat buradaki tercüme Buhârî'den alınmıştır. [672]

---

671 et-Tevbe 9/84-85.

672 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/12; Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 3.

Ebû Ya'la'nın (v. 458/1066) müsnedinde Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Übey'in namazını kılmadan, onun cenaze namazının kılınmasını nehyeden bu âyetin indiğine dair bir rivâyet vardır. Fakat bu hadis zayıftır.[673]

Hz. Ömer'in "Ey Allah'ın resûlü! Rabbin seni münâfıkların namazını kılmaktan nehyetmişken sen onun namazını mı kılacaksın?" cümlesi sanki münâfıkların namazlarını kılma nehyinin daha önce bilindiğine çağrışım yapıyor. Ancak sebeb-i nüzûl rivâyetlerinde söz konusu nehyin Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kıldıktan sonra geldiği ifade edilmiştir. Bu durumda Hz. Ömer'in münâfıklar için istiğfârın yasaklanmasından, evleviyetle onların namazlarının da yasaklanmış olabileceğini düşünmesi mümkündür. Hz. Peygamber'in ona verdiği cevap da " Rabbim benim muhayyer bıraktı" denilerek bu görüşü desteklemektedir.

"Onların ölülerinin üzerine kesinlikle namaz kılma" âyeti münâfık ve kâfirlerin cenaze namazlarını kılmayı yasaklamıştır. Buradan müminlerin cenaze namazının kılınması gerektiği de anlaşılır.[674] Hz. Peygamber'in münâfıklar için istiğfârı muhayyerlik olarak anlayıp istiğfâr etmesi ve gömleğini Abdullah b. Übey'e vermiş olması ona fayda vermez. Ancak onlara yakın kişilerin kalbinin hoş olması ve belki de onun peşinden gidenlerin Müslüman olması içindir. Nitekim bir hadisi şerifte "Benim gömleğimin ona faydası olmaz. Ancak ona inanan bin kişinin Müslüman olmasını sağlar" denmiştir. İbn İshâk da "Onun vefatından sonra Hz. Peygamber'in yaptığından dolayı Hazreç'ten bin kişi Müslüman oldu" demiştir.[675] Münâfıklar için istiğfârın yasak olması ve cenaze namazlarının kılınması yasağı sadece Abdullah b. Übey için değil bütün münâfıklar için geçerlidir. Nitekim Hz. Ömer, durumu bilinmeyen bir kişinin cenazesi geldiğinde, Hz. Huzeyfe'nin onun cenaze namazını kıldığını görmedikçe ölen kişinin cenaze namazını kılmazdı.[676]

Zemahşerî, Hz. Peygamber'in münâfıkların başı Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kılmasını şöyle izah etmiştir: Abdullah b. Übey, Bedir günü gömleğini Hz. Abbâs'a vermiştir. Bunun yanında Abdullah b. Übey, Hudeybiye'de müşriklerin

---

673 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/195.
674 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/351.
675 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/221.
676 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/195.

"Sana izin veririz. Fakat Muhammed'e izin vermeyiz" sözlerine karşılık benim için Resûlullah'ta güzel bir örnek vardır, demiştir. Hz. Peygamber de bundan dolayı ona teşekkür etmiştir. Abdullah b. Übey'in, Hz. Peygamber'den istekte bulunup rica etmesi de bunda etkilidir. Çünkü Hz. Peygamber bir şey isteyen kimseleri mürüvvet ve ikram ahlakı gereği geri çevirmezdi. Ayrıca Müslüman oğlunun hatırı da Hz. Peygamber'in yanında vardı. Oğlunun hatırını kırmak istemiyordu.

Hz. Peygamber'in gömleğini ona vermesinin ona bir faydası olmayacağını bilmesi de gerekçeler arasında sayılabilir. Nitekim bir rivâyette Hz. Peygamber'e "Onun kâfir olduğunu bildiğin halde gömleğini niçin ona verdin" sözüne karşılık Hz. Peygamber "Ben gömleğimin ona fayda vermeyeceğini biliyorum. Fakat bu davranış vesilesiyle çoklarının İslâm'a gireceğini ümit ediyorum" demiştir. Bu bağlamda Abdullah b. Übey'in, Hz. Peygamber'in gömleğiyle şifa bulma isteği neticesinde Hazreç kabilesinden bin kişinin Müslüman olduğu rivâyetlerde vardır.

Hz. Peygamber'in ona bu şekilde merhamet ve şefkatle yaklaşmasında Müslümanlar için büyük bir örneklik vardır. Şayet içi dışı ayrı olan birisine, Hz. Peygamber bu kadar şefkat ve merhametle muamelede bulunduysa, Müslümanların içi dışı İslam olan insanlara daha da şefkat ve merhametle muamalede bulunmaları gerekir.[677]

Cenaze namazı hüküm olarak farz-ı kifâyedir. Dolayısıyla bir kişinin kılmasıyla diğerlerinden sakıt olur. Ancak Cenaze namazının müminler için farz olması sadece bu âyetten anlaşılabilir mi? Mefhumu muhalifi delil kabul edenlere göre sadece bu âyet bile yeterlidir. Ancak sadece bu âyet delil olmaz diyenler hadisleri ve bu konudaki icma'ı delil getirerek cenaze namazının farz-ı kifâye olduğunu söylemişlerdir. Fakat sonuç aynıdır.[678]

Cenaze namazı küçük, büyük, erkek, kadın, hür, köle bütün Müslümanlar için kılınır. Ancak Hanefiler'e göre yol kesiciler ve meşru İslâm yönetimine karşı isyan eden bâğîlerin namazları kılınmaz. Şâfiîler ise, onların da namazlarının kılınabileceğini söylemiştir. Alimler, Müslümanların -ister salih olsun ister kebair

---

677 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/299.
678 Kasânî, *Bedâiü's-sanâî*, 1/311.

ehli olsun- cenaze namazlarının terkinin caiz olmadığını söylemişlerdir. Bidat ehli ile bağilerinki ise kılınmaz.[679]

Sonuç olarak sebeb-i nüzûl ile ortaya çıkan hükümler arasında bağ bulunmaktadır. Hz. Peygamber münâfıkların cenaze namazının kılınabileceğini düşünerek Abdullah b. Übey'in namazını kılmıştır. Ancak hükmün böyle olmadığı ve münâfıkların cenaze namazlarının kılınamayacağına dair açık âyet inmiştir. Hz. Peygamber bundan sonraki hayatında bu hükme uyarak artık onların cenaze namazlarını kılmamış ve onların defin işlerine de katılmamıştır.

3. 5. MESCİDLER

Tevbe sûresi mescidlerle ilgili bazı konularda detaylar barındırmaktadır. Müşriklerin mescidler üzerinde tasarrufta bulunmalarının ve Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarının yasaklanması, mescidlerin maddi ve manevi yönden imarı gibi konularla ilgili âyetler ve bu âyetlere ait sebeb-i nüzûl rivâyetleri nakledilmiştir. İslâm dininin Arabistan'da yeni olması ve Mescid-i Harâm'ın yönetiminin hala müşriklerin veya yeni Müslüman olanların elinde olması bazı tartışmalara neden olmuştur. Tevbe sûresinin bazı âyetleri bu tartışmaları bitirmek üzere nâzil olmuştur.

3. 5. 1. Mescidlerin İ'mârı

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ (17) إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (18) أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (19) الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ (20) يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ (21) خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (22)

"Müşriklere, kendileri küfürlerine şahitlik ediyorken, Allah'ın mescidlerini imar etmeleri yaraşmaz. Böylelerinin amelleri boşa gitmiş olup, ateşte de ebedidirler. Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe îman edip, namazı ikâme ederek zekâtı verenler ve Allah'tan başkasından korkmayanlar imar ederler.

---

679 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/221.

İşte bunların hidâyete erenlerden olmaları umulur. Sizler hacılara su verip Mescid-i Harâm'ı i'mar etmeyi, Allah'a ve ahiret gününe îmân edip Allah yolunda cihâd etmekle aynı mı yaptınız? Allah katında bunlar elbette eşit olmazlar. Allah, zalimler topluluğunu hidâyet etmez. Îmân edip hicret edenler ve mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda savaşanların Allah katındaki dereceleri daha büyüktür. Bunun yanında bunlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Rableri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır."[680]

Nu'man b. Beşir (v. 64/684) Resûlullâh'ın minberinin yanında iken "Sahâbeden bir grubun içinde bulunuyorken, onlardan birisi, İslâm'dan sonra hacılara su dağıtma dışında hiçbir amel yapmadığına önem vermediğini," bir diğerinin, "Mescid-i Harâm'ı i'mar etme dışında hiçbir amel yapmadığını önemsemediğini," bir başkasının, "Allah yolunda cihâd etmenin, onların dediklerinden daha faziletli olduğunu" söylediğini, bunun üzerine, Hz. Ömer'in onlara kızıp, "Resûlullâh'ın minberinin yanında seslerinizi yükseltmemelerini, namazı kılınca, Resûlullâh'ın yanına girip, ihtilafa düştükleri hususu Resûlullâh'a soracağını" söyledi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti *"Allah zalim kavmi hidâyete erdirmez"* kısmına kadar indirdi."[681]

Ali bin Ebî Talha tarikinden İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Abbas, Bedir savaşında esir düşünce: "Siz İslam'da, hicrette ve cihâdda bizi geçtiyseniz, şüphesiz biz Mescid-i Harâm'ı imar ediyor, hacıları suvarıyor ve esirleri özgürlüklerine kavuşturuyoruz" dediğinde, Allah Teâlâ *"Sizler hacılara su verip Mescid-i Harâm'ı i'mar etmeyi, Allah'a ve ahiret gününe îmân edip Allah yolunda cihâd etmekle aynı mı yaptınız?"* âyetini indirdi.[682] Bu hadisin isnâdı hasendir.[683]

İbn Cerir et-Taberî, (v. 310/923) Muhammed bin Ka'b el-Kurazî'den şöyle rivâyet etmiştir: "Talha b. Şeybe, Abbâs b. Abdülmuttâlib ve Hz. Ali birbirlerine karşı övündüler. Talha: "Ben, Ka'b e 'nin sahibiyim anahtarları benim yanımdadır"

---

680 et-Tevbe 9/17-22.
681 Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, İmâre, 111.
682 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 244.
683 Nâdî, *el-Makbûl*, 364.

dedi. Abbâs: "Ben sikâye görevlisi ve sahibiyim" dedi. Hz. Ali ise: "Ben insanlardan önce kıbleye dönerek namaz kıldım, ben cihâdın sahibiyim" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Sizler hacılara su verip Mescid-i Harâm'ı i'mar etmeyi, Allah'a ve ahiret gününe îmân edip Allah yolunda cihâd etmekle aynı mı yaptınız? Allah katında bunlar elbette eşit olmazlar. Ayrıca Allah zalimler topluluğunu hidâyet etmez" âyetini indirdi."[684]

Üç rivâyetin ortak noktası bazı kişilerin şirk üzere iken yaptıkları hayır işleriyle övünmeleri ve hangi amelin daha faziletli olmasıyla ilgili tartışmadır.

İ'mâr ile fiziki anlamda mescidin binasını inşâ' etmek kastedildiği gibi, onların mescidi ziyaretleri de kastedilmiş olabilir.[685] Mescidlerin temizliği, ışıklandırılması ve tefrişi de maddi imar olarak değerlendirilebilir. Mescidlerin manevi yönden imarı ise, içlerinde Allah'ın zikredilmesi, namazın ikâme edilmesi ve hayır işlerinin yapılmasıdır. Müşrikler ise Ka'be'nin içinde putlarının ismini yücelttikleri için gerçek anlamda onu imar etmiş olmuyorlar. Tam tersine onun işlevine zıt faaliyetleri icra etmiş oluyorlar.[686] Mescitte ilim okumak, itikafa girmek, dünya kelamı konuşmamak, tefekkür etmek, mescide tazimde bulunmak, ibadet ve zikir için ona gitmeyi alışkanlık edinmek ve onun amacı dışındaki işler için kullanılmasına engel olmak da manevi imar kapsamındadır.[687]

Müşrikler kendi küfürlerine şahitlik yapıyorlarken yaptıkları hayır işlerinin onlara bir faydası olmaz. Çünkü hayır işleri ahirette karşılığını bulur. Onlar ise ahirete îmân etmedikleri gibi, tevhidi de kabul etmeyerek îmân şartını yerine getirmiyorlar. Allah'a ve ahiret gününe inanmayan ve peygamberi kabul etmeyenlerin yaptıkları hayır işlerinin sevabı olmaz. Bu nedenle müşriklerin amelleri için boşa gitmiş, denmiş ve ebedi olarak ateşte olacakları bildirilmiştir. [688] Âyet-i kerîme kâfirlerin mescidlerin işlerini idare edemeyeceklerini ve mescidlerin

---

684 Süyûtî, *Lübâb*, 150.
685 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/323.
686 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/316.
687 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/179.
688 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/316.

ihtiyaçlarını karşılamak için onların yardımlarının kabul edilmeyeceğini gerektiriyor.[689]

Allah'a ve ahiret gününe îmân edip, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd edenlerin dereceleri sadece mescidlerin işlerini görenlere göre daha üstündür. Şayet bu mescid, Mescid-i Harâm bile olsa durum değişmez. Aslında hangi amellerin daha faziletli olduğu Hz. Peygamber'e sorulduğunda muhatabın durumu ve şartlarına bağlı olarak farklı cevaplar vermiştir.[690] Fakat bu âyetin böyle bir tartışma üzerine inmiş olması önemli bir işarettir.

Bu âyet grubuna göre müşrik olup bazı iyi işlere aracılık eden insanlarla bir rivâyette geçtiği üzere Müslüman olup kendi yaptığı amelin daha hayırlı olduğunu iddia edenler arasında tartışma çıkmıştır. Nâzil olan âyetler ise Allah'a ve ahiret gününe îmân edip, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd etmenin daha faziletli olduğunu açıklayarak nâzil olmuştur. Dolayısıyla bu konudaki belirsizliği gidermiştir. Böylece sebeb-i nüzûl ve hüküm arasındaki bağ açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

3. 5. 2. Müşriklerin Mescid-i Harâma Yaklaşmaları

Müşriklerin ve kâfirlerin mescidlere yaklaşmalarıyla ilgili mezhepler arasında bazı ihtilaf söz konusudur. Tevbe sûresinde bu konudaki âyetlerle ilgili âyet-i kerîmeler ve nüzûl sebepleri olduğunu görüyoruz. Hz. Peygamber, Tebûk'ten dönünce hac yapmak istedi müşriklerin eski geleneklerine göre çıplak bir şekilde hacca gelmelerinden dolayı Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak görevlendirdi. Tevbe sûresinin ilk bölümleri nâzil olup müşriklerin bu seneden itibaren hac yapamayacakları bildirilince Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi bu emirleri duyurmak için Hz. Ebû Bekir'in peşinden gönderdi. Böylece müşriklerin hac yapmaları engellenmiş oldu.[691]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (28)

---

689 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/273.
690 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tevhid/48.
691 Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/662.

"Ey îmân edenler! Şüphesiz müşrikler necistirler. Öyleyse bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Şayet fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi lutfu ile zengin kılar. Şüphesiz, Allah, âlîm ve hikmet sahibidir."[692]

İbn Abbas'tan şöyle nakledilmiştir: "Müşrikler Beytullah'a gelip, beraberlerinde getirdikleri yiyecekleri satarlardı. Onlar, Beytullah'a gelmekten men edilince, bu durum Müslümanlara ağır geldi. Bazı Müslümanlar: "Bizim için yiyecek nerede, gıda maddelerini, ihtiyaç duyduğumuz malları, bize kim getirecek?" dediler. Allah Teâlâ "Şayet fakirlikten korkarsanız" âyetini indirdi."[693] Bu hadisin isnâdı sahîhtir.[694] Diğer bir görüşe göre, müşrikler ticâret için Mescid-i Harâm'a ve Mekke'ye gelerek, eski inaçlarına göre tavaf ediyorlardı. Onları engellemek için bu âyet nâzil olmuştur.[695]

Müşriklerin necis olmaları mecazi yöndendir. Ricz ve rics kelimeleri necaset için kullanılmıştır. "İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi pis şeylerdir"[696] âyetinde rics kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Müşriklerin necis olmaları zatları yönünden olmayıp, itikat ve inançları yönüyledir. Mescid-i Harâm'dan kastın bütün Harem bölgesi veya sadece Mescid-i Harâm olduğuna dair iki ayrı görüş vardır.[697]

Şafiî mezhebine göre kâfirler, Mescid-i Harâm dışındaki mescidlere girebilirler. Ancak diğer mescidlere girmeleri ihtiyaç olursa caizdir. Mescid-i Harâm'a ise ihtiyaç olsa bile girmeleri caiz değildir.[698] Hanbeliler de kâfirlerin mescidlere girişleri konusunda Şafiîler gibi düşünmektedirler. Bu iki mezhebe göre diğer mescidlere girmek ise izin dahilinde olmalıdır.[699] Malikî mezhebine göre ise müşriklerin Mescid-i Harâm'la beraber hiçbir mescide girmeleri caiz değildir.[700] Zımmî ise mahkeme vs. gibi bir ihtiyaç için girebilirler.[701]

---

692 et-Tevbe 9/28.
693 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1777.
694 Nâdî, *el-Makbûl*, 365-366.
695 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/467.
696 el-Mâide 5/90
697 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/399.
698 Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/185.
699 Mehmet Şener, "Câmi", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/7/92.
700 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/104.
701 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/279.

Hanefiler ise gayrı müslimlerin veya müşriklerin Mescid-i Harâm dahil bütün mescidlere girmelerinin caiz olduğunu kabul etmişlerdir. Onlara göre, bu seneden itibaren Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar âyetinden kasıt, müşriklerin hac yapmalarının yasaklanmış olmasıdır. Nitekim "fakirlikten korkarsanız" ifadesi mescide yaklaşmakla ilgili değil, hacca gelemeyecek müşriklerin ticarete olumsuz etkileri içindir.[702] Bütün mezheplerde ittifakla müşriklerin hac yapmaları yasaklanmıştır. Ayrıca Malikiler dışındaki mezheplere göre kâfirin Harem'den geçmesi caizdir. Fakat orada kalması caiz değildir.[703]

"Günümüzde Haremeyn-i Şerîfeyn'in yönetiminde söz sahibi olan Suûdî Arabistan Devleti, Hanbelî fıkhını uyguladığı için bu mezhebin görüşü doğrultusunda tedbirler almıştır. Mekke ve Medîne Haremlerinin girişinde kurulan kontrol merkezleri, uyarı levhaları ve gayri müslimler için yapılmış çevre yolları sayesinde bu hükmün uygulanmasına âzami titizlik gösterilmektedir."[704]

Müşriklerin Mescid-i Harâm'a gelip, eski geleneklerine göre hac ve umre yapmaları üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Nâzil olan âyet ise onların bu yıldan itibaren bu şekilde hac ve umre yapamayacaklarını ve Mescid-i Harâm'a yaklaşamayacakları hükümlerini getirmiştir. Burada yeni bir hüküm olduğu için sebeb-i nüzûl ile aralarında irtibat olduğu açıktır.

3. 5. 3. Mescid-i Dırâr ve Mescid-i Kubâ

Hazreçlilerin reislerinden olup, Hz. Peygamber ve Müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde reisliği kaybedenlerden birisi de daha önce Hristiyanlığı seçen Ebû Amir Rahib'tir. Bu kişi hicretten sonra Medine'de durmamış, müşriklerin yanına giderek Mekke'ye sığınmıştı. Bedir ve Uhud savaşlarında müşriklerin safında savaşmış, hatta Hz. Peygamber'in Uhud Savaşında onun iki saf arasında kazdığı çukurlardan birine düştüğü ve mübarek dişinin kırıldığı rivâyetleri vardır. Ancak bu kişi daha sonra Rum Kralı Herakl'e sığınmış, onu Müslümanlar aleyhine kışkırtmıştır. İşte bu kişi ensârdan bazı kişileri kandırarak bir mescid yapmalarını, o Mescidte kendisi için gözcülük yapmalarını, kendisinin de Rum Kralı Herakl'le bir

---

702 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/279.
703 Salim Öğüt, "Harem", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/129.
704 Şener, "Câmi", 7/7/92.

ordu kurup, Medine'ye saldıracaklarını ve Hz. Peygamber ve Müslümanları Medine'den çıkaracaklarını bildirmiştir.

Hz. Peygamber, Tebûk gazvesine çıkmak üzereyken bu kişiler Hz. Peygamber'e gelip kış ve yağmurlu gecelerde ve sıcağın çok olduğu günlerde hasta ve zayıf kişiler için bir mescid inşa ettiklerini söyleyerek, Hz. Peygamber'den gelip orada bir defa namaz kılmasını istediler. Böylece yaptıkları mescide resmiyet kazandırmış olacaklardı. Ancak Hz. Peygamber, sefere çıkmak üzere olduklarını, sefer dönüşü o işle ilgileneceğini bildirmiştir.[705]

Sefer dönüşü Hz. Peygamber, Medine'ye yaklaştığında bu kişiler tekrar gelip, mescidin inşasının bittiğini ve gelip namaz kılmasını istediler. Ancak Hz. Peygamber'e aşağıda zikredeceğimiz âyetler nâzil olmuş, O da mescidin yakılmasını emretmiştir. O görevi alan sahâbeler emri derhal yerine getirerek mescidi yakmışlardır. Böylece Mescid-i Dırâr konusu kapanmıştır.[706] Önceki başlıkta mescidleri imar eden kimselerin Allah'a ve ahiret gününe îmân edip, namazı ikâme ederek zekâtı eda edenler olduğu ifade edilmişti. Ancak bu mescidi inşa edenler münâfıklar olduğu için kâfirlerden bile daha aşağı derekelerde olanlardı. Bu nedenle yaptıkları mescid kabul görmedi.

Mescid-i Dırâr'ın yapılışındaki hedef Müslümanların birliğini bozarak aralarında ayrılık çıkarmak, Ebû Amir için gözcülük yapıp bilgi toplamak, mescid çatısı altında dikkat çekmeden fitne çıkarmak, deyim yerindeyse istihbarat toplamaktı. Ancak daha önce bireysel olarak münâfıklara hoşgörülü olan Hz. Peygamber, yaptıkları mescidi yaktırarak münâfıkların organize güç olup kurumsallaşmalarının önünü kesmiştir.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ(107) لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ (108) أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى

---

705 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/529.
706 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/210.

شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (109) لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ(110)

"Zarar vermek, küfre destek olmak, müminler arasında tefrika çıkarmak ve daha önce Allah ve peygambere karşı savaşan kişi lehine gözcülük etmek için dırâr mescidini edinenler vardır. Bunlar kesinlikle bizim güzellikten başka niyetimiz yoktur, diye yemin ederler. Halbuki Allah onların yalancı olduklarına şahitlik etmektedir. O Mescitte, asla durup namaz kılma. İlk günden beri temeli Allah korkusu üzerine atılan mescid, içinde durup namaz kılmana daha layıktır. O Mescitte iyice temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah çokça temizlenenleri sever.

Binasını Allah'a korku ve onu razı etmek üzerine kuran mı daha hayırlıdır? Yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah zalimleri doğru yola iletmez. Onların kurdukları bina yüreklerini parçalayacak şekilde kalplerinde bir şüphe olmaya devam edecektir. Allah herşeyi bilen ve hikmetle yönetendir."[707]

Mescid-i Dırâr'la ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûl rivâyetleri şunlardır: Ebû Rahim el-Ğıfarî, Mescid-i Dırâr'ı bina edenler, Hz. Peygamber Tebûk'e hazırlanıyorken gelip "Ey Allah'ın resûlü! Biz hasta ve muhtaçların, soğuk kış ve yağmurlu gecelerde gelebilmeleri için bir mescid bina ettik. Senin bize gelip orada namaz kılmanı istiyoruz" dediler. Hz. Peygamber: "Biz şimdi sefere çıkmak üzereyiz. İnşâallah seferden döndüğümüzde size gelip, sizin için orada namaz kılarız" dedi.

Hz. Peygamber, dönüşte Medine'ye yaklaşınca, Allah Teâlâ, Mescid-i Dırâr'ı bina edenler vardır, âyetini indirdi. Hz. Peygamber, Malik b. Haş'em, Ma'n b. Adî ve iki kardeşini çağırıp: "Ehli zalim olan şu mescide gidip, onu yakıp yıkın," dedi. Onlarda öyle yaptılar.[708] İsnadı hasen bu hadisin benzerleri ve şahitleri çoktur.[709]

İbn Abbâs'tan da şöyle rivâyet gelmiştir: Ensârdan bir grup insan bir mescid bina ettiler. Bunun üzerine Ebû Amir onlara "Mescidinizi yapıp gücünüz oranında kuvvet ve silah hazırlayın. Ben Rum Meliki Kayser'e gidip Rumlardan bir orduyla

---

707 et-Tevbe 9/107-110.
708 Süyûtî, *Lübâb*, 162.
709 Nâdî, *el-Makbûl*, 390.

gelip Muhammed ve ashabını çıkaracağım" dedi. Bunlar mescidlerini bitirince Hz. Peygamber'e gelip, "Mescidimizin binasını bitirdik. Senin gelip içinde namaz kılıp bize bereketle duâ etmeni istiyoruz" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Mescid-i Dırâr'ı bina edenler vardır,[710] âyetini sonuna kadar indirdi. [711] Bu hadis hasen kabul edilmiştir.[712]

Vâhidî de bunu münâfıklardan bir grubun Kubâ Mescid'ine benzemek ve Ebu Amir için gözcülük yaparak, o geldiğinde onların önünde olması için yaptıklarını rivâyet eder.[713] Hz. Peygamber Kubâ Mescidini inşa edince, Abdullah b. Hüneyf'in dedesi Behzec, Mücemmi' b. Câriye el-Ensârî, Vedîâ b. Hizâm, gibi ensârdan bazıları nifâk mescidini inşâ ettiler. Hz. Peygamber, Behzec'e: "Yazıklar olsun sana! seni bunu yapmaya ne sevketti" dedi. Behzec yalan söyleyerek "Biz ancak en iyi olanı isteyerek bunu yaptık" dedi. Hz. Peygamber de onun mazeretini kabul ederek onu tasdik etti. Bunun üzerine, bunlar kesinlikle bizim güzellikten başka niyetimiz yoktur diye yemin ederler,[714] âyeti nâzil oldu.[715] Onlar mescidlerinin binâsını bitirince, Hz. Peygamber'e gelip "Biz mescidimizin inşâsını bitirdik. Senin gelip içinde namaz kılıp bereketli olması için duâ etmeni istiyoruz, dediler. Bunun üzerine, o mescitte asla durup namaz kılma! âyeti nâzil oldu.[716]

Ebû Hüreyre'den gelen bir rivâyette, o mescitte, iyice temizlenmeyi seven adamlar vardır[717] âyeti Kubâ ehli hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar su ile istinca ediyorlardı. Bu hadis hasen bir hadistir.[718] Başka bazı rivâyetlerde ise takva üzerine kurulan mescidin Mescid-i Nebevî olduğu ifade edilmiştir.[719] Diğer bir görüşe göre Medine'de inşâ edilen bütün mescidlerin, takva üzerine kurulan mescid hükmünde olduğu ifade edilmiştir.[720]

---

710 et-Tevbe 9/107.
711 Süyûtî, *Lübâb*, 162.
712 Nâdî, *el-Makbûl*, 391.
713 Süyûtî, *Lübâb*, 162.
714 et-Tevbe 9/107.
715 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 259.
716 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1881.
717 et-Tevbe 9/ 109.
718 Nâdî, *el-Makbûl*, 393.
719 Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 10/15.
720 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1882.

Yapılan her fiilin kabulü için öncelikle îmân ve iyi niyet olmalıdır. Kötü bir niyetle iyi bir iş yapılsa bile Allah katında sevabı olmaz. Müminlere zarar kastıyla bina edilen bir mescitte namaz kılınmayacağı gibi onun yapılışına izin verilmemesi, yapılsa bile yıkılması gerekir. Bazı yerlerde ibadet etmek daha faziletli olabilir. Bu, banisinin niyetinin iyi olması ve daha eski olup içinde daha çok ibadet edilmesindendir. Çünkü Allah Teâlâ ilk günden takva üzerine kurulan ve içinde çokça temizlenenlerin olduğu mescidi içindekilerle beraber övmüştür.[721] Diğerini ise hem mescidin kendisini hem de içindekileri kınayıp, bu durumlarının kendilerini ateşe götüreceğini bildirmiştir.

O mescitte iyice temizlenmeyi seven adamlar vardır, âyetinden kasıt, Kubâ Mescid'inin ehli olduğu ifade eilmiştir. Onlar hakkında böyle söylenmesinin sebebi ilk günden takva niyetiyle mescid inşa etmeleri ve taharet alırken istinca yaparak, maddi necasetten ve nifâk gibi itikâdî pisliklerden arınmış olmalarıdır.[722]

Birbirine yakın mescid inşa etmek caiz olmadığı gibi, bir beldede ihtiyaç olmadıkça cuma namazı için ikinci bir cami inşa etmek de caiz değildir. Ancak belde büyük olup belde halkı camiye sığmıyorsa ikinci bir cami yapılabilir. Müslümanlara zarar vermek ve riya için yapılan her mescid, Mescid-i Dırâr hükmündedir.[723] Günümüzde bazı Avrupa ülkelerinde devletlerin teşvikleriyle, İslâma aykırı, kadın erkek karışık namaz kılınabilen camiler açılmıştır. Bu türden camilerin hükmü Mescid-i Dırâr ile aynıdır. Bir camide aynı namaz vakti için birden fazla cemaat ve imam olmasının cevazı bu bağlamda tartışılmıştır. İmâm Malik ve İmam Şafiî, Müslümanların birliğini bozma endişesiyle bunu uygun görmemişlerdir.[724] Hz. Peygamber Mescid-i Dırâr'ın yapıldığı yoldan gitmezdi. Daha sonra da oranın çöplük olmasını emretmiştir.[725]

Sonuç olarak sebeb-i nüzûl ile hükümler arasında bağ olduğu açıktır. İçlerinde nifâk olan bazı kimseler kötü amaçlarla mescid bina ediyorlar. Ancak asıl niyetlerini gizleyerek bu işi iyi niyetle yaptıklarını iddia ediyorlar. Fakat Allah Teâlâ

---

721 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/367.
722 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/584.
723 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/254.
724 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, 8/254.
725 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/217.

kalplerin içindeki asıl niyetleri bildiği için, onların yaptıkları Mescitten bir sevap alamayacaklarını, tam tersine azaba düçar olacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca mescidlerine gidip ibadet etmeyi yasaklayıp yıkılmasını istemiştir. Buna mukabil ilk günden beri takva ehlinin takva üzerine inşa ettikleri mescidlerini ve ehlini ise överek Allah tarafından sevildiklerini ve karşılıklarını alacaklarını açıklamıştır.

3. 6. İMÂN KARDEŞLİĞİ

İslam dini insani ilişkilerde anne, baba aile ve akrabalık bağlarına büyük önem vermiştir. Özellikle anne baba hakları ve sıla-i rahimle ilgili teşvik edici çok sayıda âyet ve hadis bulunmaktadır. Anne babaya kötü davranmak ve sıla-i rahmi kesmekle ilgili de aynı şekilde zecredici çok sayıda âyet ve hadis vardır.[726] Dolayısıyla dünyevi anlamda anne baba ve akrabalara güzel muamelede bulunmak önemli bir husustur. Fakat durum, onların İslam'dan uzak durup, Müslüman bir kişiyi dininden uzaklaştırma ve İslam üzere yaşamasına engel olma noktasına gelirse ne anne babaya ne de akraba ve arkadaşın söylediğine bakılmaz. İslam kardeşliği ve İslam'ı yaşamak her şeyin önündedir. Bu Konuda Hz. İbrahim, Hz. Nuh ve Hz. Lût'a yapılan uyarı ve tavsiyeler bütün Müslümanlara örnek olacak niteliktedir.[727]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (23) قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ(24)

"Ey îmân edenler! Şayet babalarınız ve kardeşleriniz, küfrü îmâna tercih ediyor iseler onları dost edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse işte onlar zalimlerin ta kendileridir. De ki: Şayet babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaretiniz ve sevdiğiniz evleriniz, size Allah'tan, resûlünden ve Allah yolunda cihâd etmekten daha sevimli ise, Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez."[728]

---

726 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/278.

727 Bkz. Mahmut Öztürk, *Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı* (Ankara: Son Çağ Yayınları, 2016).

728 et-Tevbe 9/23-24.

Kelbî'nin (v. 146/763) naklettiğine göre, "Hz. Peygamber'e Medine'ye hicret emri verilince herhangi bir insan babasına, kardeşine ve eşine şöyle derdi: "Şüphesiz bize, hicret emredildi." Dolayısıyla insanların bir kısmı hicret işinde acele ederek, onu sevmiş, bazısının ise karısı ve çoluk çocuğu ona yapışıp: "Allah için, bizi hiçbir şeysiz bırakıp perişan mı edeceksin?" derdi. Böylece o insanın kalbi yumuşar ve onlarla oturup hicreti terk ederdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, şayet babalarınız ve kardeşleriniz,[729] âyetini indirdi."[730] Başka bir rivâyete göre dokuz kişi irtidat edip, Mekke müşriklerine katılmışlardı. Bu âyetler onları dost edinmeyi nehyetmek için nâzil oldu.[731]

Taberî'de geçen bir rivâyette ise şayet babalarınız ve kardeşleriniz, âyetinin Hz. Abbâs'a "Hicret etmeyecek misin?" diye sorulduğunda o, "Ben sikâye görevi yapıyorum" ve Benî Abdi'd-Dâr'ın kardeşlerinden Talha'nın da aynı soruya "Ben hicâbe görevi yapıyorum" diyerek karşılık vermesi üzerine nâzil olduğu geçmektedir.[732]

Mekke'nin fethinden sonra hicretin farz olma hükmü ortadan kalkmıştır. Hâlbuki bu âyetlerin Mekke'nin fethinden sonra indiği kesindir. Dolayısıyla bir zıtlık olduğu söylenebilir.[733] Bu âyetler fetihten sonra yakınlarından hala müşriklerin olduğu Müslümanlara bir uyarıdır. Çünkü sûrenin başında müşriklerle ilgili çok sert ifadeler kullanılmıştır. Müslümanlara, bu kadar fethe rağmen, hala şirk üzerinde ısrar eden akrabalarını artık dost edinmemeleri hatırlatılmıştır. Âyet müminlere, kâfirleri dost edinip, onlardan yardım istemeyi ve işlerini onlara havale etmeyi ve onlara ta'zim ve ikram etmeyi yasaklamakta, ayrıca onlardan teberri etmeyi vacip kılmaktadır. Allah'ın emri gelinceye kadar beklemek,[734] ifadesi tehdit anlamındadır. Küfrü îmâna tercih edenleri dost edinmek babalarınız veya kardeşleriniz bile olsa zulümdür.[735]

---

729 et-Tevbe 9/ 23.
730 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 245.
731 Beydâvî, *Envârü't-te'vîl*, 3/76.
732 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/176.
733 Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 9/380.
734 et-Tevbe 9/24.
735 Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, 2/396.

Burada sebeb-i nüzûl rivâyetleri ile âyetin inişi arasında zaman açısından bir uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Ayrıca bu âyetler ahkâm âyeti olarak değerlendirilmemiştir.

3. 7. EHL-İ KİTAB'IN SAPKINLIKLARI

Kitap ehli Hristiyanlar ve Yahûdîler aslında Allah'a îmân ettiklerini iddia etmektedirler. Ancak Hristiyanların Hz. İsâ'yı –haşa- Allah'ın oğlu olarak görmeleri ve teslis inançları, Yahûdilerin de bir sonraki âyette geçtiği gibi Hz. Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğuna inanmaları onların da, kitap ehli olmayan müşrikler gibi Allah'a şirk koştukları anlamına gelmektedir. Kanaatimizce bu konuyla ilgili âyetler Ehl-i kitap olan Rum'ların içinde bulunduğu itikâdî durumu göz önüne serip, onlarla savaşmak için Müslümanları cesaretlendirmek için zikredilen âyetlerdir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (30)

"Yahudiler "Üzeyr, Allah'ın oğludur" dediler. Hristiyanlar da "Mesîh, Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri sözleridir ki, daha önce inkâr edenlerin sözüne benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! nasıl çevriliyorlar!"[736]

Saîd b. Cübeyr ve İkrime, İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet etmişlerdir: "Yahûdilerin ileri gelenlerinden bazıları, Hz. Peygamber'e gelip: "Sana nasıl tabi olalım. Sen, kıblemizi terkederek, Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmiyorsun" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Yahudiler, Üzeyr Allah'ın oğludur, dediler, âyet-i kerîmesini indirdi."[737] Ebû Hatîm'de geçen bu rivâyet hasen kabul edilmiştir.[738]

Âyette Yahûdilerin, "Üzeyr Allah'ın oğludur" dedikleri ifadesi geçmektedir. Fakat bilindiği kadarıyla günümüz Yahûdilerinin böyle bir inançları yoktur. Ancak, sebeb-i nüzûl rivâyetinde geçtiği gibi bazılarının böyle bir sözü söyleyip diğerlerinin karşı çıkmaması üzerine hepsine şamil edilmiş olabilir. Nitekim Arapçada birinin yaptığı bir şeyi herkese izafe etme uslubu kullanılmaktadır. Örneğin kabileden birkaç

---

736 et-Tevbe 9/30.
737 İbn Ebî Leyla, *Tefsîru Ebi'l-hatîm*, 6/1781.
738 Nâdî, *el-Makbûl*, 386.

kişinin yaptığı bir iş için, kavim böyle yaptı, denir. Böyle bir açıklamaya ilave olarak tarihte buna inanan bazı Yahûdi mezheplerinin olabileceği, fakat zamanla bunların müntesiplerinin kalmamış olması da mümkündür.[739]

Hristiyanların inançlarına gelince, âyetlerde onların böyle bir inancı olduğu zikredilmiştir. Günümüzde de hala Hristiyanlar arasında bu inanç devam etmektedir. Onların ağızlarıyla bu sözü söylemelerine gelince delilsiz bir söz olduğu için bu ifade kullanılmıştır. Onlar da müşriklerin "Melekler Allah'ın kızlarıdır"[740] sözlerine benzer kelimeleri söyleyerek şirke girmişlerdir. Buradan birisinin küfrü kesin biliniyorsa onu küfre nisbet etmenin cevazı hüküm olarak çıkarılabilir. Diğer bir hükümde Yahûdî ve Hristiyanların söz konusu inançları sebebiyle kâfir olduklarının açık bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Sonraki âyette zaten onların kâfir olduklarının diğer bir gerekçesinin *"Allah'ı bırakıp rahip ve hahamlarını ve Meryem oğlu İsâ'yı ilah edinmeleri"*[741] olduğu ifade edilmiştir.

Günümüzde bazı araştırmacılar Yahûdi ve Hristiyanların cennete gireceklerini iddia etmektedirler.[742] Onların tezlerinin Kur'ân'la uyuşmadığı yukarıdaki âyetlerden anlaşılmaktadır. Zaten bir önceki âyette onların Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kâfirler olup, Müslümanların onlarla savaşması istenmektedir. Şayet cennet ehli olsalardı Kur'an'ın onlarla savaşmayı emretmesi anlamsız olurdu. Burada daha önce var olan tevhid ilkesi, Yahûdî ve Hristiyanların iddiaları reddedilerek hatırlatılmıştır. Böylece sebeb-i nüzûl ile hükmün irtibatlı olduğu söylenebilir.

3. 8. NESÎ

en-Nesî kelime olarak fazlalaştırmak veya ertelemek anlamlarında kullanılmıştır. Istılâhî anlamına gelince ayların sayısını fazlalaştırmak veya harâm ayların yerlerini değiştirmek suretiyle söz konusu zaman dilimleri içinde helâli harâm, harâmı helâl yapmaktır.[743] Aslında müşriklerdeki harâm aylar mefhumu, Hz.

---

739 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/299.
740 en-Nahl 16/57.
741 et-Tevbe 9/ 31.
742 Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri*, 1/75.
743 Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/226.

İbrâhîm'in (a.s) hanif dininden kalma bir inançtı. Fakat daha sonra bu inanç tahrif edilerek su-i istimal edilmiştir.[744]

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ(36) إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (37)

"Şüphesiz Allah'ın kitabında gökleri ve yeri yarattığı günden beri ayların sayısı on iki olup, onlardan dördü harâm aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru dinidir. Öyleyse bu aylarda nefsinize zulmetmeyin. Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi, siz de onlarla topyekün savaşın ve şunu iyi bilin ki Allah müttakilerle beraberdir. Nesî, Harâm ayları ertelemek, ancak küfürde ileri gitmektir. Onunla kâfirler saptırılır, onlar onu bir yıl helâl, bir yıl ise harâm sayarlardı. Böylece Allah'ın harâm kıldığına sayıca uysunlar diye, Allah'ın harâm ettiğini helâl kılmış oluyorlardı. Onların amelleri kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah kâfirler toplumunu hidâyete erdirmez."[745]

Ebû Mâlik'ten şöyle rivâyet edilmiştir: "Araplar, seneyi on üç ay yaparlardı. saferi muharrem yaparlar ve onda harâmı helâl sayarlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi."[746] Taberî'de geçen bu rivâyet hasen kabul edilmiştir.[747]

Nesiyle ilgili hükümler şunlardır: Fıkıhtaki ibadet ve muameleler gibi bütün şer'î işlerin, hicrî aylara göre yapılması gerekir. Aksi takdirde bütün ibadetlerin yeri karışır.[748] Müşrikler, Allah'ın, sayısını oniki olarak belirlediği ve bunlardan dördünü harâm kıldığı aylarla oynayarak bazı değişikliklerde bulunuyorlardı. Bunun sebebi harâm aylarda işlemek istedikleri günahları kendilerince mübâh hale getirmekti. Fakat daha sonra başka bazı menfaatleri için tekrar değiştiriyorlardı. Dolayısıyla Allah'ın farz kıldığı haccın yerini de değiştirmiş oluyorlardı. Müşrikler, önce

744 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/309.
745 et-Tevbe 9/36-37.
746 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/246.
747 Nâdî, *el-Makbûl*, 368.
748 Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/199.

Allah'ın belirlemiş olduğu zaman sistemini beğenmeyip, değiştiriyorlar. Sonra bunu da işlerine gelmediği bir durumdan dolayı heveslerine ve kabilevî manfaatlerine göre tekrar değiştiriyorlardı.[749]

Tebûk Seferi dönüşü, hicretin 9. yılındaki haccın Câhiliye Arab'larının uyguladığı nesî dolayısıyla vaktinden önce zi'l-ka'de ayında yapılacağını bilen Hz. Peygamber bu âdete son vermek için Vedâ haccına kadar bekledi ve hicretin 9. yılındaki haccı, Hz. Ebû Bekir'in yönetiminde yaptırdı. Ayların sayısının on iki olduğunu bildiren ve nesî uygulamasını yasaklayan âyetler yaygın kanaate göre hicretin 10. yılında indi. Hz. Peygamber Vedâ haccını zilhicce ayında ifa ederken okuduğu hutbede, "Zaman Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı gündeki şekline döndü" diyerek bu âdeti kaldırdığı gibi haccın kıyamete kadar zilhicce ayında yapılmasını sağladı. Diğer taraftan, Hz. Peygamber'in, müşriklerin Harem'e girmeye devam etmeleri, bazı kadın ve erkeklerin Ka'be'yi çıplak tavaf etmeleri sebebiyle hicretin 9. yılında hacca gitmediği de rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi müşriklerin bir daha Mescid-i Harâm'a giremeyeceğini bildiren âyetleri tebliğ etmek üzere görevlendirdi.[750]

Nesîyle ilgili kısımda da sebeb-i nüzûl ile nâzil olan âyetler arasında bağ olduğu açıkça görülmektedir. Müşrikler kabilevî menfaatlerine uygun şekilde zamanla oynayarak Allah'ın farz kıldığı hac ibadetinin yerini değiştirmişlerdir. Ancak onların haccın ve harâm ayların yerini değiştirmelerinin küfürde ileri gitmek olduğu ifade edilerek bu tasarrufları inen âyetlerle yasaklanmıştır.

3. 9. ANTLAŞMALAR

Hz. Peygamber'in hayatında cihâdın önemli yeri olduğu gibi antlaşmaların da önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiğinde şehri savunmak için Yahûdiler dahil orada iskan edenlerin şehri beraber savunması için Medine vesikasını çıkararak ilk önemli antlaşmayı yaptığını görüyoruz.[751] Daha sonraki dönemlerde Mekke müşrikleriyle Hudeybiye antlaşmasını yapmıştır.[752] Tebûk seferi esnasında Eyle valisi Yuhanna b. Ru'be ve

---

749 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/150.
750 Bünyamin Erul, "Veda Haccı", *DİA* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 42/42/590.
751 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 8/57.
752 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/325.

Dume valisi Ukeydir ile ayrıca Cerba ve Ezruh halkıyla cizye vermeleri karşılığında anlaşmıştır.[753] Dolayısıyla Müslümanlar için Hz. Peygamber'in uygulamalarında cihâd fıkhının yanında, sulh ve barış fıkhı için de önemli bilgiler olduğunu söylemek mümkündür. Tevbe Sûresinin yapılan antlaşmaların feshiyle başlaması hasebiyle antlaşmlarla ilgili bazı noktalara değinmek konumuz açısından önemlidir.

Antlaşma kelime olarak ahd, ahit, muâhede gibi kelimelerle karşılanmıştır. Bunlardan muâhede kelimesi "Ahitleşme, karşılıklı sözleşme, karşılıklı taahhütte bulunma, savaşan tarafların barış antlaşması yapması; kişi, topluluk ve devlet olarak iki veya daha fazla taraf arasında yapılan ittifak anlamlarına gelmektedir."[754]

Antlaşma yapılanlarla ilgili daha önce şu âyet-i kerîmeler nâzil olmuştur: *"Onlar kendileriyle antlaşma yaptığın, ancak her seferinde antlaşmalarını çekinmeden bozanlardır. Şayet onlarla savaşta karşılaşırsan, onların arkalarındakini de dağıtacak şekilde onları cezalandır. Umulur ki öğüt alırlar. Şeyet antlaşma yaptığın bir kavmin ihânet edip antlaşmayı bozmalarından korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu onlara açıkça bildir. Şüphesiz Allah, ihânet edenleri sevmez."*[755] Bu âyetlerin daha önce antlaşmalarını bozan Yahudiler hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlere göre Yahûdîler daha önceki antlaşmalarını bozarak Bedir gazvesinde müşriklere silah yardımında bulunmuşlardır. Hendek gazvesinde de Reisleri Ka'b b. Eşref'in Mekke'ye gidip müşriklerle ittifak etmesi üzerine bu âyetler nâzil olmuştur.[756]

"İslâm hukukuna göre karşı taraf açıkça antlaşmayı ihlal edip Müslümanlara karşı düşmanca bir tavır içerisinde bulunursa, Müslümanlara karşı tarafa saldırma izni doğar. Ayrıca antlaşmanın bitiş tarihini beklemeye gerek kalmaz. Bilakis hiçbir ültimatom vermeksizin böyle bir hainlikte bulunan karşı tarafa saldırma izni verilir. Ancak antlaşmayı bozmaksızın, antlaşmayı bozacaklarından şüphe duyulursa,

---

753 İbn Hişâm, *Siret-i ibn Hişâm*, 2/525.

754 Hasan Doğan, "Klâsik İslam Hukuku Literatüründe Antlaşma Kavramını İfade Eden Kavramların Çeşitliliği", *Nüsha* 18/46 (2018), 178.

755 el-Enfâl 8/56-58.

756 Yazır, *Hak Dini*, 4/2422.

antlaşmanın bittiği karşı tarafa açıkça bildirilmelidir. Müslümanlar ihânet içinde bulunmamalıdır."[757]

Antlaşma iki hakim güç arasında söz konusudur. Bu nedenle Müslümanlarla, Mekkeli müşrikler arasında Hudeybiye antlaşması imzalanmıştı. O antlaşmanın maddelerinden birisi de, Arab kabilelerinden dileyen Müslümanlarla, dileyen de Kureyş'le ittifak yapabilecekti. Bu kapsamda Huzaa kabilesi, Müslümanların tarafında, Bekroğulları ise Kureyş tarafında yer aldı.[758] Kureyşliler daha sonra yaptıkları antlaşmayı bozarak, Müslümanların müttefiği olan Huzaa kabilesine saldırarak onlardan çok kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine Hudeybiye antlaşmasında geçen hüküm bozulmuş oldu. Müslümanlar da artık antlaşmaya bağlı kalmayıp, Mekke'nin fethine götüren süreci başlattılar.[759]

Mekke'nin fethiyle aslında Hudeybiye antlaşması da fiilen bitmişti. Çünkü antlaşmayı ilk olarak müşrikler Huzaa kabilesine saldırarak bozmuşlardı. Hz. Peygamber Mekke'yi fethederek onlara gereken cevabı vermişti. Böylece aslında karşı tarafta Hudeybiye antlaşmasının muhatabı olacak resmi bir yapı kalmamıştı. Ayrıca antlaşmanın tarafı olan müşrikler de zaten Müslüman olmuşlardı. Dolayısıyla ileride antlaşmayı öne sürerek eski cahiliye adetlerine göre Ka'be üzerinde tasarrufta bulunmaya kalkışabilecek eski düzenin kalıntılarını ve ümitlerini yok etmek gerekiyordu. Bize göre Tevbe sûresinin ilk bölümünün iniş gayelerinden birisi de budur.

Tevbe sûresinin ilk bölümünün nüzûlüyle ilgili, bazı rivâyetlerde ilk on âyeti bazı rivâyetlerde ilk otuz veya kırk âyetlerinin, inmesiyle ilgili pekçok tefsîr ve siyer kaynağında birbirine benzer ibarelerle bazı rivâyetler geçmektedir. Bu rivâyetlere göre hicretin 9. senesinde Hz. Peygamber, hac mevsimini yönetmek üzere Hz. Ebu Bekir'i emir olarak görevlendirdi. Hz. Ebu Bekir bu görevi yürütürken Tevbe sûresinin ilk bölümü nâzil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bunu duyurmak için Hz. Ali'yi görevlendirdi. Hz. Ali, Hz. Ebubekir'e yetişip böyle bir görevi olduğunu

---

757 Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/180.
758 Muhammed Hamidullah, *İslamda Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (Ankara: Beyan Yayınları, 2007), 345.
759 Mevdûdî, *Tefhîm*, 2/181.

bildirip, nahr günü Hz. Ebû Hureyre ve başka sahâbelerle beraber bu duyuruyu okudu.

Bu duyuruya göre müşrikler bu seneden itibaren Ka'be'yi çıplak tavaf etmeyecek. Bu seneden sonra müşrikler şirk adetlerine göre hac edemeyip Mescid-i Harâm'a yaklaşmayacak. Müminlerden başka kimse cennete girmeyecek. Hz. Peygamber'le yapılmış olan antlaşmalar dört ay süreyle geçerli olacak, Müşrik olanlara dört aylık süre verilecek, dört aydan sonra ya Müslüman olacaklar veya Arabistan'ı terkedeceklerdir.[760] Hz. Ali'nin bu duyuruyu yaptığında, bazı müşriklerin Hz. Ali'ye hitaben "Bizim senden ve amcanın oğlu Muhammed'den korkumuz yoktur. Artık biz de gerekeni yapacağız" dedikleri ancak "Bazılarının Kureyş bile Müslüman oldu. Siz ne yapıyorsunuz" dedikten sonra meydan okuyanların Müslüman olduğu rivâyet edilmiştir.[761] Antlaşmalarla ilgili sûrede iki ayrı âyet grubu yer almaktadır. Birinci grup sûrenin ilk kısmında antlaşmaların feshinden bahseden bölümdür. İkinci kısım âyetler ise Mekke'nin fethine götüren süreçten bahseden bölümdür.

3. 9. 1. Antlaşmaların Feshiyle İlgili Âyetler

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ (2) وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (3) إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (4)

Yeryüzünde dört ay dolaşın ve şunu bilin ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Muhakkak Allah kâfirleri rezil edecektir. Bir de haccı ekber gününde Allah ve resûlünden bir duyurudur ki, Allah ve resûlü müşriklerden beridir. Şayet tevbe ederseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Şayet yüz çevirirseniz, Allah'ı kesinlikle aciz bırakamayacağınızı bilin. Ayrıca kâfirler için acıklı bir azabı müjdele. Ancak müşriklerden antlaşma yapıp antlaşmalarını uygulamada eksik davranmayanlar ve

760 Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 9/2; Tirmizî, *Câmiü's-sahîh*, Tefsir, 10/7.
761 İbn Atiyye, *el-Vecîz fi't-tefsîr*, 3/6.

sizin aleyhinizde kimseye destek olmayanlar müstesna olup, onların antlaşmalarını müddetleri bitene kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah müttakileri sever.[762]

Bu âyet grubuyla ilgili çok sayıda rivâyet bulunmakla beraber, bu rivâyetlerin ilgili âyetlerin doğrudan sebeb-i nüzûlü olduğuna dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak aşağıda zikrettiğimiz gibi bazı müfessirler rivâyet zinciri olmaksızın bu âyetlerin müşriklerin antlaşmalarını bozmaları ve Ka'b e'de hala şirk adetlerine göre uygulamaların devam etmesi olduğunu kaydetmişlerdir. Bu bağlamda müfessirler Benî Damre ve Benî Kinâne kabileleri dışında çoğu kabilenin antlaşmalarını bozduğunu ve sûrenin ilk bölümünün bunun üzerine nâzil olduğunu ifade etmişlerdir. Buna bir örnek olarak, Ferrâ şöyle demektedir: "Arablar Hz. Peygamber'le aralarındaki ahitlerini bozmaya başlayınca Berâe sûresinin ilk âyetleri inerek onların antlaşmalarının artık bozulduğunu haber verdi."[763]

Beğavî de buna yakın bir görüşü müfessirlere dayandırarak şöyle nakleder: "Hz. Peygamber Tebûk seferine çıkınca münâfıklar karışıklık çıkarıp, müşrikler de antlaşmalarını bozmaya başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların ahitlerinin atılmasını emretti"[764] Taberî de Hz. Peygamber'le, müşrikler arasında umûmî ve husûsî olmak üzere iki çeşit antlaşma olduğunu zikretmiştir. Umûmî olana göre Ka'b e'ye gelen hiç kimse geri çevrilmeyecek ve harâm aylarda kimseye dokunulmayacaktı. Husûsî olanlar ise Hz. Peygamber'le bazı Arab kabileleri arasında belli bir süreye kadar yapılan antlaşmalardı. İşte bunlar hakkında Berâe sûresi nâzil oldu.[765] Matürîdî de âyetlerin "Kendileriyle antlaşma yaptığın halde, her defasında antlaşmalarını bozanlar" âyetinde geçtiği üzere ahdlerini bozmayı alışkanlık edinenler hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.[766]

Antlaşmalı olanların müddeti dört aydan fazla ise bu müddet dört aya indirildi. Dört aydan az ise dört aya tamamlanacak, süresiz ise dört ayla sınırlandırılacaktı. Hiç antlaşması olmayanlara ise elli günlük müddet verildi. Bunların hepsi eyyâm-ı teşrikin birinci günü yani nahr gününden geçerli olacaktır.

---

762 et-Tevbe 9/2-4.
763 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/420.
764 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/312.
765 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/97.
766 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/282.

Beni Kinâne gibi dört aydan fazla müddeti olup antlaşmalarında ihânet etmeyenlerin müddetleri sonuna kadar geçerli olacaktı. Harâm aylardan kasıt muharremdir. Çünkü muharrem zi'l-ka'de ve zi'l-hicce ile bitişik olduğu için harâm aylar tabirinin tek başına onun için kullanılması mümkündür.[767]

Antlaşma süresi elli gün olanlar nahrın ilk gününden hesaplanıp süreleri elli güne tamamlanacaktı. Buna göre yirmi gün zi'l-hicce'den, otuz gün muharremden olacaktır. Diğer bir görüşe göre ise, antlaşmaları dört ay olanlar Berâe âyetlerinin indirildiği şevvâl ayının başından itibaren harâm ayların bitimine kadar süreleri olacak. Onlar da böylece harâm ayların bitişiyle sürelerini doldurmuş olacaklardı. Bazıları antlaşmalıların müddetininde nahr gününden itibaren başladığını dolayısıyla rebiü'l-ahir ayından on gün geçene kadar onlara süre verildiğini söylemiştir. [768]

Diğer bir görüşe göre herkes için nahr gününden başlamak üzere dört ay süre verildiğini zikreden alimler de vardır. Bu süre buna göre zi'l-hicce'nin onundan başlamak üzere muharrem, safer, rebiü'l-evvel'in tamamı rebiü'l-ahir ayının ilk on gününe kadar ki süre olacak. Başka bir görüşe göre ise hepsinin müddetinin başlangıcı tek olup o da şevvâl ayının başından itibaren harâm ayların bitimine kadar ki dört aylık süre olacaktır.[769]

Süreyle ilgili bu görüşler antlaşmalı olup antlaşmalarını bozanlar için geçerlidir. Antlaşmalarını bozmayanların ise süreleri sonuna kadar devam edecektir. "Ancak müşriklerden antlaşma yapıp antlaşmalarını uygulamada eksik davranmayanlar ve sizin aleyhinizde kimseye destek olmayanlar müstesna olup, onların antlaşmalarını müddetleri bitene kadar tamamlayın. Şüphesiz Allah müttakileri sever"[770] âyeti buna delil olarak gösterilmiştir.[771]

Haccı ekber günü يوم الحج الأكبر ifadesinin, Arefe günü, Minâ günü veya bütün hac günleri olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre ise haccın kendisi için haccı ekber, umre içinse haccı asğar tabiri uygun görülmüştür.[772]

---

767 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/420.
768 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/97.
769 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/338.
770 et-Tevbe 9/4.
771 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 4/266.
772 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/317.

İll إلّ kelimesi yemin ve akrabalık anlamındadır.[773] İll'in kelime anlamı sesini yükseltmektir. Çünkü müşrikler yeminleştiklerinde yüksek sesle bağırırlardı. Ayrıca İbranice olup ilah anlamına geldiğine dair görüşler de vardır.[774]

Bu âyet grubunun antlaşmalarla ilgili ifade ettiği şey müşriklerin daha önce antlaşmalarını bozdukları gibi bundan sonra da antlaşmalarını bozma ihtimallerine karşılık antlaşmalarının bozulduğunun kendilerine haber verilmesi böylece onlar gibi ihanet etmeksizin sorunun çözülmesidir. Çünkü müşrikler daha önce Hudeybiye antlaşmasına sadık kalmayıp Müslümanların müttefiği olan Huzaa kabilesinden insanları öldürmüşlerdi. Nitekim "Şayet antlaşma yaptığın bir kavmin ihânet edip antlaşmayı bozmalarından korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu onlara açıkça bildir. Şüphesiz Allah, ihânet edenleri sevmez."[775] âyeti bu yetkiyi vermişti.

Sebeb-i nüzûl ile ortaya çıkan hükümler arasında mutabakat olduğu burada da görülmektedir. Hz. Peygamber Tebûk seferine çıkınca münâfıklar karışıklık çıkarıp, müşrikler de antlaşmalarını bozmaya başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların ahitlerinin atılmasını emretti.[776] Ancak bu yeni bir hüküm olmayıp daha önce Enfâl sûresinde âyetle antlaşmaları iptal etme yetkisi Hz. Peygamber'e verilmişti.

3. 9. 2. Antlaşmayı Bozanlar

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ(12) أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ(13) قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ (14)وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (15)

"Şayet onlar söz verdikten sonra yeminlerini antlaşmalarını bozup dininize saldırırlarsa, küfrün öncüleriyle savaşıp onları öldürün. Çünkü onlar antlaşmalarına bağlı değildirler. Umulurki vazgeçerler. Yeminlerini bozan, peygamberi yurdundan çıkarmaya yeltenen, üstelik size karşı savaşı ilk başlatan bir kavimle savaşmayacak

---

773 Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf bel-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999), 5/363.

774 Beydâvî, *Envârü't-te'vîl*, 3/72.

775 el-Enfâl 8/56-58.

776 Beğavî, *Meâlimü't-tenzil*, 2/312.

mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Şayet gerçekten îmân ehliyseniz, Allah kendisinden korkulmaya daha layıktır. "Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onları azâblandırsın, onları rezil rüsvay edip, onlara karşı size yardım etsin ve müminler topluluğunun içini soğutup içlerindeki öfkeyi dindirsin. Allah dilediği kimsenin tevbesini kabul eder. Allah herşeyi bilen ve hikmet sahibidir."[777]

İbn. Abbas "Bu âyetin Ebû Süfyan b. Hars, Haris b. Hişam, Süheyl b. Amr, İkrime b. Ebî Cehil ve antlaşmalarını bozan ve Hz. Peygamber'i çıkarmaya çalışan Kureyş'in diğer ileri gelenleri hakkında nâzil olduğunu" söylemiştir.[778] Katâde bu âyetlerin Beni Bekr Kabilesinin, Huzaalıları öldürdüklerinde nâzil olduğunu söylemiştir. İkrime'den de benzer bir rivâyet gelmiştir.[779] Burada zikredilen rivâyetler doğrudan sebeb-i nüzûl değildir. Hükmün kapsamıyla ilgilidir. Bunun hatırlatılmasının sebebinin sûrenin ilk kısmında antlaşmaların bozulmasına karşı çıkabilecek kişilere Kureyşlilerin daha önce antlaşmalarını bozdukları ve bu bağlamda güvenilir olmadıkları bildirilerek sûrenin ilk kısmındaki hükümler pekiştirilmiştir.

Bu âyet grubu Mekke'nin fethinden önce antlaşmalarını bozup Mekke'nin fethine giden sürecin başlatılmasına sebep olan, Kureyşlilerin müttefikleriyle, Müslüman Huzaalıları öldürdükleri için öldürülen Müslümanların intikamlarının alınıp, yüreklerinin soğutulmasını emretmektedir. Böylece kısasa kısas olarak sefer emri verilmektedir. Müslümanlar da bu emir gereği olayın sorumlularının yaşadığı Mekkeyi fethederek emrin gereğini yerine getirmişlerdir. On ikinci âyette antlaşmayı bozup dininize ta'n eden küfrün ileri gelenleriyle savaşma emri verilmiştir. Buradan da İslâm ülkesinde olup, İslam'la açıkça savaşan, onu hafife alan, Müslümanların mukaddesatıyla alay edenler ve İslama veya Hz. Peygamber'e küfreden zimmilere verilen emanın son bulacağı ve İslâm devletinin onlara ceza verebileceği şeklinde hüküm çıkarılmıştır.[780]

Dine açıkça ta'n eden kişi kâfir olur. Dine ta'n etmek ise dine yakışmayan bir şeyi dine nisbet etmek veya kat'î delil ile sabit olan usûlüne itiraz etmek veya hafife

---

777 et-Tevbe 9/12-15.
778 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 243.
779 Süyûtî, *Lübâb*, 148.
780 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/46.

almak şeklinde olur. Zımmî kişi de dine ta'n ettiğinde ona verilen ahd bozulmuş olur.[781]

Buradaki âyet grubu antlaşmalarla ilgili bir önceki başlıktan farklı olarak antlaşmalarını bozarak Huzaalıları öldüren müşriklerden intikam almayı emretmektedir. Müşrikler ihanet ettikleri için de onlara antlaşmanın bozulduğunu haber vermeye gerek kalmamıştır. Huzaalıların olayından sonra Medine'ye gelip antlaşmayı yenilemek isteyen Ebû Süfyân'la antlaşma yenilenmemiştir. Ayrıca Mekke'yi fethetmek için hazırlanan ordunun yönünün neresi olacağı Hz. Peygamber dışında kimse tarafından bilinmemiştir.[782]

3. 10. TEVBE SÛRESİNDE SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETİ OLMAYAN ÂYETLER

Tevbe sûresinin bazı âyet veya âyet grupları hakkında kaynaklarda sebeb-i nüzûl rivâyeti bulunmamaktadır. Tesbitlerimize göre sûrede otuz civarında âyetle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyet edilmemiştir. Bizim bu tezdeki amacımız sebeb-i nüzûl ahkâm ilişkisi olduğu için bunların sadece meallerini vermekle yetineceğiz. Bunlar; 31-35, 55, 67-73, 85, 88-89, 100, 116, 120-121, 123-129 numaralı âyetlerdir.

---

781 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/460.
782 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2/482.

SONUÇ

Çalışmamızda sebeb-i nüzûlün hükümlerle ilişkisi, Tevbe sûresi bağlamında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Tevbe sûresiyle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyetlerini göz önünde bulundurduğumuzda, Hz. Peygamber'den, bu âyetin sebeb-i nüzûlü şudur tarzında bir ifadesiyle karşılaşılmamıştır. Sebeb-i nüzûl rivâyetleri sahâbe tarafından tespit edilmiştir. Sahâbe tarafından nakledilen bu rivâyetler sahîh ise merfu hadis hükmünde kabul edilmiştir.

Tevbe sûresi sebeb-i nüzûl ve ahkâm ilişkisi açısından değerlendirildiğinde bu iki konu arasında canlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu âyetlerle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin bir kısmı sarih bir şekilde sebeb-i nüzûl olarak değerlendirilmişken, bazı rivâyetler ise hükmün kapsamı veya tefsîr bilgisi mahiyetindedir. Buna ilave olarak incelediğimiz âyetlerin bir kısmı haklarında sarih sebeb-i nüzûl rivâyeti olmasına rağmen müfessirler tarafından ahkâm âyeti olarak değerlendirilmemiştir. Münâfıkların sefere çıkmamalarının gerekçelerinin anlatıldığı 81-82. âyetleri için, böyle bir durum söz konusudur.

Huneyn gazvesiyle ilgili bir âyet grubu Tebûk gazvesiyle ilgili yedi âyet grubu incelenmiştir. Tebûk gazvesine ilk çağrıyı yapan 29. âyet, yeni bir hüküm olan Ehl-i kitaptan cizye alınması hükmünün inmesine sebep olmuştur. Münâfıklarla ilgili sebeb-i nüzûlü rivâyet edilen âyet grubu sekiz tanedir. Ancak bu rivâyetlerin sebeb-i nüzûlleri ve hükümler bağlamında değerlendirildiğinde, fıkhî yeni hükümlerin ortaya çıkmasına vesile olmamıştır. Tevbe sûresinde özellikleri anlatılan münâfıklar çoğunlukla itikâdî anlamda münâfıklar olduğu için, onları anlatan âyet grupları da itikâdî hastalıklara ve neticelerine dikkat çekmişlerdir.

Münâfıklarla ilgili zikretmemiz gereken diğer bir husûs ise, Hz. Peygamber'in, onlara karşı mücadele tarzıdır. Daha önce münâfıklara karşı bireysel anlamda müsamahalı olan Hz. Peygamber, onlara karşı şiddet kullanıp onları öldürme tekliflerine izin vermemiştir. Ancak Hz. Peygamber, onların İslâm devleti içinde organize güç olmalarına da engel olmuştur. Onlar için istiğfâr eden, en büyük münâfık Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kılan Hz. Peygamber'in, bu davranışları tashih edilmiştir. Onların inşa ettikleri Dırar mescidinin açılışına Allah tarafından izin verilmediği gibi, yakılması da emredilmiştir. Hz. Peygamber, onlara

karşı cihâdı, dille tebliğ şeklinde yürütmüştür. Alimler münâfıklara karşı fiilî cihâdı onların nifâklarını izhar etmeleri ve düşman saflarında savaşmaları şartına bağlamıştır.

İnfâkla ilgili yedi âyet grubu ele alınmıştır. İnfâkla ilgili nâzil olan 60. âyet ahkâm âyetleri arasında sayılmış, buradaki sebeb-i nüzûl rivâyetleri, zekât verilecek grubun Kur'an'da zikredilmesine aracılık etmesi açısından önemlidir. Böylece zekât almak için hak sahibi olan sekiz sınıfın kimler olduğu bu vesileyle açıklanmıştır.

Tevbe ile ilgili hakkında kesin sebeb-i nüzûl rivâyeti olan ik ayrı âyet grubu incelenmiştir. Bunların birincisi Ka'b b. Malik ve iki arkadaşının kıssalarının anlatıldığı 117-119. âyetleridir. Bu üç kişi yaptıkları hatadan dolayı Hz. Peygamber tarafından elli gün toplumdan tecrid ile cezalandırıldıktan sonra ellinci günün sabahında, inen âyetler, onların tevbelerinde samimi olduklarını ve tevbe için geçerli olan şartları yerine getirdikleri için affedilip tevbelerinin kabul edildiğini açıklayarak nâzil olmuştur. Rivayetlerde tevbelerinin kabul edildiği ifade edilen diğer bir grup ise, Ebû Lübâbe ve arkadaşlarıdır. Bu kişiler hakkında 102-103. âyetleri inmiş ve tevbelerinin kabul edildiği bildirilmiştir. Hem Ka'b b. Malik ve arkadaşlarının hem de Ebû Lübâbe ve arkadaşlarının tevbelerinin kabul edildiğinin vahiyle bildirilmesi önemli bir husustur.

İstiğfârla ilgili iki âyet grubu ele alınmıştır. Bunlardan birincisi münâfıklar için yapılan istiğfârdır. Ancak Hz. Peygamber'in münâfıklar için istiğfâr etmesi 80. âyetin nâzil olmasına sebep olarak, münâfıkların kâfir olmalarından dolayı asla affedilmeyecekleri hükmünü hatırlatmış ve onlar için yapılan istiğfârı yasaklamıştır. Burada da sebeb-i nüzûl ile inen âyetten çıkarılan hüküm arasında açık bir bağ görülmektedir.

İstiğfârın geçtiği diğer bir âyet grubu ise, müşrikler için istiğfârın geçtiği 113 ve 114. âyetleridir. Bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü ile ilgili birçok sahîh rivâyet bulunmaktadır. Burada da sebeb-i nüzûl yeni bir hükmün ortaya çıkmasına vesile olarak müşrik ve münâfıklar için istiğfârı yasaklamıştır. Ayrıca bu âyetlerle ilgili birden fazla sahîh sebeb-i nüzûl rivâyeti olması taaddüd-i nüzûl kavramıyla açıklanmıştır.

Hz. Peygamber, münâfıkların cenaze namazlarının kılınabileceğini düşünerek Abdullah b. Übey'in cenaze namazını kılmıştır. Hz. Peygamber'in bu tutumu 84-85. âyetlerinin nüzûlüne sebep olarak, münâfıkların cenaze namazlarının kılınamayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu konuda da yeni bir hükmün ortaya çıktığı görülmektedir.

Mescidlere dair üç âyrı âyet grubu hakkında sebeb-i nüzûl rivâyeti nakledilmiştir. Bunlardan birincisi müşriklerin Mescid-i Harâm'la ilgili yaptıkları bazı iyi işlerden dolayı Müslümanlara karşı övünmeleri sonucu sûrenin 17-20. âyetleri nâzil olmuştur.

Müşriklerin ticâret için Mescid-i Harâm'a ve Mekke'ye gelerek, eski inaçlarına göre Ka'be'yi çıplak bir şekilde tavaf etmeleri, sûrenin ilk bölümünde geçen âyetlerin nüzûlüne sebep olmuş ve müşriklerin Ka'be'yi şirk adetlerine göre tavaf etmelerini, 28. âyet ise onların Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarını yasaklayarak yeni hükümlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Mescidlerle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyeti olan diğer bir konu Mescid-i Dırâr'dır. Bu rivâyetlere göre içlerinde nifâk olan bazı kimseler kötü amaçlarla mescid bina edip, asıl niyetlerini gizleyerek mescidi iyi niyetle inşa ettiklerini iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ 107-110. âyetlerini indirerek onların gerçek niyetlerini ifşa edip, yaptıkları mescitten bir sevap alamayacaklarını, tam aksine bundan dolayı azaba düçar olacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca mescidlerine gidip ibadet etmeyi yasaklayarak, mescidlerinin yıkılmasını emretmiştir. Böylece sebep ile sonuç arasındaki bağ belli olmaktadır.

Antlaşmalarla ilgili iki ayrı âyet grubu sûrede yer almaktadır. Bunlardan ilki Mekke'nin fethine giden sürecin anlatıldığı 12-15. âyetlerdir. Bu süreç müşriklerin Hudeybiye antlaşmasını bozarak Müslümanların müttefiklerini öldürmeleri neticesinde antlaşmanın bozulduğunu onlara haber vermeden onlardan intikam almalarını emretmekle başlayıp, Mekke'nin fethiyle son bulmuştur. Antlaşmalarla ilgili bu yeni bir durumdur.

İkinci durum ise müşriklerden bazılarının antlaşmalarını bozma tehlikesine karşı sûrenin ilk bölümü nâzil olarak onlara dört ay on gün süre verilip, bu sürenin sonunda antlaşmalarının sona erdiğini haber vermesidir. Bu yeni bir durum değildir.

Çünkü bu emir daha önce Enfâl sûresinde geçen, şayet antlaşma yaptığın bir kavmin ihânet edip antlaşmayı bozmalarından korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu onlara açıkça bildir, âyetinde geçmekteydi. Hz. Peygamber, Tevbe sûresinin ilk bölümüyle daha önce var olan hükmü uygulamaya geçirmiştir. Ancak burada onlara dört aylık süre verilmiştir. Müfessirler, Tevbe sûresinin ilk bölümüyle ilgili sebeb-i nüzûl olarak, müşriklerden bazılarının antlaşmalarını bozma tehlikesi olduğunu zikretmişlerdir. Fakat diğer âyetlerde geçen sebeb-i nüzûl rivâyetlerindeki gibi sened zinciri belirtmemişlerdir.

Arap müşriklerinin seneyi on üç ay yapmaları ve harâm ayların ve haccın yerini değiştirmeleri üzerine Allah Teâlâ nesî ile ilgili 36-37. âyetlerini indirerek nesî'yi yasaklamıştır. Nesî âyetleri çerçevesinde şer'î işlerin hicrî hesaba göre yapılması konusu işlenmiştir. Bu da yeni bir durumdur.

Tevbe sûresinin bazı âyetleriyle ilgili sebeb-i nüzûl rivâyeti nakledilmemiştir. Tespitlerimize göre bunların sayısı bazı ihtilaflarla beraber otuz civarındadır. Bunlar 31-35, 55, 67-73, 85, 88-89, 100, 116, 120-121, 123-129 numaralı âyetlerdir.

Sonuç olarak Ehl-i kitaptan cizye alınması emri, Rûm'lara karşı umûmî seferberliğin farz-ı ayn olması dolayısıyla, geçerli mazereti olmayanların katılma zorunluluğu, fiziki ve maddi açıdan gücü yetmeyenlerle, eğitim görevi için katılmayanların mazur olması, münâfıklar ve müşrik olarak ölenler için istiğfâr ve münâfıkların cenaze namazlarının kılınmasının yasaklanması, müşriklerin eski adetlerine göre Ka'be'yi çıplak bir şekilde tavaf etmeleri ve Mescid-i Harâm'a girişlerinin yasaklanması, nesî ile ilgili hükümler ve zekât alacak grupların âyetle belirlenmesi, sebeb-i nüzûl bağlamında sûrede ortaya çıkan yeni hükümlerdir.

Ulûmü'l-Kur'ân ve tefsîr kaynakları incelendiğinde genel olarak ya ahkâm ayetlerine veya rivâyete bağlı olarak nüzûl sebeplerine ağırlık verildiği görülmektedir. Hatta ilk dönem tefsîr faaliyetinin önemli bir kısmının sebeb-i nüzûl rivâyetlerini aktarmak şeklinde olduğu bilinen bir hususutur. Sebeb-i nüzûl ve ahkâm ilişkisini detaylıca irdeleyen çalışmalar pek yapılmamıştır. Kur'an'ın Tevbe sûresi dışında hüküm bildiren diğer sûrelerinin bu iki konunun etkileşimi göz önünde bulundurularak yeni çalışmaların yapılmasının alana katkı sunacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuat. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1945.

Algül, Hüseyin. "Mescid-i Dırâr". *DİA*. 29/272-273. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Alper, Hülya. "Münâfık". *DİA*. 31/565-568. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. 3 Cilt. İstanbul: Ensâr, 16. Basım, 2016.

Ateş, Abdurrahman. *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*. İstanbul: Beyan, 2002.

Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1. Basım, 1982.

Aygün, Abdullah. "Tefsîr Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi". *İslâm Usûl Araştırmaları* 21/21 (2014), 39-66.

Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü't-tenzîl*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1999.

Beydâvî, Nasirüddin Ebû Sait Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer. *Envârü't-te'vîl ve esrârü't-tenzil*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1997.

Beyhakî, Ahmet b. Hüseyin b. Ali b. Musa. *Ahkâmü'l-Kur'ân li'ş-Şâfiî*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hanci, 2. Basım, 1994.

Bikâî, Ebü'l-Hasan Burhanüddin, İbrâhîm b. Ömer b. Hasan. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyi ve's-suver*. 22 Cilt. Kâhire: Dârü Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Boynukalın, Ertuğrul. "Yemîn". *DİA*. 43/417-420. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerîf: el-kütübü's-sittetü, el-camiü'l-müsnedü's-sahîh*. Suudi Arabistan: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir usûlü*. 1 Cilt. Ankara: TDV., 16. Basım, 2007.

Cessâs, Ebû Bekr Râzî, Ahmet b. Ali. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türâs, 1985.

Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammad. *es-Sıhâh tâcü'l-lüğa*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.

Cürcânî, Şerif Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Ta'rifât*. Beyrût, 1. Basım, ts.

Çağrıcı, Mustafa. "İnfâk". *DİA*. 22/289-290. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Çetiner, Bedrettin. *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâbü'n-Nüzûl: Kur'an Âyetlerinin İniş Sebepleri*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2013.

Demir, Serkan. "Esbabü Vürûdi'l-Hadis ile Esbâbü'n-Nüzûl Arasındaki İlişki". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2019), 559-565.

Demirci, Muhsin. "Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzûl". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 5-21.

Demirci, Muhsin. *Tefsir tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7., 2010.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-hadîs*. 9 Cilt. Kâhire: Dârü İhyâ-i Kütübi'l-Arabiyye, 3. Basım, 1956.

Derveze, Muhammed İzzet. *Sîretü'r-resûl*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-İstikame, 1948.

Dihlevî, Veliyullâh, Ahmed b. Abdurrahim. *Fevzü'l-kebîr fi usûli't-tefsîr*. Kâhire: Dârü's-Sahve, 2. Basım, 1986.

Doğan, Hasan. "Klâsik İslam Hukuku Literatüründe Antlaşma Kavramını İfade Eden Kavramların Çeşitliliği". *Nüsha* 18/46 (2018), 175-192.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf bel-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît fi't-tefsîr*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999.

Ebü'l-Ferec el-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü Kitâbi'l-Arabiyye, 1. Basım, 2001.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selim ila mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Emiroğlu, Tahsin. *Esbâbü'n-Nüzûl*. 10 Cilt. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1. Basım, 1965.

Enîs, Abdulhakim Muhammed. *Tahkikü'l-ucab fi beyâni'l-esbâb*. Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 1. Basım, 1997.

Ensârî, Abdurrahman. *Sebeb-i Nüzûlün Tefsîre Etkisi Bakımından Bakara Sûresi Örneği*. İstanbul: Akademi, 2017.

Erkal, Mehmet. "Cizye". *DİA*. 8/42-45. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Erkal, Mehmet. "Ganimet". *DİA*. 13/351-354. İstanbul: DİA, 1996.

Erul, Bünyamin. "Veda Haccı". *DİA*. 42/590-591. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Mısır: Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif, 1. Basım, ts.

Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen. *Sıfatü'n-nifâk ve zemmü'l-münâfikîn*. Beyrût: Dâru İbn Zeydûn, 1990.

Gazzâlî, Ebû Hamid, Muhammed. *Mustasfâ*. Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.

Gazzâlî, Muhammed. *Fıkhü's-sîre*. 1 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 2006.

Hamidullah, Avcı, Muhammed, Casim. "Uhud Gazvesi". *DİA*. 42/54-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Hamidullah, Muhammed. "Huneyn Ğazvesi". 18/376-377. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Hamidullah, Muhammed. *İslamda Devlet İdaresi*. çev. Hamdi Aktaş. Ankara: Beyan Yayınları, 2007.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrahim. *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.

Hemedânî, Mükbil b. Hadî. *es-Sahîhü'l-müsned min esbâbi'n-nüzûl*. Kâhire: Mektebetü San'a el-Eseriyye, 4. Basım, 1987.

İbn Âşûr, Ebü'l-Fazl, MuhammedTahir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dârü Tunusiyyeti li'n-Neşr, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdü'l-Hakk b. Ğalib. *el-Muharrirü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.

İbn Ebî Leyla, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 25 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafâ Bâz, 3. Basım, 1998.

İbn Fâris Râzî, Ebü'l-Hüseyin Ahmet b. Faris b. Zekeriyya. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1979.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1959.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddin, Abdülmelik. *Siret-i ibn Hişâm,*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâyî, 2. Basım, 1995.

İbn Kayyim, Ebû Abdillah Muhammet b. Ebi Bekr. *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2009.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. 8 Cilt. Riyâd: Darü's-Taybe, 2. Basım, 1999.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b.Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1986.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Müğnî li ibni kudâme*. 10 Cilt. Kâhire: Müessesetü'r-Kâhire, 1968.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffaküddin Abdullah. *el-Kâfî fi fıkhi imâm Ahmed*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b.Yezid. *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerif, el-kütübü's-sittetü, Sünen-i ibn Mâce*. Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddin, Muhammet b. Mükrim b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdr, 3. Basım, 1993.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Tefsîr-i ibn-i receb el-hanbelî*. 2 Cilt. Riyâd: Darü'l-Asime, 1. Basım, 2001.

İbn Rüşd, Ebû Velid Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Hadis, 2004.

İbn Teymiyye, Takiyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmet b. Abdülhalim. *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*. Beyrût: Dârü Mektebetü'l-Hayat, 1980.

İbnü Ebi'l-İzz ed-Dımaşkî, Ali b. Ali b. Muhammed. *Şerhü'l-akîdeti't-tahâvî*. 2 Cilt. Beyrût: Müessestü'r-Risâle, 2. Basım, 1990.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, Muhammed b. Abdillah. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan, Ali. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü Kitâbi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1997.

İsfahânî, Râğıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b.Muhammed. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1982.

Kâdî, Abdülfettâh, Abdülğanî. *Esbâbü'n-nüzûl ani's-sahâbeti ve'l-müfessirin*. Kâhire: Darü's-selâm, 4. Basım, 2012.

Kara, Ömer. *Metodolojik Bir Yaklaşım Vahiy Vâkıa İlişkisi*. İstanbul: Bilge Adamlar, 1. Basım, 2009.

Karadâvî, Yûsuf. *Fıkhü'l-Cihâd Dirâsetün Mukârinetün*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 2010.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân yolu: Türkçe Meâl ve Tefsîr*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Basım, 2007.

Kasânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâiü's-sanâî' fi tertibi'ş-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Kâsımî, Cemâlüddin b. Muhammed. *Mehâsinü't-te'vîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Kiyâ el-Herrâsî, Ali b. Muhammed, Ebû Hasan. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1985.

Kurt, İsmail. *Kur'ân'da Cihâd*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, TİB, 2019.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

Kuşeyrî, Ebû Kâsım, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Letâifü'l-işârât*. 3 Cilt. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 3. Basım, ts.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik. *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*. Cidde: Dârü'l-Minhac, 1. Basım, 2017.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Alî b.Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr fi fıkhi mezhebi İmâm Şâfiî*. 19 Cilt. Beyrût: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

Merğinânî, Burhaneddin, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebibekr. *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, ts.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1996.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccac. *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerîf: el-kütübü's-sittetü, el-müsnedü's-sahîh*. Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Müzeynî, Halid b. Süleyman. *el-Muharrir fi esbâbi'n-nüzûl*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü İbni'l-Cevzî, 1. Basım, 2006.

Nâdî, Ebû Ömer Mahmûd Hasan. *el-Makbûl min esbâbi'n-nüzûl*. Mısır: Matbaatü'l-Emâne, 1997.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerif, el-kütübü's-sittetü, sünenü'n-Nesâî*. Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1998.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerh-u sahîh-i Müslim*. 18 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1969.

Nisâbûrî, el-Hakim Ebû Abdullah, Muhammet b. Abdullah. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*. Beyrût: Dârü İbni Hazm, 1. Basım, 2003.

Nisâbûrî, Nizâmüddin Hasan b. Muhammed. *Ğarâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.

Nursî, Bedîüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 16. Basım, 2014.

Öğüt, Salim. "Harem". *DİA*. 16/127-132. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Özel, Ahmet. "Cihâd". *DİA*. 7/527-531. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Öztürk, Mahmut. "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Tebûk Gazvesine Katılmayan Müminlere Uygulanan Yaptırımların Tahlilleri". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2009), 91-104.

Paksoy, Kadir. "Sa'lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004), 63-85.

Râzî, Ebû Abdillah, Fahreddin, Muhammet b. Ömer. *Mefâtîhü'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Türâsi'l-Arabiyye, 3. Basım, 1999.

Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr. *Muhtârü's-sıhâh*. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 5. Basım, 1999.

Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*. 12 Cilt. Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1990.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî ulûmi'l-Ku'rân*. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 2010.

Sâbûnî, Muhammed, Ali. *Revâîu'l-beyân tefsîru âyâti'l-ahkâm*. 2 Cilt. Şam: Mektebetü'l-Gazzâlî, 3. Basım, 1980.

Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 20. Basım, 1997.

Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahrü'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme, Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1993.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân'ın anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 2008.

Süyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fî ulûmi'l-Ku'rân,*. 4 Cilt. Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1. Basım, 1974.

Süyûtî, Celâleddin. *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl*. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1998.

Şener, Mehmet. "Câmi". *DİA*. 7/91-92. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Şevkânî, Ebû Abdillah, Muhammed b. Ali b. muhammed. *Fethü'l-kadîr*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İbn-i Kesîr, 1. Basım, 1993.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid, Ebû Ca'fer. *Câmiü'l-Beyân an Tefsîrî Â'yi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2000.

Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed b. İsâ b. Süreh. *Mevsûatü'l-hadisi'ş-şerîf: el-kütübü's-sittetü, câmiü's-sahîh*. Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Topaloğlu, Bekir. "Tevbe Sûresi". *DİA*. 40/585-588. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Üzüm, İlyas. "Hüküm". *DİA*. 18/464-466. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmet. *Esbâbü'n-nüzûl*. Dimam: Dârü'l-İslâh, 2. Basım, 1992.

Vâkıdî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer. *el-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-A'lemî, 3. Basım, 1989.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Eser Yayınevi, ts.

Yiğit, İsmâil. "Tebûk Gazvesi". *DİA*. 40/228-230. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Zeccâc, Ebû İshâk, İbrâhîm b. Serî b. Sehl. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühü*. 5 Cilt. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1988.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru Kitâbi'l-Arabiyye, 3. Basım, 1987.

Zerkeşî, Bedrüddîn, Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Ku'rân*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1957.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletuhu*. 10 Cilt. Şam: Dârü'l-Fikr, 12. Basım, ts.

Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Halep: Matbaatü Îsâ el-Bâyî, 3. Basım, 1943.